

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppekava

Erinevate generatsioonide eetilised seisukohad Eestis

Magistritöö

Autor: Karl Jõgar
Juhendaja: Eleri Lõhmus

Tartu 2025

Sissejuhatus	4
1. Teoreetilised lähtekohad	6
1.1 Narratiivne eetika.....	6
1.2 Eetika kui normatiivne raamistik.....	7
1.3 Sügavad moraalsed lahkkelid.....	9
1.4 Generatsiooniteooria.....	11
2. Q-meetod	13
2.1 Q-meetodi kasutamine etapid.....	13
2.1.1 Väidete kogumine (statement concourse).....	13
2.1.2 Q-valimi moodustamine (Q-sample selection).....	14
2.1.3 Osalejate valik (P-sample selection).....	14
2.1.4 Q-sorteerimine (Q-sorting).....	14
2.1.5 Andmete analüüs ja faktoranalüüs.....	16
2.1.6 Tulemuste tõlgendamine.....	16
2.2 Q-väidete valik ja kategooriad.....	16
2.2.1 Dialoogiline kommunikatsioon.....	17
2.2.2 Ebatäielik ja täielik teave, tõe rääkimine.....	18
2.2.3 Kriitiline kõne ja suhted.....	18
2.2.4 Sõnavabadus organisatsioonis ja kriitilised arvamused.....	18
2.2.5 Sõnavabadus ja äärmuslikud avaldused.....	19
2.2.6 Informatsiooniline enesemääramine.....	20
2.2.7 Privaatsus.....	20
2.2.8 Manipulatsioon.....	20
2.2.9 Läbipaistvus.....	21
2.2.10 Lapsed ja tõde.....	21
2.2.11 Tõde, inimväärikus ja sõda.....	21
2.2.12 Võrdne esindatus.....	22
2.2.13 Ebaeetilise käitumise tunnistamine.....	22
3. Valimi kirjeldus ja moodustamine	23
3.1 Põlvkondlik kuuluvus ja valimi vanuseline piiritlemine.....	25
4. Eetilised kaalutlused	26
5. Empiirilised tähelepanekud	28
6. Andmeanalüüsi protsess ja põhimõtted	30
6.1 Faktorite ekstraktsioon ja valiku põhimõtted.....	31
6.2 Faktorirotatsioon.....	34
6.3 Osalejate tabel.....	36
6.3.1 Tabeli legend.....	37
6.4 Tõlgendamise meetoodika ja jooniste struktuur.....	37
6.5 Värvide tähendus.....	39
6.6 Tsitaatide valiku põhimõtted.....	40
7. Analüüs	40

7.1 Faktor: Vaoshoitud väärikus.....	42
7.1.1 Väide: „Valetada võib, kui tõde teeb haiget.“.....	43
7.1.2 Väide: „Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti, näiteks et talle ei meeldi Lähis-Ida põgenikud või ukrainlased.“.....	44
7.1.3 Väide: „Ärisaladuste kaitsmise põhjendusega tohivad andmete haldajad ka avalikkusele olulist infot salastada.“.....	45
7.1.4 Väide: „Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsta organisatsiooni mainet.“.....	46
7.1.5 Väide: „Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.“.....	47
7.1.6 Väide: „Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada.“.....	48
7.1.7 Väide: „inimeste seksuaalelust ja -eelistustest ei sobi avalikult rääkida“.....	49
7.1.8 Väide: „Sõja ajal peabki meedias näitama sõjaõudusi ja vägivalda (laibad, piinamine jms.).“.....	50
7.1.9 Väide: „Kedagi avalikult sõimata ei tohi ka siis, kui oled väga vihane.“.....	50
7.2 Faktor 2: Ettevaatlik kohanemine.....	52
7.2.1 Väide: „Vaielda tuleb seni kuni kompromiss või tõde on leitud.“.....	53
7.2.2 Väide: „Rassistlikud ja homfoobsed avalikud väljaütlemised tuleb üheselt hukka mõista.“.....	54
7.2.3 Väide: „Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.“.....	55
7.2.4 Väide: „Ma sekkun kohe, kui näen, et kedagi solvatakse.“.....	56
7.2.5 Väide: „Valetada võib, kui tõde teeb haiget.“.....	56
7.2.6 Väide: „Kriitilist arvamust kellegi suhtes tohib avaldada anonüümsena.“.....	57
7.2.7 Väide: „Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei tasu poliitikutele pahaks panna.“.....	58
7.2.8 Väide: „Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsta organisatsiooni mainet“.....	59
7.2.9 Väide: „Kui kõiki kogu aeg ära kuulata, siis ei saa ühtegi mõistlikku otsust vastu võtta.“.....	60
7.2.10. Väide: „Vihakõne mind ei häiri, sellest pole mõtet välja teha.“.....	61
7.2.11 Väide: „Populism on paratamatu, see on igaühe oma vastutus, mida ta usub.“.....	62
7.2.12 Väide: „Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti, näiteks et talle ei meeldi Lähis-Ida põgenikud või ukrainlased.“.....	63
7.2.13 Väide: „Ma võin oma koolis/kogukonnas kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada.“.....	64
7.2.14 Väide: „Konkreetsetele küsimustele ebamääraste vastuste andmine võrdub valetamisega“.....	65
7.2.15 Väide: „Minu põhimõte on mitte jagada avalikult infot oma eraelu ja perekonna kohta.“.....	65
7.3 Faktor 4: Empaatiline tasakaal.....	67
7.3.1 Väide: „Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsta organisatsiooni mainet.“.....	68
7.3.2 Väide: „Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.“.....	69
7.3.3 Väide: „Vanadest lasteraamatutest tuleb eemaldada kõik rassistlikud ja halvustavad	

väljendid.“.....	70
7.3.4 Väide: „Inimestel on õigus avalikult väljendada ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti, näiteks et talle ei meeldi Lähis-Iida põgenikud või ukrainlased.“.....	71
7.3.5 Väide: „Kiirete otsuste tegemisel tuleb leppida selle teabega, mis parajasti olemas on.“ 71	
7.3.6 Väide: „Võtan enda kohta käivat kriitikat õppimisvõimalusena.“.....	72
7.3.7 Väide: „Minu jaoks on tähtis, et minu töö/koolis räägitakse minuga otse, mitte tagaselja.“.....	73
7.3.8 Väide: „Valetada võib, kui tõde teeb haiget.“.....	74
7.3.9 Väide: „Kõigi vähemuste hääl peab olema meedias esindatud.“.....	74
7.3.10 Väide: „Ma tahan otsustada, millist teavet firmad võivad minu kohta koguda.“.....	75
7.3.11 Väide: „Laste ligipääsu sotsiaalmeediale peaks rohkem piirama, et neid paremini kaitsta.“.....	76
7.3.12 Väide: „Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada.“.....	77
7.3.13 Väide: „Riigil on õigus igaühe kohta teavet koguda ja töödelda.“.....	78
8. Jagatud väärtused.....	79
8.1 Väide: „Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab.“.....	79
8.2 Väide: „Laste kuulates ei tohi rääkida sõjast ja muudest elukoledustest.“.....	80
8.3 Väide: „Oma arvamuse aus ja otsekohene väljaütlemine on õige isegi siis, kui see riivab mõne üksikisiku või grupi tundeid.“.....	82
8.4 Väide: „Ma tahan töö/koolis/kogukonnas mind puudutavates küsimustes kaasa rääkida.“ 83	
8.5 Väide: „Mulle on tähtis, et mu kolleegid ja juhid kuulaksid minu arvamust.“.....	85
9. Faktorite väärtusorientatsioonide võrdlus äärmuslike väidete kaudu.....	86
9.1 -3 väidete võrdlus: mida peetakse eetiliselt välistatuks?.....	87
9.2 +3 väidete võrdlus: mida peetakse kõige olulisemaks?.....	92
10. Diskussioon.....	95
10.1 Tulemuste tõlgendamine.....	95
10.1.1 Vaoshoidud väärikus (F1).....	95
10.1.2 Ettevaatlik kohanemine (F2).....	96
10.1.3 Empaatiline tasakaal (F4).....	96
10.1.4 Jagatud väärtused.....	96
10.2 Vastus uurimisküsimusele.....	97
10.3 Metoodilised piirangud ja usaldusväärsus.....	97
10.4 Teoreetilised ja praktilised implikatsioonid.....	98
10.5 Edasised uurimissuunad.....	98
10.6 Diskussiooni kokkuvõte.....	98
Kokkuvõte ja edasivaade.....	98
Summary.....	101

Sissejuhatus

Käesoleva töö laiem eesmärk on uurida, kas ja kuidas aitab Q-sortimine kaardistada inimeste hoiakuid ja väärtusi kommunikatsiooni valdkonnas. Seega kuulub magistritöö metodoloogias empiirilise testimise ja arendamise valdkonda.

Magistritöö on seotud EL Horizon projekti DIACOMET uurimisprobleemiga ja Q-väited on töötatud välja vastava projekti raames. DIACOMET keskendub dialoogilise kommunikatsiooni eetikale; seetõttu uuritakse, kas ja kuidas oluliseks peavad inimesed dialoogi toimimiseks vajalikke printsiipe: kuulamist ja tunnet olla kuulatud, kaasamist ning võimalust inimest puudutavates küsimustes kaasa rääkida. Dialoogilise kommunikatsiooni eetika on olulised ka inimestevahelised suhted.

Teine valdkond, mis on väidete koostamise aluseks, on seotud kommunikatsioonieetika universaalsete väärtustega: inimväärikuse ja tõerääkimisega (Christians ja Traber, 1997). Tõerääkimisele ja aususele suhtluses lisandub nende vastand – manipulatsioon; väidetega soovib DIACOMET uurida, kui tundlikud on inimesed manipulatsiooni suhtes. Tõerääkimine seondub sõnavabadusega, sealhulgas võimalusega avaldada kriitilist arvamust nii ühiskonnas kui organisatsioonis. Kriitilised arvamused on omakorda seotud eriarvamuste ja konfrontatsiooniga: kas ja kuidas inimesed kommunikatiivseid konflikte väldivad või kui oluliseks nad peavad eriarvamusi tõe või kokkulepete saavutamisel.

Neljas valdkond puudutab inimeste hoiakuid privaatsuse ja informatsioonilise enesemääramise suhtes; viies haavatavate isikute (nt lapsed) kaitset ja kõikide inimeste kommunikatiivse võrdsuse tagamist. Ajakirjanduse eetika ning arutleva avaliku kommunikatsiooni raamistik pakuvad selge ja laiapõhjalise normatiivse aluse Q-väidete koostamiseks. Kuna ma ei osalenud väidete sõnastamises, ei sisalda käesolev töö nende konstrueerimise teoreetilist osa.

Käesoleva magistritöö spetsiifiline eesmärk on analüüsida kahe erineva vanuserühma — nooremate (19-29-aastaste) ja vanemate (70+) inimeste — eetilisi väärtushinnanguid kommunikatsioonieetika valdkonnas ühiskondlikult tundlikes küsimustes. Edaspidi kasutatakse töös nimetusi noored ja vanad, kuid need tähistavad ülalnimetatud vanusegruppe. Eesmärk on mõista, millised väärtused ja seisukohad on rühmade sees esindatud, kas ja kuidas need kattuvad

või eristuvad, ning milliseid eetilisi põhimõtteid osalejad oma seisukohtade põhjendamisel kasutavad.

Kuigi uuritavad jagati kahte vanuserühma, ilmnes Ken-Q Analysis tarkvaraga läbiviidud Q-analüüsis kolm selgelt eristuvat hoiakumustrit ehk faktorit. Seetõttu ei ole töö fookuses rühmade vastandamine, vaid tähenduslike hoiakumustrite esiletoomine, mis kujunevad nii rühmade sees kui ka nende vahel. Q-meetodi põhjal tehtud analüüs näitas, et osalejate hoiakud ei koonu ainult vanuse alusel, vaid jaotuvad kolme faktorisse; seega keskendub töö väärtuste mitmekesisuse mõtestamisele ja hoiakuliste tähenduste analüüsile, mitte sotsiodemograafiliste erinevuste kvantitatiivsele võrdlusele.

Kommunikatsioonieetikas on hulk väärtusi ja printsiipe, mis on ühiskonnas kõrgelt hinnatud (sõnavabadus, dialoog, eriarvamuste lubamine, privaatsus jpm), kuid sageli omavahel vastuolus. Ühe inimese vajadus vabalt tõtt rääkida võib riivata teise privaatsust. Q-meetod võimaldab uurida, millised väärtused ja printsiibid on erinevate inimeste jaoks olulisemad ja miks: osalejatel palutakse väärtusi järjestada ning intervjuudes oma valikuid selgitada.

Töö toetub generatsiooniteooriale, mille kohaselt kujundavad indiviidi maailmapilti ühiskondlikud olud, ajaloolised sündmused ja elukeskkond (Mannheim, 1952: 292; Strauss ja Howe, 1991: 64; Twenge, 2017: 12). Eeldatakse, et põlvkondlikud kogemused võivad mõjutada eetilisi hoiakuid, kuigi sama põlvkonna liikmed ei pruugi jagada täpselt samu väärtusi.

Lisaks kasutatakse narratiivse ja dialoogilise eetika kontseptsioone. Arnett jt (2006) rõhutavad, et kaasaegne eetika kujuneb dialoogis ja olukorrapõhises tõlgenduses; eetiline suhtlus eeldab huvi teise maailmavaate vastu ja vähemalt mõnesid ühiseid väärtusi (Arnett, Arneson, ja Bell, 2006: 63).

Magistritöö toetab DIACOMETi eesmärke pakkudes süvendatud vaadet Eesti kahe vanuserühma väärtusorientatsioonidele ning nende rollile dialoogilise eetika kujunemisel. Q-meetod, mis ühendab kvalitatiivse ja kvantitatiivse lähenemise, sobib hästi normatiivsete eelistuste ja hoiakumustrite süsteemseks kaardistamiseks.

1. Teoreetilised lähtekohad

Teoreetiline raamistik toetub neljale lähenemisele, mis aitavad mõista eetiliste väärtushinnangute kujunemist ja erinevusi ühiskondlikult tundlikes küsimustes. Esmalt käsitletakse narratiivset eetikat, mis rõhutab eetiliste hoiakute kujunemist elulooliste kogemuste kaudu. Seejärel vaadeldakse eetikat normatiivse raamistikuna, tuues esile klassikalised moraaliteooriad ning nende rakendatavuse tänapäeva suhtluskontekstis. Kolmandaks tutvustatakse Margit Sutropi teooriat sügavatest moraalsetest lahkkelidest, mis selgitab, miks eetilised erimeelsused sageli püsivad. Lõpetuseks esitatakse generatsiooniteooria käsitlus, mis aitab mõista, miks eri põlvkonnad võivad samadele eetilistele dilemmadele erinevalt reageerida. Kõik need lähenemised loovad aluse uurimisküsimuse sõnastamiseks ja valitud metoodika rakendamiseks.

1.1 Narratiivne eetika

Narratiivne eetika aitab mõista, miks eetilised arusaamad võivad eri põlvkondade vahel erineda. Arnett, Arneson ja Bell (2006) rõhutavad, et eetika ei ole universaalne ega ajas muutumatu – selle normid ja väärtused kujunevad alati konkreetse olukorra ja kultuurilise konteksti mõjul (Arnett, Arneson ja Bell, 2006: 64). Seetõttu ei saa kogu maailmale kehtestada ühtseid moraaliprintsiipe, kuna eetilised otsused põhinevad sotsiaalsetel ja ajaloolistel tingimustel. Nende teooria kohaselt ei ole olemas ühtset eetilist mõõdupuud, mille järgi kõik inimesed peaksid toimima – vastupidi, eetika kujuneb pidevas dialoogis, kus kohtuvad erinevad kogemused, väärtused ja arusaamad.

Just siin tulebki mängu narratiivne eetika, mille järgi eetiline tunnetus ei ole pelgalt abstraktne teooria, vaid kujuneb elu jooksul kogetu kaudu (Arnett, Arneson ja Bell, 2006: 65). Näiteks võib inimese suhtumine valetamise eetilisesse olla mõjutatud tema isiklikust kogemusest. Kui keegi on lapsena õppinud, et ausus toob kaasa karistuse või ebameeldivaid tagajärgi, võib ta hilisemas elus pidada mõningaid valesid õigustatuks. Samas võib inimene, kes on üles kasvanud keskkonnas, kus ausust kõrgelt hinnati ja sellel olid positiivsed tagajärjed, pidada valetamist isegi väikestes asjades lubamatuks. Seega ei määra eetilisi otsuseid üksnes üldised moraaliprintsiibid, vaid ka inimese isiklik elulugu ja maailmatunnetus. Seetõttu võib öelda, et eetika on vähemalt

osaliselt subjektiivne nähtus, kuna inimeste moraalsed otsused ei tulene universaalsetest reeglitest, vaid nende isiklikest lugudest ja elukogemusest.

Siiski, isegi kui eetika on osaliselt subjektiivne, ei tähenda see, et selle roll ühiskondlikus elus oleks teisejärguline. Eetika ei ole pelgalt individuaalne mõtteviis, vaid sotsiaalne nähtus, mis kujuneb suhtluses ja puudutab reaalelulisi dilemmade lahendusi (Arnett, Arneson ja Bell, 2006: 77–78). Kui iga inimene järgiks vaid omaenda moraalitunnetust ilma teiste arusaamadega arvestamata, oleks ühiskondlik dialoog võimatu. Seetõttu on vajalik leida ühisosa erinevate eetiliste seisukohtade vahel ning kujundada ruum, kus väärtused saavad dialoogis areneda ja kujuneda vastastikuse mõistmise kaudu (vt ka Kent ja Taylor, 1998: 324).

Kommunikatsiooni kaudu satuvad erinevad eetilised seisukohad dialoogi ja konflikti, kus need võivad kas üksteist täiendada või vastanduda. Dialoogiline eetika ei eelda, et üks tõde asendab teise, vaid et vastandlikud seisukohad loovad võimaluse õppimiseks ja eetiliseks arenguks (Arnett, Arneson ja Bell, 2006: 79-81). Sellised olukorrad võivad tekkida igapäevaelus loomulikult viisil, kuid käesolevas töös analüüsitakse neid teadlikult intervjuude ja Q-meetodi abil, et mõista, kuidas eetilised väärtushinnangud erinevates generatsioonides kujunevad ning milliseid ühisosi või erisusi need sisaldavad.

Seega ei ole eetika midagi, mida üks generatsioon lihtsalt järgmisele edasi annab, vaid see on dünaamiline protsess, kus erinevate põlvkondade ja sotsiaalsete rühmade eetilised tõekspidamised pidevalt kohanevad ja muutuvad. Lisaks, kuna tänu tehnoloogia arengule on kommunikatsiooni ja suhtlusvõrgustike ulatus oluliselt laienenud, tähendab see, et ka eetilised normid kujunevad laiemas ja mitmekesisemas ruumis kui kunagi varem, mis annab alust arvata, et erinevate generatsioonide vahel võib olla lõhe nii eetiliste väärtuste tajumises kui ka nende rakendamises.

1.2 Eetika kui normatiivne raamistik

Eetika on normatiivne distsipliin, mis ei piirdu pelgalt inimeste käitumise kirjeldamisega, vaid seab ka standardeid, kuidas nad peaksid tegutsema. Normatiivne raamistik tähendab, et eetikal on reeglid ja põhimõtted, mis suunavad moraalseid otsuseid, vastandudes kirjeldavale eetikale, mis analüüsib, kuidas inimesed eetilisi otsuseid tegelikult langetavad. Ühe võimaliku normatiivse

modelina on välja pakutud dentoloogiline eetika, mille keskne põhimõte on kategooriline imperatiiv - tee ainult selliseid tegusid, mida sa tahaksid, et kõik inimesed alati samas olukorras teeksid. (Kant, 1870: 42). Selle järgi ei saa eetika sõltuda tagajärgedest, vaid peab keskenduma tegude endi moraalsele õigustatusele. Kommunikatsiooni kontekstis tähendab see, et inimeste vaheline suhtlus peaks ise olema eesmärk, mitte kui vahend eesmärkide saavutamiseks (Kent ja Taylor, 1998: 324). See mõtteviis seostub kahepoolse sümmeetrilise kommunikatsiooni mudeliga, mis rõhutab dialoogi ja osapoolte võrdset positsiooni suhtluses (Browning, 2015: 8)

Kuid Browning (2015) märgib, et kantiaanlik eetika ei pruugi praktikas alati toimida, kuna kommunikatiivsed suhted ei ole alati sümmeetrilised ehk võrdsed (Browning, 2015: 11). Näiteks võivad võimusuhted mõjutada, kuidas dialoog tegelikult toimub, ja kuigi kaks osapoolt võivad formaalselt osaleda võrdsel tasandil, võib üks neist omada rohkem ressursse või mõjuvõimu, mis paneb teise ebasoodsasse olukorda (Browning, 2015: 12). See tähendab, et eetilise kommunikatsiooni ideaalid võivad kohati olla liiga jäigad ning ignoreerida tegelikke sotsiaalseid tingimusi.

Samuti võib Kantiaanliku eetika probleemiks olla selle jäik käsitus moraalist kui universaalsetest reeglitest, mis ei võta alati arvesse kommunikatsiooni konteksti. Arnett, Arneson ja Bell (2006) on märkinud, et dialoogiline kommunikatsioonieetika, erinevalt Kantiaanlikust universaalmoraalist, käsitleb eetikat dünaamilise protsessina, kus moraalsed väärtused tekivad suhtluse käigus ning sõltuvad kultuurilistest ja ajaloolistest kontekstidest (Arnett, Arneson ja Bell, 2006: 77-78). See tähendab, et eetilised normid ei ole staatilised, vaid kujunevad läbi pideva dialoogi, mille kaudu erinevad väärtussüsteemid saavad üksteist mõjutada ja täiustada.

Seetõttu tuleb näha eetikat kui mitmetasandilist nähtust, mis ei ole piiratud üheainsa universaalse printsüübiga. Sellegipoolest on Kanti normatiivsel eetikal iva, sest on olemas ka väga üldisi ja üsna laialt heaks kiidetud norme, mis võimaldavad luua eetilise raamistiku mingis ühiskonnas käitumiseks. Koodeks või mõni muu raamistik ei suudagi anda igas olukorras sobivat vastust, aga see võimaldab panna paika lähtepunkti, millest dialoog edasi saab areneda. Dialoogiline eetika täiendab seda, pakkudes dünaamilist ja suhtlemisele põhinevat vaadet, mis võimaldab erinevatel osapooltel arendada oma eetilisi arusaamu, arvestades nii ajaloolist konteksti kui ka ühiskondlikke muutusi.

1.3 Sügavad moraalsed lahkkelid

Et mõista, miks eetilised erimeelsused ei pruugi alati viia ühise arusaamani, on oluline käsitleda Margit Sutropi (2020) teooriat sügavatest kontseptuaalsetest moraalistest lahkkelidest (Sutrop, 2020, lk 295). Sutropi sõnul ei tulene moraalsed konfliktid pelgalt faktiteadmiste puudumisest või arusaamatustest, vaid sageli sügavalt juurdunud maailmavaatelistest ja väärtuselistest erinevustest, mis ei ole lihtsasti ületatavad (Sutrop, 2020, lk 295). Sellised erimeelsused võivad püsida ka pärast selgitusi ja teabe jagamist, sest konfliktide juur peitub erinevates arusaamades sellest, mis on hea, õiglane või väärtuslik.

Esmalt viitab Sutrop sellele, et inimesed ei tee eetilisi otsuseid eraldiseisvate väärtuste põhjal, vaid lähtuvad oma arusaamast *heast elust* ja *isiklikust identiteedist*. Näiteks võib üks inimene väärtustada stabiilsust ja turvalisust, pidades oluliseks normide järgimist, samas kui teine seab esikohale eneseteostuse ja isikliku vabaduse isegi ebakindluse hinnaga. Mõlema jaoks on „hea elu“ sisult erinev, kuigi kumbki võib toimida eetiliselt ja vastutustundlikult (Sutrop, 2020, lk 307).

Teiseks tõstab Sutrop esile väärtuste omavahelise vastuolu ja mõõdetamatus. Väärtused nagu õiglus ja kaastunne, läbipaistvus ja privaatsus või vabadus ja võrdsus võivad sattuda olukordadesse, kus ühe eelistamine eeldab teise piiritlemist. Selliseid väärtusi ei saa alati kaaluda ühtse mõõdupuuga, sest nende tähendus sõltub kontekstist ning puudub neutraalne alus, mille järgi neid hierarhiasse asetada (Sutrop, 2020, lk 308).

Kolmandaks mõjutab moraalseid valikuid see, millist *eeetikatuüpi* inimene järgib. Eetilisi hinnanguid kujundavad sageli erinevad moraaliteooriad, millel on vastandlikud alused. Näiteks deontoloogiline ehk kohustusepõhine eetika, mille aluseks on Immanuel Kant, rõhutab, et moraalsus tuleneb teost endast – inimene peab käituma viisil, mida võiks tahta üldkehtiva seadusena (Browning, 2015: 4). See lähenemine ei arvesta niivõrd tagajärgi, vaid tegude sisemist moraalist õigustatust (Rachels ja Rachels, 2018:131-136).

Sellele vastandub konsekventsialistlik ehk tagajärjepõhine eetika, mis hindab tegude moraalsust nende tulemuste põhjal. Selle järgi on tegu eetiline siis, kui see suurendab heaolu või vähendab kannatusi. Üks mõjukamaid konsekventsialistlikke voole on utilitarism, mille kohaselt on õiglane

see, mis loob võimalikult paljudele inimestele võimalikult palju kasu. Utilitarism on seejuures impersonaalne ja kvantitatiivne – olulised pole mitte kavatsused või reeglid, vaid lõppkokkuvõttes saavutatud heaolu (Rachels ja Rachels, 2018: 90-104; Sutrop, 2020: 309).

Reeglipõhisest ja tagajärge hindavast käsitlusest eristub vooruseetika, mis keskendub tegutseja iseloomule, harjumustele ja moraalsetele voorustele. Selle lähenemise järgi ei ole eetika küsimus mitte niivõrd „mida ma peaksin tegema?“, vaid „milliseks inimeseks ma peaksin kujunema?“. Vooruseetika ammutab inspiratsiooni Aristotelesest ja seab eesmärgiks tasakaaluka, voorusliku eluviisi (Sutrop, 2020: 309-310; Rachels ja Rachels, 2018: 175-189).

Viimane allikas lahkhelide püsimiseks on erinev arusaam moraalist endast. Mõne inimese jaoks tähendab eetika reeglite ja keeldude järgimist, teise jaoks tagajärgede kaalumist ning kolmanda jaoks tunnete ja iseloomu kujundamist. Need vaated ei ole üksteisega täielikult ühilduvad ning toovad kaasa erinevaid rõhuasetusi, mis ei taandu pelgalt faktide selgitamisele (Sutrop, 2020: 310).

Sutrop rõhutab, et sedalaadi maailmavaatelised lahknevused võivad olla ka süvatasandil ületamatud isegi ratsionaalse ja heatahtliku dialoogi käigus. Ent see ei tähenda, et dialoog oleks mõttetu. Vastupidi – arusaamine sellest, *miks* erimeelsused tekivad, võib aidata esile tuua varjatud kokkupuutepunkte või vähemalt võimaldada empaatilist mõistmist. Just sellistes valdkondades nagu meditsiinieetika, haridus, poliitika või põlvkondadevaheline suhtlus on väärtuste pörkumine sageli paratamatu, kuid nende teadlik käsitlemine võib sillutada teed kooseksisteerimisele (Sutrop, 2020: 311).

Seetõttu täiendab Sutropi käsitlus hästi ka dialoogilise eetika vaadet. See rõhutab, et eetika ei kujune isoleeritult, vaid koosmõjus teistega – ning et mõistmine ei tähenda alati nõustumist, vaid valmidust tajuda ja austada teise inimese arusaamade tähendusvälja. Arnett, Arneson ja Bell (2006) rõhutavad sarnaselt, et moraalsed väärtused tekivad suhtluses ja kultuurikontekstis ning ei saa olla täielikult universaalsed (Arnett, Arneson ja Bell, 2006: 77-78). Sutropi raamistik toetab seda ideed, tuues esile, et eetiline suhtlus ei eelda üksmeelt, vaid pigem teadlikkust erisustest ning valmisolekut nendega elada.

1.4 Generatsiooniteooria

Generatsiooniteooria käsitleb põlvkondade kujunemist ja nende mõju ühiskondlikele väärtustele ning hoiakutele. Kuna need hoiakud on ajas muutuvad, kasutatakse generatsioone, et jagada ja eristada inimgrupe (Pilcher, 1994: 481). Karl Mannheim (1928/1952) oli üks esimesi teadlasi, kes süsteemselt analüüsis generatsioonide rolli sotsiaalses muutuses (Pilcher, 1994: 481). Tema järgi kujunevad generatsioonid mitte ainult bioloogilise vanuse kaudu, vaid ka ühise ajaloolise kogemuse ja sotsiaalsete tingimuste mõjul (Mannheim, 1952: 290). See tähendab, et üksnes vanus ei määra, kas inimesed kuuluvad samasse generatsiooni – oluliseks muutub ka see, milliseid ühiskondlikke protsesse ja ajaloolisi sündmusi nad oma kujunemisaastatel jagavad. Kui kaks erinevat vanusegruppi elavad läbi sama murrangulise sündmuse, võivad nad siiski tajuda selle mõju erinevalt, sõltuvalt nende arengustaadiumist ja sotsiaalsest positsioonist. Näiteks majanduskriisi, poliitilise ebastabiilsuse või tehnoloogiliste uuenduste kogemine võib kujundada terve generatsiooni väärtusi ja maailmavaadet viisil, mida eri vanused inimesed ei pruugi samamoodi tunnetada. Osa ühiskonnast kaotas kindlasti palju, osa oskas kasu lõigata ja lapsed omakorda jäid kogu sündmustikust ilmselt päris kaugele. Selliselt kujundavad kogetud sündmused vanuse ja sotsiaalsete tingimuste abil ühist arusaama ja väärtusi, eristades ühe generatsiooni teisega (Mannheim, 1952: 304).

Strauss ja Howe (1991) laiendasid seda mõtet, pakkudes välja tsüklilise generatsiooniteooria, mille kohaselt vahelduvad ajaloos neli tüüpi generatsioone kindla mustri järgi – idealistlikud, reaktiivsed, kodanikud ja kohanduvad põlvkonnad (Idealist, Reactive, Civic, Adaptive Generations) (Strauss ja Howe, 1991: 74). Nende teooria järgi toimub generatsiooniline muutus peamiselt kahe vahelduva sotsiaalse hetke – kriiside ja ärkamiste – kaudu, mis määravad, kuidas uus põlvkond maailma tajub ja milliseid väärtusi see edasi kannab (Strauss ja Howe, 1991: 71). Kriisid kujundavad põlvkondade maailmataju, kuna kogetud suured ühiskondlikud vapustused nagu sõjad, majanduskrahhid või pandeemiad loovad tugeva kollektiivse identiteedi ja õpetavad väärtustama stabiilsust, praktilisust ja koostööd. Ärkamisperiodid seevastu toovad kaasa noorte soovi ümber mõtestada ühiskonna väärtusi ja norme, mis väljendub sotsiaalsetes liikumistes, kultuurimuutustes ja individualismi kasvus (Strauss ja Howe, 1991: 71). Need vahelduvad periodid tagavad, et iga uus põlvkond mitte ainult ei paranda varasemaid väärtusi, vaid ka kohandab ja vaidlustab neid vastavalt oma ajaloolisele kontekstile, kujundades seeläbi ühiskonna

arengusuundi. Kõige tugevam mõju on nendel nooremapoolsetele inimestele, kelle maailmapilt veel aktiivselt kujuneb ja suur vahe tuleneb sellest, kas nooruses kogetakse kriisi või ärkamist (Strauss ja Howe, 1991: 71-74).

Kui Mannheim, Strauss ja Howe näitavad, kuidas ajaloolised sündmused ja ühiskondlikud muutused loovad generatsioonidevahelisi erinevusi, siis Twenge (2017) keskendub ühe kindla generatsiooni – *iGen* ehk *Z-generatsiooni* – kujunemisele, rõhutades, et lisaks ajaloolistele muutustele on oluline ka tehnoloogiline areng (Twenge, 2017: 9-13). Twenge'i uurimus laiendab generatsiooniteooriat, selgitades, et digikultuur ja sotsiaalmeedia võivad mängida põlvkondade kujunemisel sarnaselt tugevat rolli nagu eelnevatel ajalooperioodidel kriisid ja ärkamised. Kui varasemad generatsioonid kujunesid peamiselt ühiskondlike murrangute kaudu, siis *iGen*-i puhul on peamine mõjutaja pidev digitaalse elu kohalolu, mis on muutnud nende väärtusi seoses silmast-silma suhtluse, iseseisva elamise, vaimse tervise, majanduslike käitumismustrite ja muuga.

Generatsiooniteooria aitab selgitada, kuidas eetilised normid ja väärtushinnangud kujunevad ajas ning miks erinevad põlvkonnad võivad eetilistes dilemmades eriarvamusele jääda. Kui Mannheim ja Strauss ja Howe keskenduvad ühiskondlike muutuste ja ajalooliste sündmuste mõjule, siis Twenge toob välja, kuidas digitehnoloogia ja sotsiaalmeedia on viimaste generatsioonide eetilisi ja sotsiaalseid väärtusi ümber kujundanud. Selle alusel otsustasin keskenduda just generatsioonide vahelisele erinevusele kui ühele Q-meetodi faktorile.

Teoreetiliste lähtekohtade põhjal kerkib töö keskne uurimisküsimus:

Kuidas erinevad ja kattuvad noorema ja vanema vanuserühma eetilised väärtushinnangud ühiskondlikult tundlikes küsimustes?

Uurimisküsimus võimaldab ühendada generatsiooniteooriast ja narratiivsest eetikast tuleneva arusaama väärtuste kujunemisest Q-metoodika võimalustega ning keskenduda sellele, kuidas eri vanuserühmade liikmed mõtestavad eetilisi dilemmasid oma kogemuse, normatiivse arusaama ja suhtluspraktikate kaudu

2. Q-meetod

Q-meetod on 1935. aastal William Stephensoni loodud uurimismeetod, mis keskendub inimeste subjektiivsete seisukohtade kaardistamisele ja analüüsile (Lee, 2017: 57; 59). Q-meetod aitab kaardistada eri hoiakutega inimrühmi, tuvastades, millised osalejad mõtlevad sarnaselt (Lee, 2017 88-89). Meetod kuulub kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete uurimistehnikate piirialale, sest peale andmete kogumist on võimalik kasutada faktoranalüüsi, et tuvastada erinevad mõtlemise tüübid (Lee, 2017: 77).

Käesolevas töös võimaldas Q-meetod välja joonistada osalejate subjektiivsete hoiakute struktuuri ning määratleda, millised väärtuspõhised seisukohad moodustavad ühtse tähendusliku terviku. See andis võimaluse tõlgendada osalejate mõtlemist dialoogilise kommunikatsiooni eetika võtmes – uurida, kuidas inimesed suhestuvad samade dilemmadega, milliseid väärtusi nad pingeliste küsimuste lahendamisel eelistavad ning millised diskursused nende hoiakutes domineerivad.

Q-meetod põhineb kahel peamisel põhimõttel:

1. Inimeste subjektiivsete arvamuste struktureerimine
2. Q-Faktoranalüüs subjektiivsete mustrite avastamiseks

2.1 Q-meetodi kasutamine etapid

Q-meetodi rakendamine jaguneb klassikaliselt kuueks etapiks (Lee, 2017: 61-85). Käesolevas uurimistöös keskendutakse etappidele 3-6, kuna esimesed kaks (väidete kogumine ja valik) viidi läbi Diacometi projektis varasemalt.

2.1.1 Väidete kogumine (statement concourse)

Uuriija kogub võimalikult laia valiku väiteid, mis peegeldavad eetilisi seisukohti. Väited võivad pärineda intervjuudest, akadeemilistest artiklitest, sotsiaalmeediast või varem tehtud uurimistöödest (Lee, 2017). Antud töö puhul on väited Diacometi projekti poolt koostatud, lähtudes olemasolevast kommunikatsiooni- ja ajakirjanduseetika teaduskirjandusest ning projektiliikmete kogemusest (DIACOMET consortium, 2021: 15).

2.1.2 Q-valimi moodustamine (Q-sample selection)

Väidete kogumist järgnes väidete valik: lõplik valik koosnes 32 väitest, mis peegeldasid temaatilist mitmekesisust ja katsid kogu käsitletava väärtusvälja. Valik pidi olema piisavalt esinduslik, et lubada eristada tähenduslikke hoiakumustreid. Mõned teemavaldkonnad, näiteks poliitika, said vähem esindatust, kuna need võivad inimestele tunduda kaugemad ning olla paremini uuritavad muude meetoditega. Seevastu suurem kaal oli antud privaatsust, kaasatust ja dialoogilist suhtlust puudutavatele teemadele, kuna need võimaldavad paremini mõista osalejate isiklikke väärtushoiakuid.

2.1.3 Osalejate valik (P-sample selection)

Osalejad valitakse sihtrühmast, kelle seisukohti tahetakse uurida. Q-meetodis ei ole oluline suur valim, vaid mitmekesisus seisukohtade esindamisel (Moree, 2017: 1). Käesolev 20-liikmeline valim (10 osalejat vanuses 19-29 ja 10 osalejat vanuses 70+) kujunes eesmärgipärase mugavusvalimina, mille sihiks oli jäädvustada kahe põlvkonna sees võimalikult lai eetiliste hoiakute spekter. Nooremate puhul kasutati *laiendatud tutvusringkonda* – intervjuerijaga otseselt mittelähedased sõprade-sõbrad –, et vähendada sotsiaalse läheduse tõttu tekkivat vastamisnihkset ning tagada erinevate poliitiliste ja kultuuriliste taustade esindatus. Vanema vanusegrupi puhul värvati viis osalejat tuttava hooldekodus elavate kognitiivselt võimekate eakate hulgast ja teised viis läbi kogukondlike kontaktide, kellega mul varasem isiklik suhe puudus. Selline mitmekesisus on Q-meetodile sobiv, sest eesmärk on avada ühised hoiakumustrid, mitte saavutada statistilist esinduslikkust

2.1.4 Q-sorteerimine (Q-sorting)

Osalejad järjestavad väited skaalal, mis võimaldab uurijal tuvastada nende subjektiivsed hoiakud. Kui osalejad annaks igale väitele hinnangu, oleks keeruline erinevusi kvantifitseerida, kuid seades need omavahel järjestikku on võimalik seisukohti omavahel võrrelda. Esimesel sammul jagatakse väited kolme lahtri vahel: Ei ole nõus, Neutraalne, või Nõus (vt. joonis 1.).

Ei ole nõus	Neutraalne	Nõus
<ol style="list-style-type: none"> Valetada võib, kui tõde teeb haiget. Kriitilist arvamust kellegi suhtes tohib avaldada anonüümsena. Oma arvamuse aus ja otsekohene väljütlemine on õige isegi siis, kui see riivab mõne üksikisiku või grupi tundeid. Rassistlikud ja homofiobsed avalikud väljütlemised tuleb üheselt hukka mõista. Vihakõne mind ei häiri, sellest pole mõtet välja teha. Ma tahan tööl/koolis/ kogukonnas mind puudutavates küsimustes kaasa rääkida. Riigil on õigus igatüüpi kohta teavet koguda ja töödelda. Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei maksa poliitikele pahaks panna. Populism on paratamatu, see on igaühe enda vastutus, mida ta usub. 	<ol style="list-style-type: none"> Kui kõiki kogu aeg kuulata, siis ei saa ühtegi mõistlikku otsust vastu võtta. Konkreetsetele küsimustele ebamääraste vastuste andmine võrdub valetamisega. Vaieldada tuleb seni, kuni kompromiss või tõde on leitud. Võtan enda kohta käivat kriitikat õppimisvõimalusena. Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti, näiteks et talle ei meeldi Lähis-Ida põgenikud või ukrainased. Minu jaoks on tähtis, et minu tööl/koolis räägitakse minuga otse, mitte tagasejaja. Ma tahan otsustada, millist teavet firmad võivad minu kohta koguda. Minu põhimõte on mitte jagada avalikult infot oma eraelu ja perekonna kohta. 	<ol style="list-style-type: none"> Mulle on tähtis, et mu kolleegid ja juhid kuulaksid minu arvamust. Kiirete otsuste tegemisel tuleb leppida selle teabega, mis parajasti olemas on. Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid. Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsa organisatsiooni mainet. Kedagi avalikult söömata ei tohi ka siis, kui oled väga vihane. Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada. Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab. Inimeste seksuaalelust ja -eelistustest ei sobi avalikult rääkida. Ärisaladuste kaitsmise põhjendusega tohivad andmete haldajad ka avalikkusele olulist teavet salastada.

(joonis 1. Q-sortimise esimene samm. Väidete jaotus kuvatõmmisel on näite loomiseks juhuslikult loodud)

Esimene samm on suuresti osalejatele enesele abiks, et viia läbi teist sammu, kus on vaja väited juba kindlalt reglementeeritud lahtritesse jagada. Olles väited juba ühe korra üldisemalt läbi töötanud, võimaldab see osalejal väiksema vaevaga hinnata, millised väited teda kõige enam kõnetavad. Teisel sammul on jaotuseks seitse lahtrit, alates -3, ehk sugugi ei nõustu kuni 3 ehk täielik nõustumine (vt. joonis 2.). Sellel etapil on lahtritel kvoodid, sest kõik väited jagunevad nende vahel täpselt. Need kvoodid määratakse väidete arvu järgi uuringut kavandades. Kuna Diacometi projekti puhul oli fookus tippudel -3 ja 3, oli neutraalsete väidete 0 hulk proportsionaalselt küllalt suur. See paneb osaleja olukorda, kus ta peab langetama otsuseid väärtushinnangute üle, kus kaks väidet võivad üldiselt olla võrdsed, kuid introspektsiooni tagajärjel seatakse üks siiski teisest ette. Selle tagajärjel tekib justkui tagurpidi püramiid, kus keskel ehk neutraalis on 8 väidet ja mõlemas servas vähenevas järjestuses 3 väidet. Antud töö puhul viisin sorteerimise käigus osalejatega läbi intervjuu, mille käigus osaleja oma seisukohti seletab. Selle eesmärgiks on saada sügavamad põhjendused sorteeritud väidetele, mis võimaldab antud töö raames saada kvalitatiivseid tulemusi.

Ei ole nõus	Neutraalne	Nõus
<ol style="list-style-type: none"> Kriitilist arvamust kellegi suhtes tohib avaldada anonüümsena. Oma arvamuse aus ja otsekohene väljütlemine on õige isegi siis, kui see riivab mõne üksikisiku või grupi tundeid. Rassistlikud ja homofiobsed avalikud väljütlemised tuleb üheselt hukka mõista. Vihakõne mind ei häiri, sellest pole mõtet välja teha. Ma tahan tööl/koolis/ kogukonnas mind puudutavates küsimustes kaasa rääkida. Riigil on õigus igatüüpi kohta teavet koguda ja töödelda. Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei maksa 	<ol style="list-style-type: none"> Konkreetsetele küsimustele ebamääraste vastuste andmine võrdub valetamisega. Vaieldada tuleb seni, kuni kompromiss või tõde on leitud. Võtan enda kohta käivat kriitikat õppimisvõimalusena. Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti, näiteks et talle ei meeldi Lähis-Ida põgenikud või ukrainased. Minu jaoks on tähtis, et minu tööl/koolis räägitakse minuga otse, mitte tagasejaja. Ma tahan otsustada, millist teavet firmad võivad minu kohta 	<ol style="list-style-type: none"> Kiirete otsuste tegemisel tuleb leppida selle teabega, mis parajasti olemas on. Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid. Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsa organisatsiooni mainet. Kedagi avalikult söömata ei tohi ka siis, kui oled väga vihane. Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada. Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab. Inimeste seksuaalelust ja -eelistustest ei sobi avalikult rääkida

-3 (3)	-2 (4)	-1 (5)	0 (8)	1 (5)	2 (4)	3 (3)
<ol style="list-style-type: none"> Valetada võib, kui tõde teeb haiget. 			<ol style="list-style-type: none"> Kui kõiki kogu aeg kuulata, siis ei saa ühtegi mõistlikku otsust vastu võtta. 			<ol style="list-style-type: none"> Mulle on tähtis, et mu kolleegid ja juhid kuulaksid minu arvamust.
⚠ 2 item(s) missing	⚠ 4 item(s) missing	⚠ 5 item(s) missing	⚠ 7 item(s) missing	⚠ 5 item(s) missing	⚠ 4 item(s) missing	⚠ 2 item(s) missing

(joonis 2. Q-sortimise teine samm. Väidete jaotus kuvatõmmisel on näite loomiseks juhuslikult loodud)

2.1.5 Andmete analüüs ja faktoranalüüs

Pärast vastuste kogumist arvutatakse esmalt igal paaril osalejatel omavaheline korrelatsioon – see näitab, kui sarnaselt nad väiteid järjestasid. Seejärel tehakse Q-faktoranalüüs Ken-Q Analysis tarkvaras, mis otsib nende korrelatsioonide seest rühmitusi ehk faktoreid. Programm leiab need inimesed, kelle mõttekäigud sobivad kokku. Valitakse sobiv arv faktoreid (tavaliselt kaks kuni neli), tehakse rotatsioon (nt varimax), et mustrid oleksid võimalikult selged, ja märgitakse need osalejad, kes laevad mõne faktori peale tugevalt ($nt \geq 0,40$). Q-analüüs ei üldista tulemusi tervele populatsioonile, vaid otsib kvalitatiivselt eristuvaid mõtteviise (Moree, 2017: 1; Lee, 2017: 57).

2.1.6 Tulemuste tõlgendamine

Q-meetodi kuuendas etapis võetakse arvutiprogrammist saadud abstraktsed faktorid ja tehakse neist arusaadavad vaated. Esmalt pannakse iga faktori puhul väited uuesti ritta nii, nagu seda teeks ideaalne selle vaate esindaja (millega kõige rohkem nõus, millega kõige vähem); siis vaadatakse, millised väited eristavad seda vaadet teistest ja millistega kõik rühmad nõustuvad; need äärmused, eristajad, kaks-kolm tugevat osalejat ja nende tüüpilised tsitaadid koondatakse ühte lihtsasse ülevaattetabelisse; edasi võrreldakse seda pilti uurimisküsimuste ja taustateooriaga, kuni selgub kõige loogilisem seletus, mis ütleb, milliseid väärtusi vaade esiplaanile tõstab ja miks; lõpuks pannakse faktorile kõnekas nimi (nt „Privaatsuse kaitsjad“) ja kontrollitakse, et igal vaatel oleks vähemalt kaks selget toetajat, et tulemus oleks usaldusväärne.

Käesolev töö piirdub punktidega 3-6, kuna Diacometi projekti poolt on punktid 1-2 juba kaetud.

2.2 Q-väidete valik ja kategooriad

DIACOMETi uurimisrühm koostas Q-sortimiseks väited, lähtudes dialoogilise kommunikatsiooni kesketest väärtustest ja kontseptsioonidest, nagu privaatsus, läbipaistvus, kaasamine, sõnavabadus, ühiskonnakriitika ja informatsiooniline enesemääramine. Akadeemilise kirjanduse, meediakajastuste ja eneseregulatsioonijuhtumite analüüsi põhjal koostati esmalt üle 50 väite (Harro-Loit, Lõhmus, Parder, Juurik ja Lauk, 2024). Eesmärk oli koondada mitmekesine ja sisuliselt tasakaalustatud väidete kogum, mis kataks võimalikult laia spektri arusaamu eetilisel

tundlikes küsimustes ning oleks osalejate enesekohane — see tähendab lihtsasti isiklikult hinnatav ja suhestatav.

Q-metoodikas ei soovitata kasutada kaheosalisi väiteid, sest need võivad sisaldada mitu eraldi hinnatavat ideed. Mõnel juhul säilitati siiski tinglik kaheosalisus, kui see muutis väite elulähedasemaks ja andis konkreetsema tegevussuunise (nt „Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei maksa poliitikutele pahaks panna“).

Pilootkatsetuse ja sisuanalüüsi järel taandati väidete arv 32-ni, et vähendada osalejate kognitiivset koormust ja hoida sorteerimisprotsess loogilise ning mõtestatuna. Kuigi kirjanduses soovitatakse sageli 40-80 väidet (Watts ja Stenner, 2012), näitab sama allikas Brownile (1980) viidates, et juba 33 väide võimaldab hüperastronoomilise arvu võimalikke konfiguratsioone ning seetõttu piisab ka väiksemast, hästi kaalutud väidete komplektist (Watts ja Stenner, 2012: 78). Lõplikud 32 väidet jaotati 13 temaatilisse kategooriasse vastavalt DIACOMETi diskursiivsele raamistikule; kategooriad tagavad, et iga väiteblokk peegeldab mõnd kesket diskursust ning et kogu kogum jääb teoreetiliselt tasakaalustatuks.

2.2.1 Dialoogiline kommunikatsioon

Dialoogiline kommunikatsioon tähendab avatud ja võrdsustatud suhtlust, kus kõik osapooled saavad oma arvamust väljendada ja neid kuulatakse lugupidavalt. Eetiline dialoog eeldab aktiivset kuulamist, valmidust teise seisukohta arvesse võtta ning soovimatuse vältimist teisi allutada. Sellest diskursusest tulenevad väited puudutavad kuulamise ja otsustamise tasakaalu küsimusi.

Väited:

- Mulle on tähtis, et mu kolleegid ja juhid kuulaksid minu arvamust.
- Kui kõiki kogu aeg kuulata, siis ei saa ühtki mõistlikku otsust vastu võtta.

2.2.2 Ebatäielik ja täielik teave, tõe rääkimine

See diskursus keskendub info edastamise ja aususe eetilistele aspektidele. Tähtsaks peetakse küsimust, millal ja kuidas edastada tõe, eriti olukordades, kus teave võib olla puudulik. Samuti käsitletakse valetamise ja tõe varjamise moraalseid piire. Väited puudutavad näiteks olukordi, kus kiire otsustamine põhineb ebatäielikul informatsioonil või kus ebaselge vastus võib tähendada eksitamist.

Väited:

- Kiirete otsuste tegemisel tuleb leppida selle teabega, mis parajasti olemas on.
- Konkreetsetele küsimustele ebamääraste vastuste andmine võrdub valetamisega.
- Valetada võib, kui tõe teeb haiget.

2.2.3 Kriitiline kõne ja suhted

Kriitilise kõne ja suhete diskursus uurib ausa, otsekohese suhtluse ja suhete säilitamise vahelist pinget. Arutletakse selle üle, kas ja kuidas tuleks teravaid vaidlusi ja kriitikat käsitleda, ning kas konflikte tuleks pigem lahendada või vältida. Väited siin käsitlevad vaidluste ja sekkumise eetikat.

Väited:

- Vaielda tuleb seni, kuni kompromiss või tõe on leitud.
- Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.
- Ma sekkun kohe, kui näen, et kedagi solvatakse.

2.2.4 Sõnavabadus organisatsioonis ja kriitilised arvamused

Selles diskursuses keskendutakse organisatsioonides toimiva sõnavabaduse piiridele. Arutletakse, kas töötajatel on õigus kriitiliselt väljendada oma tööandja või organisatsiooni

suhtes, ning kuidas tasakaalustada lojaalsust ja läbipaistvust. Väited puudutavad töötajate kriitika õigust ja selle võimalikku piiramist.

Väited:

- Organisatsioonil tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsta organisatsiooni mainet.
- Ma võtan enda kohta käivat kriitikat õppimisvõimalusena.
- Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada.

2.2.5 Sõnavabadus ja äärmuslikud avaldused

Diskursus käsitleb sõnavabaduse piire ühiskonnas, eriti olukordades, kus kõne võib muutuda solvavaks, vaenulikuks või vihakõneks. Arutletakse, millal kriitiline aramus on lubatav ja millal muutub see ebaeetiliseks või kahjulikuks. Väited puudutavad näiteks rassistlike või homofoobsete väljaütlemiste hukka mõistmist.

Väited:

- Kedagi avalikult solvata ei tohi ka siis, kui oled väga vihane.
- Kriitilist arvamust kolleegi suhtes tohib avaldada anonüümsena.
- Rassistlikud ja homofoobsed avalikud väljaütlemised tuleb üheselt hukka mõista.
- Vihakõne mind ei häiri, sellest pole mõtet välja teha.
- Inimestel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti (näiteks, et talle ei meeldi Lähis-Ida põgenikud või ukrainlased).

2.2.6 Informatsiooniline enesemääramine

Informatsioonilise enesemääramise diskursus rõhutab iga inimese õigust ise otsustada, millises ulatuses ja kuidas ta osaleb teda puudutavas infovahetuses ja otsustusprotsessis. Väited käsitlevad osalemisõigust tööl, koolis ja kogukonnas ning soovi, et teistega suhtlemine oleks otsene ja aus.

Väited:

- Ma tahan tööl/koolis/kogukonnas mind puudutavates küsimustes kaasa rääkida.
- Mulle on tähtis, et kolleegid räägivad minuga otse, mitte tagaselja.

2.2.7 Privaatsus

Privaatsuse diskursus käsitleb õigust kontrollida enda isikuandmeid ja eraelu puudutavat teavet. Privaatsust nähakse inimväärikuse ja isikliku autonoomia alusena. Väited puudutavad sotsiaalmeedias info jagamist, riigi õigust andmekogumisele ning avaliku ja eraelu piire.

Väited:

- Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab.
- Riigil on õigus igauhe kohta teavet koguda ja töödelda.
- Ma ei jaga avalikult infot oma eraelu ja pere kohta.
- Inimeste seksuaalelust ja -eelistustest ei sobi avalikult rääkida.

2.2.8 Manipulatsioon

Manipulatsiooni diskursus käsitleb suhtlemisviise, mille eesmärk on teise inimese mõjutamine varjatud või ebaausa viisi kaudu. Eriti poliitilises kontekstis arutletakse, kas ja kuidas on manipulatsioon paratamatu ning kuidas see mõjutab usaldust ja demokraatlikku otsustamist. Väited puudutavad poliitilist manipulatsiooni ja populismi eetikat.

Väited:

- Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei maksa poliitikutele ette heita.
- Populism on paratamatu, see on igäühe enda vastutus, mida ta usub.

2.2.9 Läbipaistvus

Läbipaistvuse diskursus käsitleb õigust saada olulist infot ja arusaama sellest, kas ja millal võib teatud teavet salastada. Oluliseks küsimuseks on, kas ärisaladuse kaitsmine õigustab avalikkusele olulise teabe varjamist. Väited käsitlevad infot valitsemise ja usalduse aspektist.

Väited:

- Ärisaladuste kaitsmise tõttu tohivad andmete haldajad ka avalikkusele olulist infot varjata.

2.2.10 Lapsed ja tõde

See diskursus uurib laste kaitsmise ja nende õiguse tõe vahelist pinget. Arutletakse, kas ja kuidas peaks lastega rasketest teemadest (nagu sõda või sotsiaalsed probleemid) rääkima. Väited puudutavad sõjast rääkimist, sotsiaalmeedia kasutuse piiramist ning vanade lasteraamatute sisu kohendamist.

Väited:

- Laste kuuldes ei tohi rääkida sõjast ja muudest elukoledustest.
- Laste ligipääsu sotsiaalmeediale peaks piirama, et neid paremini kaitsta.
- Vanadest lasteraamatutest tuleb eemaldada kõik rassistlikud ja halvustavad väljendid.

2.2.11 Tõde, inimväarikus ja sõda

Diskursus käsitleb küsimust, kas sõja kajastamisel meedias tuleks näidata ka sõja vägivaldseid ja šokeerivaid aspekte. Arutletakse, kui palju on ühiskonnal õigust teada tegelikkust ja kus jookseb

piir inimväärikuse ja šokeeriva sensatsiooni vahel. Väited keskenduvad meediakajastuse eetilistele piiridele sõjaolukorras.

Väited:

- Sõja ajal peab meedias näitama sõja õudusi ja vägivalda (näiteks laibad ja piinamine).

2.2.12 Võrdne esindatus

Võrdse esindatuse diskursus keskendub sellele, et kõik ühiskonnagrupid, sealhulgas vähemused, peaksid saama meedias ja avalikus ruumis nähtavaks ja kuuldavaks. Väited puudutavad vähemuste hääle tähtsust ning arutlevad meedia rolli üle mitmekesisuse toetamisel.

Väited:

- Kõigi vähemuste hääl peab olema meedias esindatud.

2.2.13 Ebaeetilise käitumise tunnistamine

See diskursus puudutab eetilist kohustust sekkuda, kui nähakse ebaõiglust või teise inimese solvamist. Tegu on eetilise vastutuse küsimusega: kas ja millal peab inimene sekkuma teiste inimeste kaitseks. Väited käsitlevad sekkumise eetikat igapäevaolukordades.

Väited:

1. Ma sekkun kohe, kui näen, et kedagi solvatakse.

Kõik väited esitati osalejatele ükshaaval suvalises järjekorras, võimaldades neid paigutada väiteid skaalale alates „-3“ (täiesti ei nõustu) kuni „+3“ (täiesti nõustun), olles seega sunnitud võrdlema oma hoiakuid. Iga kategooria sisaldas üks kuni kuus väidet, olenevalt teema keerukusest ja tähenduslikkusest kommunikatsiooni eetika seisukohalt. Väidete eesmärk ei olnud esitada neutraalseid seisukohti, vaid kutsuda esile mõtteprotsesse ja selgelt positioneeritud hinnanguid.

3. Valimi kirjeldus ja moodustamine

Käesolevas töös kasutatud valim on üles ehitatud Q-meetodile sobiva väikese, kuid sisuliselt mitmekesise strateegilise valimina, mille eesmärk on tuvastada erinevaid arvamusi ja eetilisi seisukohti ning mõista nende tähenduslikke aluseid. Q-meetodi fookus ei ole kogu populatsiooni üldistatavas esindamises, vaid selliste seisukohtade ja hoiakute tuvastamises, mis eksisteerivad uuritavas kontekstis. Meetodi tugevus seisneb võimes siduda kvalitatiivset süvitsi minekut ja kvantitatiivset muustrituvastust (Watts ja Stenner, 2012: 69; Moree, 2017: 1), kuigi põhiliselt on tegu kvalitatiivse lähenemisega (Watts ja Stenner, 2012: 70). Üldiselt soovitatakse Q-meetodi puhul valimi suuruseks 40-60 osalejat, kuid see ei ole reegel – ka väiksemate valimitega on võimalik saada häid tulemusi, eriti kui eesmärk on statistilise üldistuse asemel tähenduslike vaatepunktide esiletoomine (Watts ja Stenner, 2012: 79; Moree, 2017: 1).

Valim jaotub käesolevas töös kaheks: kümme inimest nooremast (19-29) ja kümme vanemast (70+) põlvkonnast. Põlvkondade valikut toetas Diacometi projekt, juhtides tähelepanu raskustele jõuda vanemateni, aga ka soovile neid rohkem uuringuprotsessi kaasata. Näiteks on küllalt hoomatav jõuda õpilaste, tudengite ja ühiskondlikult aktiivsete noorteni, samas kui vanemad inimesed võivad jääda uuringutest kõrvale, eriti kui nad ei kasuta aktiivselt digikeskkonda ega paku ennast vabatahtlikult välja. Vanema põlvkonna puhul tuli lisaks arvestada ka tervislikku seisundit, sest meetod eeldab head nägemist, kuulmist ja kognitiivset suutlikkust, mis välistas osad võimalikud kandidaadid.

Tegemist on strateegilise valimiga (strategic sample), mis tähendab, et inimesed on valitud nende potentsiaali põhjal pakkuda sisukaid ja erinevaid vaateid (Watts ja Stenner, 2012: 79; Moree, 2017: 2). Iga osaleja valik põhines kaalutletud hinnangul, mille aluseks oli vanus, kognitiivne ja kommunikatiivne suutlikkus ning eeldus, et osalejate sotsiaalsed ja eluloolised taustad võimaldavad saavutada võimalikult mitmekesise arusaamade spektri. Valim ei järgitud kvantitatiivset esinduslikkust, vaid sisulist mitmekesisust, mis võimaldaks tuvastada erinevaid eetilisi hoiakuid. Et luua kontrasti ja võrdlusmomenti, otsustasin lisaks vanadele kaasata töösse ka noorema põlvkonna esindajad. Sellise ülesehitusega valim toetab hästi töö eesmärki, milleks ei ole üheainsa tõe väljaselgitamine, vaid eetiliste arusaamade mitmekesisuse kaardistamine kahe erineva põlvkonna sees ning vahel.

Noorema vanusegrupi puhul olid osalejad valdavalt Tartu ja Tallinna piirkonnast, ent esines ka inimesi Rakverest, Viljandist ning mujalt Eestist. Kaasati ka inimesi, kes on elu jooksul mitmel pool elanud või korduvalt elukohta vahetanud. Kuigi mõned osalejad olid mulle tuttavad või minu tuttavate soovitatud, ei valinud ma neid sarnasuse või maailmavaatelise läheduse tõttu. Enamik osalejaid ei olnud mulle varasemalt isiklikult tuttavad ning nende poliitilised või eetilised hoiakud olid mulle samuti enne intervjuud teadmata. Mõnel juhul olid need positsioonid minuga vastandlikud, mis toetab valimi sisulist mitmekesisust ja välistab kalduvuse ühesuguste vaadete koondumisele.

Vanemaealised osalejad leidsin peamiselt kahe kanali kaudu. Esimene osa valimist kaasati hooldekodu kaudu, kus töötab mul isiklik tuttav. See kontakt võimaldas ligipääsu elanikele, kes vastasid Q-meetodi jaoks vajalikule kognitiivsele ja kommunikatiivsele võimekusele. Tuttava töötaja kaudu sain telefoninumbrid, et kuupäevas ja üldises sisus kokku leppida, ning seejärel läksin kohapeale meetodit läbi viima. Kuigi viis osalejat viibisid samas hooldekodus, olid mitmed neist sinna hiljuti kolinud ega olnud omavahel varasemalt seotud, mistõttu ei saa eeldada, et nad oleksid hoiakuliselt ühtsed. Intervjuude käigus ilmnis ka märkimisväärne elulooline mitmekesisus – inimesed pärinesid eri Eesti piirkondadest ning olid töötanud erinevates ametites. Teine osa vanemaealistest osalejatest pärines uurija laiemast tutvusringkonnast, eeskätt peretuttavate kaudu. Siin ei olnud eesmärk kaasata inimesi isikliku läheduse tõttu, vaid pigem kasutada olemasolevaid sotsiaalseid sidemeid, et jõuda nendeni, kellega oleks võimalik usalduslik kontakt luua.

Lisaks vanusele ja eluloolisele mitmekesisusele pöörati tähelepanu ka soolisele tasakaalule. Kokku oli valimis 10 meest ja 10 naist. Täpset 50/50 jaotust mõlemas vanusegrupis ei saavutatud – nooremate seas oli seitse meest ja kolm naist, vanemate seas vastupidi –, kuid valik püüdis vältida tugevat soolist kallutatust. Eesmärk ei olnud sooline võrdsus kvantitatiivses mõttes, vaid tagada, et mõlema soo kogemused ja vaatepunktid oleksid valimis kuuldavad.

Valimi koostamisel lähtuti Q-meetodile omasest loogikast: eesmärgiks ei ole statistiline esinduslikkus, vaid hoiakuliste vaadete paljususe haaramine. Moree (2017) järgi on Q-meetodile iseloomulik väiksemahuline, kuid sisuliselt valitud valim, mis võimaldab kvalitatiivset ja kvantitatiivset tõlgendust subjektiivsete väärtuste kohta (Moree, 2017:1). Käesolevas töös

kasutatud valim sobib hästi sellesse raamistikku, kuna hõlmas eri vanuseid, tausta ja väärtusi esindavaid inimesi.

3.1 Põlvkondlik kuuluvus ja valimi vanuseline piiritlemine

Käesoleva magistritöö keskmes on kaks vanuserühma: noored vanuses 19-29 ja vanemad inimesed vanuses 70+. Selline jaotus ei tugine üksnes kronoloogilisele vanusele, vaid toetub generatsiooniteooriale, mille kohaselt kujuneb iga põlvkonna maailmapilt ja väärtusraamistik ühiskondlike, poliitiliste ja kultuuriliste olude koosmõjul (Mannheim, 1952: 292; Strauss ja Howe, 1991: 64; Twenge, 2017: 12). Generatsioon ei ole pelgalt demograafiline kategooria, vaid tähenduslik identiteet, mis areneb ühiste kogemuste ja ajalooliste tingimuste kaudu.

Noorem vanuserühm (19-29) on sündinud 1990ndate lõpus ja 2000ndate alguses ning kuulub põhiliselt Z-generatsiooni. Neid iseloomustab digitaalkeskkonnas sotsialiseerumine, mitmekesised infoallikad ning kokkupuude globaalsete kriiside ja identiteedipõhiste vastasseisudega. Nende eetilisi hoiakuid on mõjutanud nii kliimakriis, poliitiline polariseerumine kui ka koroonapandeemia ja sõda Euroopas. Pew Research Center määratleb Z-generatsiooni sünniaastatega 1997-2012 (Dimock, 2019), samas kui Jeffrey Arnett (2000) teooria „emerging adulthood“ käsitleb noore täiskasvanuea lõppu 29. eluaasta paiku – see piir on käesolevas töös võetud nooruse ülemiseks määraks (Arnett, 2000: 477).

Vanema põlvkonna esindajad (70+) on sündinud 1930ndate lõpust kuni 1950ndate alguseni ning kasvanud üles Nõukogude Eestis, kus domineeris autoritaarne riigikord ja kollektiivset eetikat rõhutav ühiskonnakorraldus. Nende väärtushinnangud on kujunenud kontekstis, kus eetiliseks peeti kuulekust, tööeetikat ja sotsiaalset stabiilsust. Pärast Eesti taasiseseisvumist on paljud neist olnud sunnitud oma varasemaid arusaamu ümber hindama ja kohanema liberaalsemate normidega. Seetõttu peegeldab nende moraalne raamistik sageli kombinatsiooni traditsioonilisest väärikusest ja pragmatismist, olles samal ajal nii kohanev kui ka kriitiline tänapäevaste eetiliste muutuste suhtes.

Strauss ja Howe (1991) on pakkunud välja tsüklilise generatsiooniteooria, mille järgi korduvad ühiskonnas neli põlvkonnatüüpi: idealistlikud, reaktiivsed, kodanikud ja kohanduvad (Strauss ja Howe, 1991: 74). Noori võib selles raamistikus mõista kui reaktiivset või uut idealistlikku

põlvkonda, kes reageerivad viimaste aastate kriisidele oma väärtusloome kaudu. Vanemaid võib samas vaadelda kas kohanduvate või idealistlikena – vastavalt sellele, kas neis domineerib normikindlus ja leplikkus või tugev enesemääratlus. Selline käsitus võimaldab näha, et väärtused ei jaotu vanuse alusel mehaaniliselt, vaid peegelduvad eri tüüpi hoiakumustrites.

Mõlemad rühmad on kogenud ulatuslikke ühiskondlikke murranguid ja pidanud kohanema uute normidega. Kui vanemad on elanud läbi süsteemse väärtuste ümberhindamise, siis noored on kasvanud üles ühiskonnas, mis on ise pidevas muutumises. Mõlemad on puutunud kokku eetilisel laetud teemadega – nagu sõnavabadus, solidaarsus või privaatsus –, kuid nende käsitusviisid võivad olla erinevad. See põlvkondadevaheline kogemuste kontrast ja võimalik ühisosa loob aluse uurimaks, kuidas tekivad eetilised väärtushinnangud eri generatsioonide sees ja vahel.

Põlvkondade selline valik aitab toetada töö eesmärki: mitte vastandada gruppe, vaid mõista, millised väärtused nende sees kujunevad ja milliste hoiakumustrite kaudu need avalduvad. Seejuures ei eelda töö, et kõik ühe põlvkonna liikmed jagaksid samu seisukohti, vaid lähtub hüpoteesist, et elukogemus ja ajastuline kontekst võivad mõjutada väärtushinnangute kujunemist. Nii noorte kui vanade grupi sees esinev mitmekesisus võimaldab uurida, kuivõrd suudavad inimesed erinevas elueas, erinevate kultuurimõjude ja ajaloolise kogemusega, jagakasutatud da sarnaseid eetilisi aluseid – või millistel juhtudel ilmnevad põhimõttelised lahknevused.

4. Eetilised kaalutlused

Käesolev uuring viidi läbi eetilisi põhimõtteid järgides, et kaitsta osalejate anonüümsust ja tagada andmete usaldusväärsus. Kõigilt 20 osalejalt küsiti ja saadi kohe intervjuu alguses suuline informeeritud nõusolek: enne Q-sorti ja vestlust selgitasin uuringu eesmärki, andmete töötlemise ja säilitamise põhimõtteid, anonüümsuse tagamist ning õigust osalemine igal hetkel katkestada. Nõusolekuid ei vormistatud kirjalikult ega salvestatud helifailile. Ma tunnistan, et dokumenteeritud nõusolek oleks teaduseetika standardite kohaselt olnud soovitatav ja võtab selle õppetunni arvesse tulevastes uurimistöodes.

Kirjaliku allkirja puudumist selgitavad kolm tegurit. Esiteks võinuks formaalse dokumendi esitlemine vahetult enne eetilisi ja maailmavaatelisi hinnanguid käsitlevat intervjuud vähendada

osalejate avatust ja tugevdada sotsiaalse soovitatavuse survet. Teiseks oluks allkirja küsimine eakamatele osalejatele (70+) praktikas ebamugav – kas peenmotoorika või digiallkirjastamise võimaluste puudumise tõttu. Kolmandaks oleks pabervormide ringlus pikendanud andmekogumisfaasi ja ohustanud magistritöö tähtajast kinnipidamist.

Dokumenteeritud nõusoleku puudumist ei saa täielikult kompenseerida, kuid arvestades uuringu madalat riskitaset, pseudonüümset andmetöötlust ja osalejate vabatahtlikku osalust, võib hinnata, et hea teadustava ei olnud oluliselt rikutud. Kooskõlas Euroopa teaduseetika koodeksi (ALLEA, 2023, pt 2.4) põhimõttega – et uurimuse riskidele tuleb vastata läbimõeldud ja kontekstitundlike meetmetega – leian, et rakendatud anonüümsus, piiratud ligipääs ja informeeritud suuline nõusolek leevendavad kirjaliku nõusoleku puudumist.

Uuring hõlmas 20 intervjuud, mistõttu oli oluline käsitleda kogutud andmeid viisil, mis kaitseb osalejate privaatsust. Osalejate nimesid, elukohti ega muid otseseid identifikaatoreid ei avaldata. Intervjuude transkriptsioonid jäävad uurija valdusse turvalisel ülikooli serveril ning neid ei jagata kolmandate osapooltega. Tulemuste tõendamiseks kasutatakse vaid lühikesi tsitaate, mis on esitatud viisil, mis ei võimalda osalejate tuvastamist, võimaldades neil väljendada oma arvamusi vabalt ilma hirmuta, et nende seisukohad võiksid hiljem avalikuks saada või mõjutada igapäevaelu.

Q-meetodi visuaalse protsessi selgitamiseks on kaasatud kuvatõmmised, mis illustreerivad sortimisprotsessi. Graafilised elemendid ei sisalda isikustatavat teavet ega võimalda osalejate äratundmist, säilitades privaatsuse ja aidates lugejal mõista meetodi praktilist rakendust.

Osalejate valikul pöörati erilist tähelepanu eetilistele aspektidele. Eakate intervjuueerimisel hinnati igatüüpi füüsilist ja vaimset võimekust osaleda ning tagati, et nad mõistaksid täielikult oma kaasamise eesmärki. Kuigi vahendajaid kasutati mõningatel juhtudel (nt hooldekodude kontaktid), säilitati uuringu sõltumatus ning välditi olukordi, kus kolmandad osapooled võiksid mõjutada vastuseid või osalusvabadust.

Kokkuvõttes lähtub käesolev uuring anonüümsuse, osalejate autonoomia ja konfidentsiaalsuse põhimõtetest. Kuigi suuline nõusolek jäi dokumenteerimata, tasakaalustavad seda madal riskitase, pseudonüümimine ja piiratud ligipääs andmetele. Selline lähenemine on kooskõlas

proportsionaalsuse põhimõttega, säilitades samal ajal uuringu teadusliku usaldusväärsuse ja läbipaistvuse.

5. Empiirilised tähelepanekud

Käesoleva töö käigus viidi läbi 20 Q-sortimisega kombineeritud intervjuud, millest tõusis esile mitmeid empiirilisi ja metodoloogilisi tähelepanekuid, mis väärivad eraldi käsitlemist. Kuigi Q-meetod võimaldab süsteemselt kaardistada subjektiivseid seisukohti, ilmnesid uuringu käigus nii osalejate kui ka uurija vaatenurgast mitmed nüansid, mis mõjutavad andmete kogumise kvaliteeti ja sügavust.

Ligikaudu pooled intervjueritustest väljendasid mõõdukat rahulolematust Q-sortimise raamistikuga. Eriti tunti ebamugavust väidete paigutamisel äärmuste suunas, sest maksimaalselt tohtis mõlemasse serva paigutada vaid kolm väidet, samas kui neutraalseid kohti oli rohkem. Tuli ka ette, et väide millega oldi nõus sai lõpuks pandud neutraalist negatiivi poole, sest muid variante ei olnud. Umbes kolm osalejat väljendas selle suhtes tugevat ärritust, märkides, et selline piirav struktuur ei võimalda adekvaatselt väljendada nende tõelisi seisukohti. Ülejäänud väljendasid segadust või rahulolematust pigem leebes vormis, pidades ülesannet keeruliseks, kuid siiski tehtavaks.

Q-meetodi praktiline teostus töö käigus viis mu arusaamiseni, et intervjuu salvestamine peaks toimuma üksnes teise sortimise jooksul. Q-sortimine jaguneb kaheks etapiks: esmalt tuleb osalejal jagada 32 väidet kolme kategooriasse – nõustun, ei nõustu ja neutraalne. Teises etapis toimub detailsem sortimine määratud püramiidjaotusesse. Kuna kogu protsess on suhteliselt pikk, väsitab see intervjueritavat, ja kui salvestada mõlemad etapid, ei anna see lisaväärtust. See tuleneb asjaolust, et mõlemas osas kiputakse rääkima samu asju. Kui mõni lugu või mõte on juba räägitud, siis võib teises osas sellele järgneda lihtlause vormis vastus mis ei too midagi uut lagedale. Lisaks on esimese osa ajal väited intervjueritavale võõrad ja jaotamine lihtne, mistõttu on eelistatav teises osas salvestamine, sest inimene on ka reaalse dilemmade ees ja mõtleb laiemalt. Ka usalduse loomine võtab aega – diktofoni kohene sisselülitamine võib mõjuda pealetükkivalt ja põhjustada kinnistumist. Selle asemel võimaldab esmane vabam suhtlus luua

sobivama õhkkonna ja teises etapis, kus väited on osalejale juba tuttavad, esitatakse küpsemad ja põhjalikumad seisukohad.

Uuriija koges ka, et kuigi teoreetiliselt võiks salvestada mõlemad etapid, ei ole see praktikas kasulik – inimesed unustavad sageli, mida nad varem ütlesid, või kordavad end. Seetõttu soovitatakse kasutada lähenemist, kus esimese etapi käigus intervjuueeritav lihtsalt mõtleb vaikuses ja järjestab väited ise, ilma suuliste kommentaarideta, säästes nii aega kui ka vaimset ressursi. Seejuures soovitatakse, et uurija oleks jälgimas sortimist ning vajadusel küsiks täpsustavaid küsimusi, kui intervjuueeritava selgitused ja valikud ei ühti.

Ilmnes ka, et väidete sortimine ei ole kõigile intuiitiivne. Paljudel osalejatel tuli mitu korda üle seletada, milline serv tähistab nõustumist ja milline mittenõustumist. Näiteks väide „valetada võib kui tõde teeb haiget“ osutus mõistetavamaks kui näiteks „mind ei häiri kui minu kohta sotsiaalmeedias infot jagatakse“, mille sõnastus põhjustas segadust ning viis esialgu väite valesse kohta paigutamiseni. Sellised eksimused korrigeeriti sageli alles teise sortimise käigus, kui väited muutusid tuttavamaks. Seda esines eriti väsinud või kuulmisprobleemidega osalejate puhul.

Mõned väited olid sisu poolest mitmetasandilised ning seetõttu eriti keerulised. Näiteks „Populism on paratamatu, see on igäihte vastutus mida ta usub“ nõudis osalejatelt pingutust, et mõista, kas nad nõustuvad kogu väitega või vaid osaga sellest. Mitmed väljendasid, et ei pea populismi paratamatuks, kuid usuvad samas individuaalsesse vastutusse. Ka väide „Rassistlikud ja homofoobsed, avalikud väljaütlemised tuleb üheselt hukka mõista“ tekitas mõnel arutlejal kõhklusi sõna „üheselt“ tõlgendamisel.

Keerukust tekitas ka termin „populism“, mis ei ole kõigile intuiitiivselt arusaadav. Seepärast tuli mul mõningaid termineid intervjuueerimise ajal ka selgitada või isegi küsimusi parafraseerida. Samuti tõusis esile vajadus kohandada küsimuste sõnastust – näiteks väide „Riigil on õigus igäihte kohta teavet koguda ja töödelda“ oli inimestele paremini mõistetav, kui see esitati ümbersõnastatuna: „Kas riigil peaks olema õigus igäihte kohta teavet koguda ja töödelda?“. Parafraseerimine lihtsamini mõistetavaks võimaldas vältida arusaamatusi ning aitas ära hoida pidevat küsimuse kordamist, eriti vanemate ja kuulmis- või nägemisraskusega osalejate puhul.

Eakate intervjuerimisel osutus oluliseks osalejate suutlikkus nii lugeda ekraanilt kui ka hästi kuulda. Kui nägemine oli kehv, tuli uurijal väiteid ette lugeda ja süsteemi toimimist suuliselt selgitada, kasutades sageli võrdlusi ja visuaalseid kirjeldusi, et hoida intervjueritavat protsessis orienteerununa. Sellistes olukordades on oht, et uurija mõjutab tahtmatult vastuseid, kuna tema peab väiteid tõstma ja vähemalt osaliselt tõlgendama osaleja sõnu. Seepärast soovitan selliseid olukordi võimalusel vältida. Kõige põhjalikumad tulemused saadi inimestelt, kellel oli piisav kuulmine ja nägemine, mis aitasid mõista keerulisemaid sõnastusi ja neid enda jaoks ümber mõtestada.

Praktiline soovitus on, et juba kohtumise alguses tuleb intervjueritavale selgitada, kuidas protsess välja näeb ning rõhutada, et vastata tuleb omaenda eetilise seisukohast, mitte lähtudes sellest, mida riik või ühiskond parasjagu õigeks peab. Näiteks väidete puhul nagu „Riigil on õigus igapäevaste tegevuste koguda ja töödelda“ või „Rassistlikud ja homofobsed, avalikud väljaütlemised tuleb ühiselt hukka mõista“, kaldusid mõned osalejad analüüsima, mis ühiskonnas juba toimub, mitte seda, mida nemad ise õigeks peavad. Osalejatele tuleb sellistel puhkudel meelde tuletada, et töö eesmärk ei ole kirjeldada olukorda, vaid uurida nende enda eetilist hoiakut.

Transkribeerimise hõlbustamiseks soovitan intervjuerimise käigus paluda osalejal igat väidet tõstes see ka valjusti ette lugeda või vajadusel teha seda ise. See võimaldab hiljem paremini jälgida, millist väidet intervjueritav parajasti kommenteeris, eriti kui tegu on väitega, mille sisu kattub mõne teisega või mille sõnastus ei jää kergesti meelde.

Kokkuvõttes näitas Q-meetodi empiiriline rakendamine, et kuigi meetod pakub sügavat ülevaadet inimeste väärtushinnangutest, nõuab selle tõhus rakendamine suurt tähelepanu nii tehnilisele juhendamisele, sõnastuse lihtsustamisele kui ka usaldusliku suhte loomisele. Leian, et just nende tegurite tasakaalukas arvestamine võimaldab saada usaldusväärseid ja sisukaid andmeid, mis aitavad mõista erinevate põlvkondade eetilisi arusaamu.

6. Andmeanalüüsi protsess ja põhimõtted

Järgnevas osas kirjeldatakse Q-meetodi alusel läbiviidud andmeanalüüsi protsessi ja selle peamisi põhimõtteid. Andmeanalüüs põhineb 20 osaleja poolt läbi viidud Q-sortimisel, millele

lisatakse tulemuste esitlemise peatükis Q-sortimise ajal toimunud intervjuude tulemused. Andmeanalüüsi jaoks kasutati Ken-Q Analysis tarkvara, mille abil tuvastati osalejate hoiakumustrid ja koondati need faktoriteks. Et lugeja mõistaks, kuidas kolmest faktorist (F1, F2, F4) koosnev analüütiline struktuur kujunes, selgitatakse esmalt faktorite ekstraktsiooni ja valiku aluspõhimõtteid ning seejärel faktorite rotatsiooni eesmärki ja mõju.

Edasi tutvustatakse iga faktori koosseisu, ehk millised osalejad nendega statistiliselt seostusid, ja milliste koodide all nad töös esinevad. Eraldi tuuakse välja *factor loadings* tabel, mille alusel osalejad faktoritesse paigutati, ning lisatakse osalejate koondtabel koos individuaalsete koodidega. Lugejale esitatakse ka visuaalsed tabelid ja skeemid, mis aitavad paremini mõista faktoritevahelisi seoseid ning osalejate paiknemist analüütilises struktuuris. Neis tabelites kasutatud värvide tähendused ning nende tõlgendamise viisid selgitatakse enne tulemuste sisulist esitamist eraldi.

Selle jaotuse eesmärk ei ole veel eetiliste hoiakute sisu avamine, vaid anda lugejale selge arusaam, kuidas andmetest jõuti kolmeni hoiakumustrini ning kuidas see protsess võimaldab usaldusväärselt edasi liikuda kvalitatiivse tõlgenduse juurde järgmises peatükis – tulemuste esitus.

6.1 Faktorite ekstraktsioon ja valiku põhimõtted

Pärast andmete kogumist ja sisestamist Ken-Q Analysis programmi, viiakse läbi faktoranalüüs, mille eesmärk on tuvastada osalejate vahel korduvad mõttemustrid ehk *faktorid*. Faktorid tähistavad abstraktseid väärtus- või hinnangumustreid, mis koonduvad mitme sarnaselt vastanud inimese ümber. Iga faktor ei tähista ühte inimest, vaid viitab ühisele hoiakustruktuurile, mida jagavad mitmed osalejad. Näiteks kui kolm osalejat asetavad kõrgeimale positsioonile väited, mis rõhutavad sõnavabadust, isiklikku otsustusõigust ja kriitilise arvamuse väljendamise olulisust, ning samal ajal paigutavad madalale väited, mis soosivad riiklikku kontrolli või tsensuuri, siis võib nende sarnane sortimismuster kujuneda eraldiseisvaks faktoriks, mida võiks tõlgendada kui „vabadusele orienteeritud hoiakut”.

Faktorite saamiseks viidi Ken-Q programmi sisendite põhjal läbi esmane faktorite ekstraktsioon. Q-meetodile omaselt tuleb uurijal otsustada, mitu faktorit analüüsi kaasata. Antud töös valiti

Ken-Q Analysis programmis alustuseks kaheksa faktori ekstraktsioon, kuna see võimaldas avada osalejate hoiakumustrite mitmekesisust kõige paremal viisil. Väiksema faktorite arvu valimine oleks võimaldanud küll tuua esile üldistusi ja lihtsustanud tõlgendamist, aga käesolevas töös eelistati siiski kaheksat, et tagada hoiakulise mitmekesisuse maksimaalne esiletulek ja võimalus langetada faktorite seast valik. Näiteks võib üks faktor koondada neid osalejaid, kes väärtustavad sõnavabadust ka ebamugavate seisukohtade väljendamisel, samas kui teine faktor esindab osalejaid, kes eelistavad rahu ja sotsiaalset harmooniat terava kriitika asemel. Selliselt määrab valitud faktorite hulk, mitut unikaalset vaatepunkti või väärtuskogumit programm analüüsis otsib. Kui aga tuleb ette, et mõnd faktorit esindab vaid üks või paar inimest, siis ei oma see piisavalt suurt statistilist väärtust, et sellele edasi keskenduda.

Algse faktoranalüüsi tulemusel määratakse igale faktorile eigenvalue ehk omaarv, mis väljendab, kui suure osa kogu andmete hajuvusest antud faktor suudab seletada. Hajuvus näitab, kui palju erinevust ehk variatsiooni vastustes mingi faktor suudab selgitada kogu andmestikus. Q-meetodis tähendab see, kui suur osa osalejate erinevatest hoiakutest ja väärtustest koondub ühe ühise mõttemustri ehk faktori alla. Näiteks kui Faktor 1 selgitab 28% kogu hajuvusest, siis see tähendab, et umbes kolmandik osalejate mõttemaailmast kattub selle ühe mustriga.

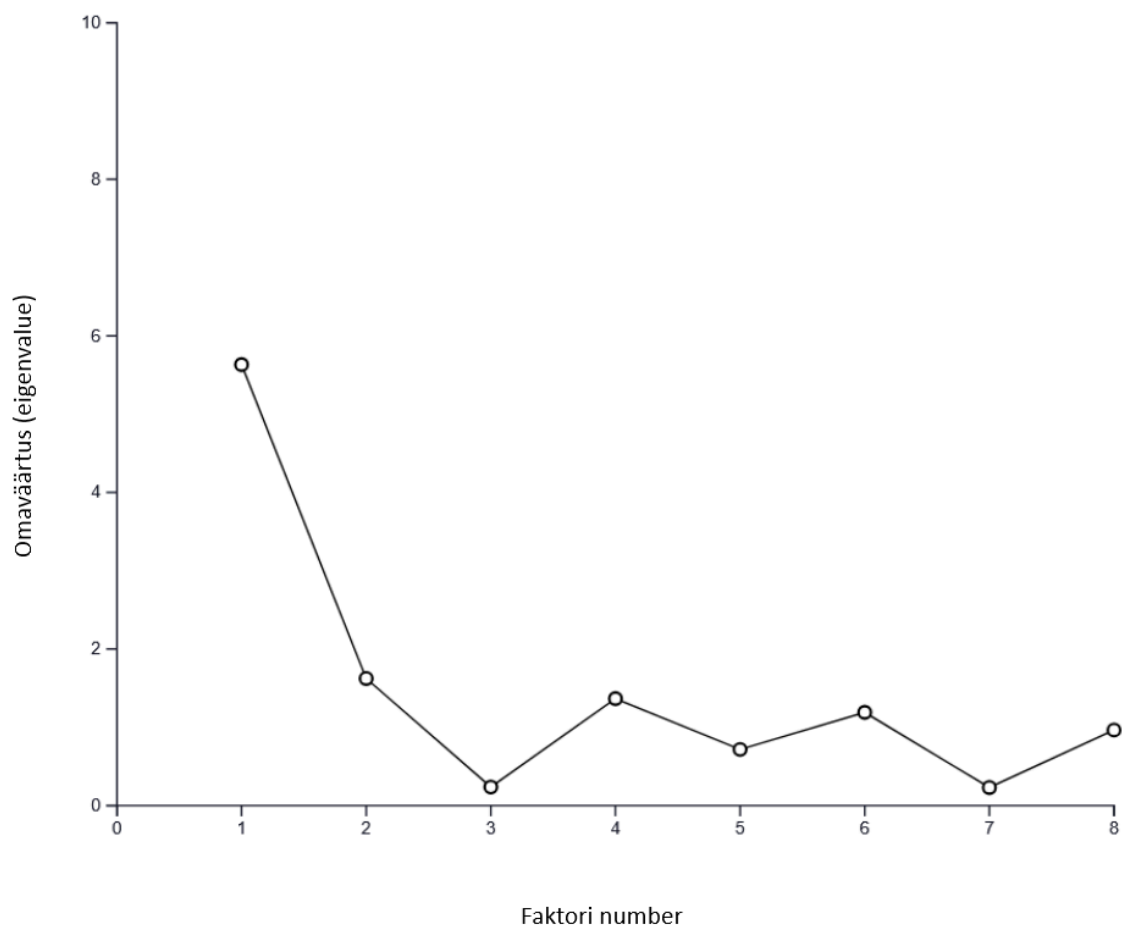
Kaheksase faktoranalüüsi tulemused näitavad, et:

- Kaheksa faktorit selgitasid kokku 60% kogu variatsioonist, mida võib Q-metoodika kontekstis pidada piisavaks, kuivõrd meetodi eesmärk ei ole maksimaalne statistiline seletusmäär, vaid eristuvate vaatenurkade kvalitatiivne tõlgendamine (Watts & Stenner, 2012: 80).
- Faktor 1 seletab 28% andmete hajuvusest, olles seega kõige tugevam tähendusstruktuur andmestikus.
- Järgnevad faktorid selgitavad järjest vähem (nt Faktor 2 - 8%, Faktor 4 - 7% jne).

Kui algne faktorianalüüs on läbi viidud, on võimalik tulemuste põhjal langetada otsus, mitme faktoriga edasi liikuda. Võttes aluseks Watts ja Steneri kogemused, otsustati edasi analüüsida

faktoreid mille eigenvalue on suurem kui 1 (vt. joonis 3), seega 1, 2, 4 ja 6 (Watts ja Stenner, 2012: 81). Viies kõige lähedasem faktor oli kaheksas, mille eigenvalue oli 0.96. Q-analüüsile on aga omane, et üks osaleja saab kuuluda vaid ühe faktori alla, mistõttu pole rohkem faktoreid ilmingimata parem. Selliselt oleks osades faktorites võib-olla vaid üksikud inimesed, mis annaks liialt pealiskaudse tulemuse.

Murrangupunkti joonis (scree plot)

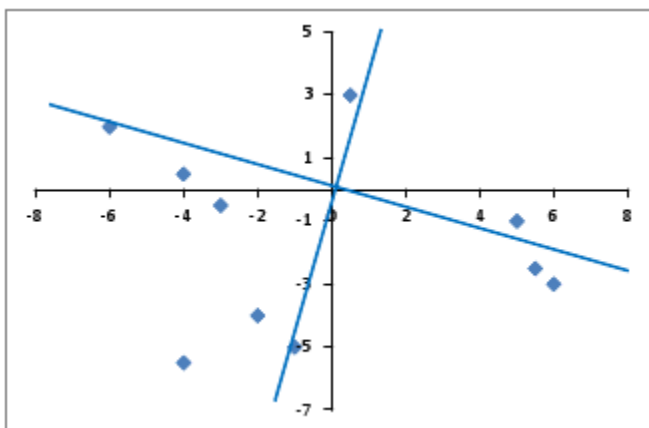
(Joonis 3. Murrangupunkti joonis)

6.2 Faktorirotatsioon

Pärast faktorite esmast ekstraktsiooni on järgmine samm faktorite rotatsioon, mille eesmärk on muuta tulemused selgemaks ja tõlgendatavamaks. Faktorirotatsioon ei muuda andmete sisu ega tulemuste kvaliteeti, kuid täpsustab, millised osalejad seostuvad kõige tugevamalt millise faktoriga, võimaldades luua selgemaid hoiakugruppe. Ilma rotatsioonita võivad mitmed osalejad saada sarnased mõõdukad seosed mitme faktori vahel, mistõttu jääb ebaselgeks, millist hoiakulist mustrit nad tegelikult esindavad.

Näiteks kui üks osaleja annab mõõduka panuse nii Faktoris 1 kui ka Faktoris 2, siis võib jääda mulje, et ta kuulub korraka mõlemasse gruppi, ehkki tegelikult kaldub tema maailmavaade ühe poole. Rotatsioon aitab selle kallaku selgelt esile tuua, suurendades osaleja seost ühe konkreetse faktoriga ja nõrgendades seoseid teistega. Nii saab osalejad usaldusväärset rühmitada kindlatesse hoiakugruppidesse ja vältida ebatäpsusi tõlgenduses.

Selle visualiseerimiseks kasutatakse teljestikku, kus teljed on faktorid ja punktid teljestikus on osalejate seisukohad (vt. Joonis 4). Kui algselt on mitmed punktid ühest teljest umbes sama kaugel, siis pärast telgede asendi muutmist seonduvad vastused tugevamalt ühe faktoriga (vt. Joonis 4).

(Joonis 4. Ortogonaalne faktorirotatsioon (Rahn, n.d.))

Selle töö puhul kasutati ortogonaalset (varimax) rotatsiooni, mis eeldab, et faktorid on omavahel sõltumatud. See tähendab, et iga faktor esindab eraldiseisvat väärtus- ja hoiakumustrit, mida ei

peeta teistest sõltuvaks või kattuvaks. Ortogonaalne faktorirootsioon tähendab, et telgede vahel on täisnurgad, ning varimax rotatsioon, mida see töö kasutas, kuulub ortogonaalsete rotatsioonide alla. Varimax-rotatsioon aitab matemaatiliselt maksimeerida laadimise kontrasti ehk teha vahet, millise faktori alla osaleja tugevamalt kuulub, ning on üks valitavatest variantidest Ken-Q analüüsi programmis.

Seejärel annab programm tabeli faktoritest ja intervjueritavatest, ning numbrid, kuivõrd iga intervjueritav mõne faktori alla kuulub. Üks osaleja võib omada seost iga üksiku faktoriga, sest need on abstraktselt loodud ning ei ole loodud ühe inimese alusel, mistõttu on siinkohal vaja otsustada, milline osaleja millise faktori alla liigitada. Siin rakendati põhimõtet, et intervjueritav langeb selle faktori alla, kuhu ta protsentuaalselt kõige enam kuulub.

Näiteks võib osalejad 12, 5 ja 18 liigitada esimese faktori alla, sest nende puhul hinnati kattuvuseks 0.8, 0.75 ja 0.71, mida võiks tõlgendada ka kui 80%, 75% ja 71%, sest maksimaalne tulemus oleks 1 (vt joonis 5). Teiste faktorite alla kuulusid nad vaid osaliselt, mistõttu ei tekkinud siinkohal konflikti. Edasi selgus aga, et kuues faktor, mis algselt sai analüüsiks valitud oli küll esmapilgul üsna tugev, kuid lähtudes printsüübist, et iga osaleja saab kuuluda vaid ühte faktorisse, selgus et sinna alla liigitusid vaieldamatult vaid kaks osalejatest. Kuigi teooria kohasel on aktsepteeritav, kui faktori alla koondub vähemalt kaks osalejat, on minu hinnangul tagu piiride kompamisega (Watts ja Stenner, 2012: 81). Seega otsustasin edasi minna vähemate faktoritega, et nende alla koonduks rohkem osalejaid. Valituks osutusid seega faktorid 1, 2, ja 4, ning selline lähenemine võimaldab statistiliselt usaldusväärsemaid tulemusi.

Num...	Participant	FG	Factor 1	F1	Factor 2	F2	Factor 3	F3	Factor 4	F4	Factor 5	F5	Factor 6	F6	Factor 7	F7	Factor 8	F8
12	12_A89E@FeeUT	F1-1	0.8078	☐	0.1363	☐	0.0432	☐	0.0586	☐	0.2612	☐	-0.0783	☐	-0.0096	☐	0.1217	☐
5	5_T76D@MeeUT	F1-2	0.7524	☐	0.2651	☐	0.0466	☐	-0.0377	☐	0.1721	☐	0.2493	☐	0.0409	☐	-0.0397	☐
18	18_A82E@MeeUT	F1-3	0.7147	☐	-0.032	☐	-0.0499	☐	0.0667	☐	-0.0266	☐	0.2637	☐	0.0007	☐	0.0046	☐

(joonis 5. Factor Loadings Table)

Seejärel viidi läbi uus faktorite ekstraktsioon, ning seekord vaid nelja faktoriga (faktorite sisu jääb samaks nagu enne), ning hiljem jäeti manuaalselt välja kolmas faktor. Kuna algses ekstraktsioonis oli tegu kaheksa faktoriga, on neljase faktorite ekstraktsiooni puhul arvud lihtsamini tõlgendatavad. See tuleneb asjaolust, et palju ebavajalikku müra sai eemaldatud, ning

pärast faktorite uut rotatsiooni jõuti manuaalse valikuni. Seekord on võimalik kõik osalejad liigitada kindlate faktorite alla.

6.3 Osalejate tabel

Osaleja nr	Osaleja kood	Kuuluvus faktorisse
5	T76D@MeeUT	F1
12	A89E@FeeUT	F1
18	A82E@MeeUT	F1
6	T74C@FeeUT	F1
15	T90C@FeeUT	F1
13	T80B@FeeUT	F1
1	A80D@FeeUT	F1
14	T84D@MeeUT	F1
11	A76E@FeeUT	F2
3	A22E@MeeUT	F2
20	A23E@MeeUT	F2
2	T23D@MeeUT	F2
9	A23C@MeeUT	F2
19	A29D@MeeUT	F2
16	T85C@FeeUT	F2
17	A23E@MeeUT	F4
7	A22D@MeeUT	F4

8	A19C@FeeUT	F4
4	T23D@FeeUT	F4
10	T26C@FeeUT	F4

6.3.1 Tabeli legend

1. Osaleja nr

See on analoogne järjekorranumber, mille Ken-Q tarkvara andis osalejale andmetöötluse käigus. Seda kasutatakse ainult andmestiku sorteerimiseks ja viitamiseks.

2. Osaleja kood

Kood on osaleja poolt ise koostatud anonüümne tunnus, mis põhineb viiel kriteeriumil. Kood võimaldab säilitada osaleja privaatsust, kuid annab siiski uurijale taustainfot.

Koodi struktuur on järgmine:

[MEEDIAKASUTUS][VANUS][HARIDUS]@[SUGU].[RIIGIKOOD]

Koodi lõpus olev UT on viide sellele konkreetsele tööle.

Komponent	Kirjeldus
Meediakasutus	A = aktiivne kasutaja, T = tüüpiline kasutaja, P = professionaal (nt ajakirjanik)
Vanus	Täisarvuna, näiteks 22, 76, 90
Haridusaste	B = põhiharidus, C = keskharidus, D = kõrgharidus, E = muu haridus
Sugu	F. = naine, M. = mees, O. = muu
Riigikood	nt ee = Eesti, lt = Leedu, jne. (selles töös kõik osalejad on Eesti päritolu)

6.4 Tõlgendamise meetodika ja jooniste struktuur

Nüüd kui faktorid on paigas ja osalejate kuuluvus jaotatud saab luua visualiseeringud. Järgnevad sorteeringud (Joonised 5, 6 ja 7) esindavad iga faktori keskset hoiakumustrit. Tegemist on

Q-meetodile omase vorminguga, kus osalejad pidid väiteid järjestama eelistuste alusel jaotatud skaalale, vahemikus -3 kuni +3. See sundis neid tegema valikuid ka mitmete võib-olla individuaalselt väga tähtsate väite vahel. Tulemuseks oli sümmeetriline jaotusskaala, mis visualiseeris nende endi seisukohti küsimustikule. Nende põhjal sai luua iga faktori kollektiivse hinnangu.

Mõistmaks, mida keskmine faktoripõhine jaotus täpselt näitab, tuleb arvestada, et tegu ei ole lihtsa aritmeetilise keskmisega. Selle asemel kasutab programm kaalutud arvutust, kus iga osaleja panus arvestatakse vastavalt sellele, kui tugevalt tema vastused konkreetse faktoriga seonduvad. Seda seost mõõdab eelnevalt tehtud faktorlaadung – mida kõrgem see on, seda suurem on osaleja mõju keskmise püramiidi kujunemisel. Kui keegi laeb faktorile 0.80 ja teine 0.60, siis esimesel on rohkem “kaalu” komposiidi arvutamisel. Programm arvutab igale väitele Z-skoori ehk standardiseeritud väärtuse, mis näitab selle väite olulisust antud faktoril võrreldes teiste väidetega. Lõpuks teisendatakse need z-skoorid tagasi visuaalseks Q-sortiks, mis järgib sama -3 kuni +3 skaalat nagu osalejate individuaalsed jaotused. Tulemuseks on ideaaltüüpne maailmavaade – selline, nagu võiks omistada kujuteldavale osalejale, kes esindab antud faktorit kõige puhtamal kujul.

Iga rida püramiidis tähistab teatud väärtust hinnanguskaalal. Näiteks +3 real asuvad väited on kõige rohkem selle faktori esindajate poolt heaks kiidetud, -3 real olevad aga enim tagasi lükatud. Kuna tegemist on *composite sort*’iga, ei ole see ühe inimese, vaid sarnaselt mõtlevate inimeste keskmine paigutus.

Väidete tõlgendamise järjekorral järgiti kindlat visuaalset ja tähenduslikku järjestust, mis lähtub Q-sortide püramiidstruktuurist. Tõlgendus algab tabeli vasakpoolsest servast (-3), kus paiknevad kõige tugevama vastuseisuga väited. Igas positsioonis käsitletakse esmalt väiteid ülevalt alla, seejärel liigutakse ühe tulba kaupa paremale, kuni jõutakse püramiidi parempoolsesse äärmusesse (+3), kus paiknevad kõige enam toetatud väited. Selline lähenemine aitab esile tuua faktori väärtusloogika sisemist järjekindlust ning võimaldab jälgida, kuidas suhtumine muutub äärmusest äärmusesse liikudes.

6.5 Värvide tähendus

Visualiseeringud on varustatud ka värvilise tähistusega, mis aitab eristada, millised väited on analüüsi seisukohalt eriliselt olulised:

- **Roheline (Distinguishing statement at $p < 0.01$):** Need väited on statistiliselt kõige tugevamalt faktoriga seotud. See tähendab, et konkreetne faktor hindas neid selgelt teisiti kui ülejäänud faktorid ning statistiline tõenäosus, et see erinevus on juhuslik, on alla 1%. Roheline tähistus viitab seega väga kindlale ja usaldusväärsele toele, mis on sellele faktorile iseloomulik. Tõlgendamisel on need väited keskse tähtsusega (Watts ja Stenner, 2012: 87-88).
- **Punane (Distinguishing statement at $p < 0.05$):** Punasega tähistatud väited eristuvad samuti, kuid nende statistiline kindlus on veidi väiksem — alla 5%. Need väited on siiski piisavalt tugevad, et näidata, et faktor hindas neid teisiti kui teised, kuid suurema tõenäosusega võib eristumine olla juhuslik. Sellegipoolest on ka need tõlgenduses olulised, eriti kui need sobituvad faktori üldise väärtusmustriga (Watts ja Stenner, 2012: 87-88).
- **Sinine (Consensus statement):** Väited, mille suhtes kõik faktorid olid suhteliselt samameelsed. Neid ei saa kasutada faktorite eristamiseks, kuid nad näitavad laiemat sotsiaalset kokkulepet.
- **► ja ◀ nooled:** Näitavad, kas konkreetne väide sai antud faktoril kõige kõrgema või kõige madalama z-skoori võrreldes teistega. Antud olukorras asendavad neid nooli värvid.

Iga faktori tabel kujutab endast süstemaatilist aluspinda tõlgendamiseks. Analüüsis tuleb nüüd vaadelda, millised on faktorite keskmes olevad väärtused ja kuidas neid põhjendatakse. Valitud faktoritele 1, 2 ja 4 viidatakse edaspidi analüüsi põhjal loodud lühikirjeldustega: Vaoshoitud

väärikus (F1), Ettevaatlik kohanemine (F2) ja Empaatiline tasakaal (F4). Lähemalt vaadatakse väiteid mis on tabelites värvidega välja toodud.

6.6 Tsitaatide valiku põhimõtted

Käesolevas töös on iga statistiliselt tähenduslik väide illustreeritud valitud tsitaatidega osalejatelt, kes kuuluvad vastavasse faktorisse. Tsitaatide valikul lähtuti eelkõige sisulise tähenduslikkuse ja selguse põhimõttest. Esmajärjekorras valiti välja vastused, mis olid sisukad, reflektiivsed ning avasid väite taustal laiemat väärtusloogikat. Mõnel juhul olid osalejate kommentaarid lühikesed või napisõnalised – sel juhul eelistati neid vastuseid, mis sisaldasid rohkem konteksti või tõid esile isiklikke kaalutlusi ja näiteid.

Lisaks püüti valikusse kaasata vastuseid, mis esindavad mitmekesiseid vaatenurki: kui faktorisse kuulusid ka vastuarvamused (näiteks nõustumise asemel kahtlus või mööndus), siis eelistati mitmeplaamilisi tsitaate pelgalt ühetaolise kinnituse asemel. See võimaldas igat faktorit esitada kui sisemiselt dünaamilist hoiakumustrit, mitte kui ühtset ja vaieldamatut seisukohta.

Kui valik langes mitme võrreldava tsitaadi vahel, võeti arvesse ka osalejate tasakaalustatud esindatust kogu töös – eelistati neid osalejaid, kelle arvamused ei olnud veel mitmel korral esile toodud. Samas jäi peamiseks kriteeriumiks tsitaadi sisuline väärtus antud väite ja faktori tõlgendamisel.

7. Analüüs

Järgnevates alapeatükkides käsitletakse kolme faktorit, mis kujunesid välja 20 osaleja Q-sortimise ja sellele järgnenud Ken-Q Analysis faktoranalüüsi tulemusel. Iga faktor esindab spetsiifilist väärtusorientatsiooni, mille alla koondusid sarnaselt mõtlevad osalejad, sõltumata nende vanusest või taustast.

Faktorite sisulise analüüsi aluseks on väited, mis eristusid statistiliselt teistest faktorist olulisel määral. Kõigepealt esitatakse ja tõlgendatakse väited, mille statistiline tähendus oli $p < 0.01$ – need on faktorile kõige tugevamalt iseloomulikud ja toetavad faktori põhituumat. Seejärel käsitletakse ka väiteid tähisega $p < 0.05$, mis on samuti tähenduslikud, kuigi veidi väiksema

statistilise kindlusega. Mõlemad rühmad on tõlgenduse seisukohast olulised ning aitavad mõista faktori väärtuskeskkonda tervikuna (Watts ja Stenner, 2012: 87-88).

Lisaks kvantitatiivsetele asetustele toetub analüüs ka osalejate intervjuudes välja toodud selgitustele. Tsitaadid on lisatud eesmärgiga avada, millistele mõttekäikudele ja elukogemustele konkreetne väide võib toetuda. Need aitavad siduda numbrilist asetust isiklike väärtusloogikatega ning rikastada iga faktori tõlgendust. Tsitaatide kaasamine toetub ka narratiivse eetika raamistikule, mille kohaselt kujunevad eetilised hoiakud isiklike elulugude, suhete ja kogemuste kaudu (Arnett, Arneson ja Bell, 2006: 65). Narratiivne eetika ei püüa otsustada, milline väärtus on õige, vaid aitab mõista, miks erinevad inimesed – isegi samas vanuserühmas – võivad sama eetilist olukorda tõlgendada väga erinevalt. Just selline lähenemine toetab eesmärki kaardistada väärtuspositsioonide tähenduslikku paljusust ja toetada dialoogilist mõistmist.

7.1 Faktor: Vaoshoitud vääriskus

-3	-2	-1	0	1	2	3
Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab.	Sõja ajal peabki meedias näitama sõja õudusi ja vägivalda	Kui kõiki kogu aeg kuulata, siis ei saa ühtegi mõistlikku	Ma tahan töö/koolis/kogukonnas mind puudutavates küsimustes	Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest	Võtan enda kohta käivat kriitikat misvõimalusena.	Inimeste seksuaalalust ja -eelistustest ei sobi
Vanadest asteraamatutest tuleb eemaldada kõik rassistlikud ja	Kõigi vähemuste hääl peab olema meedias esindatud.	Kriitilist arvamust kellegi suhtes tohib avaldada anonüümsena.	Ärisaladuste kaitsmise põhjendusega tohivad andmete haldajad ka	Rassistlikud ja homofoobsed avalikud väljaütlemised tuleb üheselt	Kedagi avalikult söimata ei tohi ka siis, kui oled väga	Minu põhimõte on mitte jagada avalikult infot oma eraelu ja perekonna
Valetada võib, kui tõde teeb haiget.	Populism on paratamatu, see on igaühe enda vastutus, mida ta usub.	Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi	Laste ligipääsu otsiaalmeediale peaks rohkem piirama, et neid paremini	Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.	Kiirete otsuste tegemisel tuleb leppida selle teabega, mis parajasti	Minu jaoks on tähtis, et minu töö/koolis räägitakse minuga otse,
	Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei maksa poliitikutele	Vihakõne mind ei häiri, sellest pole mõtet välja teha.	Ma sekkun kohe, kui näen, et kedagi solvatakse.	Vaielda tuleb seni, kuni kompromiss või tõde on leitud.	Mulle on tähtis, et mu kolleegid ja juhid kuulaksid minu arvamust.	
		Laste kuules ei tohi rääkida sõjast ja muudest elukoledest.	Konkreetsetele küsimustele ebamääraste vastuste andmine võrdub	Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi		
			Ma tahan otsustada, millist teavet firmad võivad minu kohta			
			Oma arvamuse aus ja otsekõhene väljaütlemine on õige isegi			
			Riigil on õigus igaühe kohta teavet koguda ja töödelda.			

Legend

- Eristuv väide $P < 0.01$
- Tugevalt eristuv väide $P < 0.05$
- Jagatud väärtused

Esimene faktor koondab enda alla kaheksa vanemat osalejat, olles kõige tugevamalt esindatud hoiakumuster kogu valimis. Tegemist on tugevalt eristuva faktoriga, mille selgitatud hajuvus oli kõrge (28%). See viitab sellele, et faktor peegeldab selgelt eakate osalejate ühiseid eetilisi väärtushinnanguid ja moodustab töö ühe olulisema analüütilise telje.

Faktorile on iseloomulik traditsioonilisem ja sotsiaalse korra suunas kalduv maailmapilt, mis väärtustab eelkõige inimväärikust, selgeid moraalireegleid ja viisakat avalikku suhtlust. Esimese faktori esindajad pooldavad selget normatiivset raamistikku, kus eetilised käitumisreeglid on kindlalt määratletud ja vähem avatud situatsioonipõhiste tõlgendustele. Erilist rõhku pannakse privaatsusele, sõbralikele suhetele ja ühiskondlikule harmooniale, vältides konflikte ja liialt teravaid eneseväljendusi.

Samas ilmnes ka teatud paindlikkus – osalejad mõistsid, et kõik olukorrad ei ole mustvalged ning eetilisi otsuseid tuleb teha kaalutletult ja teiste inimeste heaolu arvestades. Kokkuvõttes peegeldab esimene faktor usku, et eetiline suhtlus ja sotsiaalne stabiilsus on tihedalt seotud, ning et normide ja traditsioonide järgimine aitab kaasa sujuvale koosseksisteerimisele.

7.1.1 Väide: „Valetada võib, kui tõde teeb haiget.“

Asukoht püramiidis: -3 (madalaim võimalik asetus)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Esimene faktor, mis koondab kaheksa vanemat osalejat, väljendab tugevat vastuseisu valetamisele, isegi kui tõe rääkimine võib olla valus. See hoiak peegeldab traditsioonilist eetilist maailmavaadet, kus ausus ja usaldus on keskse tähtsusega väärtused. Osalejad rõhutavad, et valetamine õõnestab usaldust ning kahjustab sotsiaalset korda ja inimväärikust.

Kuigi mõned osalejad tunnistasid, et teoreetiliselt võivad esineda olukorrad, kus valetamine tundub õigustatud, ei suutnud nad tuua konkreetseid näiteid ega põhjendusi. See viitab sellele, et isegi võimalike erandite korral jääb ausus nende jaoks ülimuslikuks.

Osaleja 5 märkis: „[ei nõustu väitega] Valetamisel peab olema mingi põhjus. Kui ikka poliitikud valetavad, siis noh, kas ta tahab saada kindlasti parlamenti valituks. Ja siis valitsusse ja siis hakkab ta midagi muud tegema.“

Osaleja 15 väljendas kõhklust: „Vahel võib ja vahel ei või. Kui on noh, niisugune olukord, et pead nagu valetama, ei oska öelda. Nojah, vahel võib ja vahel ei või. See peab üksikud erandjuhtumid olema, aga niisugust, no ei oska kohe öelda, kus võiks valetada.“

Osaleja 1 oli kategooriliselt vastu: „Ei või valetada. Ei, mitte ei või.“

Need seisukohad kinnitavad, et esimese faktori esindajad peavad ausust ja tõerääkimist eetilise käitumise alustalaks, millele ei tohiks teha järeleandmisi isegi keerulistes olukordades. Valetamine on nende jaoks moraalselt taunitav tegu, mis kahjustab nii üksikisiku kui ka ühiskonna usaldusväarsust ja sidusust.

7.1.2 Väide: „Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti, näiteks et talle ei meeldi Lähis-Ida põgenikud või ukrainlased.“

Asukoht püramiidis: -1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Esimese faktori esindajad väljendavad selles küsimuses mõõdukat vastuseisu. Kuigi sõnavabadust peetakse oluliseks väärtuseks, rõhutatakse, et sellel vabadusel on piirid, eriti kui avaldused võivad kahjustada teiste inimeste väärikust või soodustada diskrimineerimist.

Osaleja 18 sõnas: „Ei, ei, me ei tohi ühtegi rahvust halvustada, või neid kes on eriolukordades, meil ei ole seda õigust. Inimene peab ennast valitsema ja teadma ja respektima.“

Osaleja 12 rõhutas empaatia ja mõistmise olulisust: „Noh, nad võivad ju avaldada, aga kas see on alati õige? Mina näiteks ei, ei ütle midagi halvustavat, ütleme nende ukrainlaste kohta või, või kes siia tulevad. Ega nad oma kodusid maha ei jäta kerge meelega, ei tule võõrasse riiki ja ei

hakka seda keelt õppima ja vaeva nägema ja tööd otsima ja madala koha peal töötama, et elatist teenida. Ja kui veel solvatakse ka, et sa oled ukrainlane - no see ei sobi üldsegi.“

Siiski leidis ka osalejaid, kes pidasid oluliseks oma kogemuste jagamist, isegi kui need võivad olla vastuolulised. Osaleja 11 märkis: „*Jah. Seda, sellega ma olen nõus, aga noh, sest kui midagi ütled nende kohta, siis kõik vaatavad naljakalt sinu peale, nagu sa oleksid rahvavaenlane. No minu arust on ikka põhjust öelda. Näiteks siin nüüd [asukoht] on palju suurem lärm õhtuti ja mitte eestikeelne, vaid venekeelne, võib-olla ka siis ukrainakeelne, ma ei tea, lärmavad tänaval. Hästi paljud teevad igasuguseid paukuseid, enne [intervjuu päeval] tegid kogu aeg ja mänguväljakutel, siis nad kõik võtnud enda kätte, kõik need mänguväljakud seal. Kuidagi käituvad niimoodi vabalt, nagu oma-mehelikult, nagu nad ei oleks meil külas.*“

Need seisukohad viitavad sellele, et esimese faktori esindajad väärtustavad küll sõnavabadust, kuid peavad oluliseks, et see ei kahjustaks ühiskondlikku sidusust ega teiste inimeste õigusi. Avalike väljaütlemiste puhul rõhutatakse vastutustunnet ja empaatiat, eriti kui need puudutavad haavatavaid või vähemusrühmi. Paistis aga välja ka situatsioonipõhine hinnang.

7.1.3 Väide: „Ärisaladuste kaitsmise põhjendusega tohivad andmete haldajad ka avalikkusele olulist infot salastada.“

Asukoht püramiidis: 0 (neutraalne)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Esimese faktori esindajad väljendavad selles küsimuses erinevaid seisukohti, mis tasakaalustavad ärisaladuse kaitse ja avalikkuse õiguse teabe saamise vahel.

Osaleja 12 rõhutas ärisaladuse kaitse olulisust, märkides: „*Jah, ärisaladus peab ka ikka olema, ega kõike ei saa rahvale rääkida ära, sellepärast et igal inimesel on oma arusaam, oma mõtlemine ja vaata, siis hakkavad nagu lumepall veerema. Need tühjad jutud ja oletused ja kõik see, see ei ole hea kui need ärisaladused, ilmsiks tulevad kõik.*“

Osaleja 18 väljendas neutraalset seisukohta, öeldes: „*Võib-olla osaliselt, ma ei oska öelda, et jah, ma olen ju kuulnud ja lugenud arvatist neid vaat seda ei saa, seda ei saa, see on ärisaladus. Ma ei oska öelda, kus maalt see on põhjendatud. Seal on, ma usun, nii põhjendatud kui ka põhjendamata olukordi, nii et osaliselt kindlasti, aga mis maalt, see peab olema tõesti juristide ja spetsialistide otsus. Ma ei, ei võta siin kindlat seisukohta.*“

Samas osaleja 11 oli kriitilisem, märkides: „*See on valetamine või tähendab nad võib-olla kaitsevad midagi siis isiklikku, aga ka nagu seda, mida saavad teised kasutada, mis teistele oleks kasu toonud. Aga kui ta on ära salastatud, seda teadet ei teatata. Siis on ka nagu midagi varastad ära teistelt.*“

Need seisukohad viitavad sellele, et esimese faktori esindajad mõistavad ärisaladuse kaitse vajadust, kuid rõhutavad ka läbipaistvuse ja avalikkuse teavitamise tähtsust, eriti kui tegemist on ühiskondlikult olulise teabega. Seetõttu peetakse oluliseks leida tasakaal ärisaladuse kaitse ja avalikkuse õiguse vahel saada teavet, mis võib mõjutada nende elu ja heaolu.

7.1.4 Väide: „Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsta organisatsiooni mainet.“

Asukoht püramiidis: +1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Esimese faktori esindajad väljendavad arusaama, et organisatsiooni sisemised probleemid peaksid jääma organisatsiooni siseringi ning nende avalikustamine võib kahjustada ettevõtte mainet ja sisekliimat. Samas tunnistatakse, et olukorra hindamine sõltub kontekstist ning täielik vaikimine ei pruugi alati olla õigustatud.

Osaleja 15 rõhutas konfidentsiaalsuse olulisust: „*Jah. Sellepärast et, mis minu töökohal on ja minu, minu töötajate vahel on, see on minu isiklik asi, see ei ole teiste asi. Ei, avalikult pole vaja niisuguseid asju rääkida.*“

Osaleja 5 väljendas toetust väitele, kuid märkis ka olukorra keerukust: „*No täitsa õige, aga kuhu ta siis paigutada? Jällegi nii ja naa, ta ei ole nii päris mustvalge, aga üldiselt olen sellega nõus.*“

Osaleja 11 tõi esile, et avalikustamise sobivus sõltub organisatsiooni tüübist ja töötaja rollist: „*See on jälle niisugune küsimus, jah, missuguses organisatsioonis sa oled, kellena sa seal töötad. Ja mis infot võib edastada kelle kohta, töötajate kohta või, hoopis selle kohta mida sa seal toodad või mida sa teed.*“

Need seisukohad viitavad sellele, et esimese faktori esindajad väärtustavad organisatsioonisisest lojaalsust ja usaldust, pidades oluliseks, et probleemid lahendatakse sisemiselt ning avalikustamine toimub vaid erandjuhtudel, kui see on vältimatu või eetilisel põhjendatud.

7.1.5 Väide: „Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.“

Asukoht püramiidis: +1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Esimese faktori esindajad väljendavad arvamust, et teravate vaidluste vältimine on oluline heade suhete säilitamiseks. Kuigi mõistetakse, et mõnikord võivad vaidlused olla vajalikud, peetakse üldiselt rahulikku suhtlust ja konfliktide vältimist eelistatumaks.

Osaleja 14 märkis, et vaidlused võivad aidata seisukohti selgitada, kuid liigne teravus ei vii tõeni: „*Vahest on kui see asjale kasuks tuleb siis ei tule vältida, tähendab kui on seisukohad, saab nii [vaidluse käigus] paremini väljendada. Kui mõlemad ainult teravaid seisukohti väljavad siis ei selgu tõde sealt.*“

Osaleja 6 rõhutas inimsuhete tähtsust: „*Ma arvan, et pigem olen ma nõus sellega küll. No kui ikka vaidlused on niisugused, et noh, et ma arvan, et ma võiksin ka midagi sinna sekka öelda, siis ehk. Inimsuhted on tähtsamad, kuigi võib-olla põhimõtteline teinekord.*“

Osaleja 12 väljendas selget eelistust vaidluste vältimisele: „*Jah, võib küll vältida. Ega see midagi head ei tee see teravust ütlemine. Ennem ole vai.*“

Need seisukohad viitavad sellele, et esimese faktori esindajad väärtustavad rahumeelset suhtlust ja usuvad, et teravate vaidluste vältimine aitab säilitada häid suhteid ning ennetada konflikte.

7.1.6 Väide: „Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada.“

Asukoht püramiidis: +1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Esimese faktori esindajad väljendavad üldiselt usku, et kriitilise arvamuse avaldamine töökohas või koolis on võimalik ilma negatiivsete tagajärgedeta, eeldusel, et see toimub läbimõeldult ja lugupidavalt. Kriitika esitamist nähakse kui konstruktiivset tegevust, mis aitab kaasa tööprotsesside ja suhete parandamisele.

Osaleja 18 rõhutas kriitika esitamise viisakust ja läbimõeldust: „*Ma, ma olen kriitilist arvamust läbi kaalunud ja mõelnud, mida öelda ja kuidas. Niimoodi, et ma lihtsalt ei vala kedagi pahameelega üle, vaid ma pean teadma, mis ma räägin niimoodi, et see võib-olla ka kuulaja paneks mõtlema, et ütlejäl oli õigus. Aga mitte, et ma oleks süda täis ja ma puristan niiviisi.*“

Osaleja 12 jagas kogemust, kus kriitiline tagasiside aitas olukorda parandada: „*Jah, muidugi. Aga ma, ma olin küllalt kriitiline oma töötajate kohta ka. Ütlesin seda, mis oli nagu õige, aga ega ma ei luuletanud midagi. Vot, ja kui ta oli vihane natukene aega, no pärast ta sai aru, et tal ei olnud õigus ja kõik oli lahendatud. Aga ilma kriitikata töökohal töötajatega ei saa päris niimoodi noh, tuleb ütelda nii nagu on, mitte ei tohi valetada.*“

Osaleja 6 märkis, et kuigi ta ise ei ole väga kriitiline, ei tunne ta vajadust kriitikat esitada: „*Ma tööl nii väga ei kritiseeri, et ei teki vajadust. Elan kaasa sellele, mõtlen kaasa, võib-olla vahest ütlen ka mõne oma arvamuse, aga ma ei kritiseeri niivõrd.*“

Need seisukohad viitavad sellele, et esimese faktori esindajad usuvad kriitilise arvamuse avaldamise võimalikkusesse ja vajalikkusesse, rõhutades samas selle esitamise viisakust ja konstruktiivsust.

7.1.7 Väide: „inimeste seksuaalelust ja -eelistustest ei sobi avalikult rääkida“

Asukoht püramiidis: +3

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 1 esindajad väljendasid tugevat veendumust, et seksuaalelu ja -eelistuste teemad kuuluvad eraellu ning nende avalik arutelu on sobimatu.

Osalejad rõhutasid, et seksuaalsus on sügavalt isiklik küsimus, mida ei peaks avalikkuses käsitlema. Näiteks märkis osaleja 13: „*Ei sobi. See on nii, niivõrd individuaalne asi, et sellest ei räägita. No muidugi, kui inimestel on probleemid ja siis nad lähevad nõustamise juurde, nõustajate juurde ja räägivad seal, aga miks ma peaksin seda avalikult kõikidele rääkima?*“

Sarnast seisukohta väljendas ka osaleja 14, öeldes: „*On asju, mis jääb inimese enda teada ja ei ole vaja, et see üldise arutelu teemaks kujuneb.*“

Lisaks rõhutas osaleja 6, et ta ei pea sobilikuks oma seksuaalelu teemade avalikku arutelu: „*Noh, jah, sellega ma olen ka nõus. Väga nõus, ma isiklikult enese kohta ei räägiks ... pole ilus. Mina nagunii ei loe neid. Aga noh, jah, teiste eest ma ei kosta.*“

Need seisukohad peegeldavad faktori 1 esindajate väärtushinnanguid, kus peetakse oluliseks privaatsust, tagasihoidlikkust ja avaliku ruumi hoidmist isiklikest teemadest vaba. Selline hoiak võib olla mõjutatud traditsioonilistest normidest ja kultuurilistest arusaamadest, mis rõhutavad seksuaalsuse käsitlemist kui intiimset ja eraelulist küsimust.

7.1.8 Väide: „Sõja ajal peabki meedias näitama sõjaõudusi ja vägivalda (laibad, piinamine jms.).“

Asukoht püramiidis: -2

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.05$ (eristuv väide)

Näiteks sõnas osaleja 15: „*Ei peaks näitama, see piinab rahvast, kõiki inimesi. Kui mina vaatan niisuguseid asju, siis ma näen unes ka. See hakkab aju sisse jääma, need, need pildid kõik ja see, see piinab inimest.*“

Esines ka vastupidiseid arvamusi nagu osaleja 6 poolt, kes väitis: „*võiks ju näidata, et, siis me oskaksime hinnata seda, et sõda on kole, et seda me ei taha. Kui lapsed seda vaatavad pealt siis võiks seda lastele rohkem selgeks rääkida.*”

Erinevuse võtab hästi kokku osaleja 11, kes arvas, et meedial on roll noorte arusaamade kujundamises, kuid liigne vägivald ei ole siiski põhjendatud: „*Seda võib näidata ... Muidu lapsed mõtlevad niimoodi, et, et kui sa püssist lased, siis kukud maha ja pärast tõused ülesse nagu laste multifilmis. Aga kui nad näevad, et nüüd tulistas seal ja läks maja katki ja siit ja sealt ja ei tõuse keegi enam püsti. Siis nad muutuvad, muutub arusaamine mängu ja tõelisuse vahel. Et näidata teatud piirangutega neid ... Et piinamist päris ei ole*“

Seega seletati korduvalt mitut poolt, et sõja tõelisust ei tohiks ära peita, seejuures aga märkides, et õudused mõjutavad inimesi negatiivselt. Ometigi panid sellesse faktorisse kuuluvad osalejad, ka need kes olid poolt, selle väite pigem negatiivsele poolele, või vahel neutraali. Seega joonistub välja hoiak, mille järgi informeerimine on vajalik, kuid eetilistel kaalutlustel tuleks vältida liigset visuaalset vägivalda, eriti kui sihtgrupiks võivad olla tundlikud vaatajad nagu lapsed või eakad.

7.1.9 Väide: „Kedagi avalikult sõimata ei tohi ka siis, kui oled väga vihane.“

Asukoht püramiidis: +2

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.05$ (eristuv väide)

Näiteks märkis osaleja 5: „*Noh, avalikult ikka ei tohi sõimata. No see ikka rikub suhted väga hästi ära.*”

12. osaleja lisas, et vaikus võib olla isegi mõjusam kui sõim: „*Ei, avalikult ei tohi sõimata... ole parem wait. Ja võib-olla see mõjub palju rohkem... Aga ma ei ütle talle midagi, ma olen wait ja kui ma temaga ei suhtle, siis ta peab aru saama, et ta tegi valesti.*“

Samuti rõhutas 14. osaleja, et solvamine ei aita kaasa lahenduste leidmisele: „*Avalik solvamine, see ei vii arutelu edasi ja ei too lahendust sellele asjale mida arutatakse.*“

Nendest seisukohtadest joonistub välja väärtushoiak, mille järgi väärikus ja rahulik suhtlus on olulisem kui hetkeline eneseväljendusviha, rõhutades moraalset vastutustunnet ka emotsionaalsetes olukordades. Selliselt tahavad osalejad kaitsta nii ennast kui ka teisi emotsionaalselt, aga ka ära hoida raisatud aeg (vt osaleja 14.). Seejuures joonistus välja ka teistelt sarnast eetilist tunnetust eeldav hoiak, kui väideti, et parem vaikida, et teine saaks ise aru, et ta tegi midagi valesti.

7.2 Faktor 2: Ettevaatlik kohanemine

-3	-2	-1	0	1	2	3
Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi	Ärisaladuste kaitsmise põhjendusega tohivad andmete haldajad ka	Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.	Oma arvamuse aus ja otsekohene väljaütlemine on õige isegi	Kui kõiki kogu aeg kuulata, siis ei saa ühtegi mõistlikku	Võtan enda kohta käivat kriitikat misvõimalusena.	Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi
Vaielda tuleb seni, kuni kompromiss või tõde on leitud.	Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab.	Konkreetsetele küsimustele ebamääraste vastuste andmine võrdub	Kriitilist arvamust kellegi suhtes tohib avaldada anonüümsena.	Vihakõne mind ei häiri, sellest pole mõtet välja teha.	Mulle on tähtis, et mu kolleegid ja juhid kuulaksid minu arvamust.	Minu jaoks on tähtis, et minu töö/koolis räägitakse minuga otse,
Vanadest asteraamatutest tuleb eemaldada kõik rassistiikud ja	Kõigi vähemuste hääl peab olema meedias esindatud.	Laste kuulates ei tohi rääkida sõjast ja muudest elukolledustest.	Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei maksa poliitikutele	Populism on paratamatu, see on igaühe enda vastutus, mida ta usub.	Minu põhimõte on mitte jagada avalikult infot oma eraelu ja perekonna	Kiirete otsuste tegemisel tuleb leppida selle teabega, mis parajasti
	Rassistiikud ja homofoobsed avalikud väljaütlemised tuleb üheselt	Ma sekkun kohe, kui näen, et kedagi solvatakse.	Riigil on õigus igaühe kohta teavet koguda ja töödelda.	Inimeste seksuaalelust ja -eelistustest ei sobi	Ma tahan töö/koolis/kogukonnas mind puudutavates küsimustes	
		Valetada võib, kui tõde teeb haiget.	Ma tahan otsustada, millist teavet firmad võivad minu kohta	Kedagi avalikult sõimata ei tohi ka siis, kui oled väga		
			Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest			
			Sõja ajal peabki meedias näitama sõja õudusi ja vägivalda			
			Laste ligipääsu otsiaalmeediale peaks rohkem piirama, et neid paremini			

Legend

- Eristuv väide $P < 0.01$
- Tugevalt eristuv väide $P < 0.05$
- Jagatud väärtused

Teine faktor on kujunenud peamiselt noorematest osalejatest, kuid sisaldab ka ühe eakama osaleja. Statistilises mõttes eristus see faktor teistest selgelt ning selle esindajate arv võimaldab tuletada üldistusi, mis viitavad ühisele väärtusvundamendile. Tegu ei ole väga tugeva või homogeenne faktoriga – faktorilaadungid ulatusid pigem mõõdukatesse väärtustesse (nt 0.76 kuni 0.34), kuid piisava esindatusega (kuus osalejat), et võimaldada mõtestatud tõlgendust. Hajuvus osalejate vahel oli keskmine (8%): samas suunas mõtlemaid inimesi leidis, kuid ka erinevused ilmsesid näiteks vanuse või radikaalsuse tasemel.

Faktorit iseloomustab üldiselt ettevaatlik ja umbusklik hoiak eneseväljenduse suhtes. Tundes, et avalikult kriitiline või aus olemine võib kaasa tuua sotsiaalseid või ametialaseid tagajärgi, eelistatakse pigem vaoshoitust ja kohandumist.

7.2.1 Väide: „Vaielda tuleb seni kuni kompromiss või tõde on leitud.“

Asukoht püramiidis: -3 (madalaim võimalik asetus)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 esindajad ei jaga seisukohta, et vaidlus tuleks viia kompromissi või tõe leidmiseni iga hinna eest. Väide on paigutatud madalaimasse positsiooni, mis näitab tugevat vastuseisu ideele, et vaidlused peaksid alati lõppema konkreetse lahenduse või ühise arusaamani. Osalejad rõhutavad, et kõigil juhtudel ei ole kompromiss vajalik ega võimalik, ning lõputu vaidlemine võib suhete asemel hoopis pingeid kasvatada. Samuti peetakse mõistlikuks teatud olukordades paindlikkust ja vastutulelikkust.

Näiteks leidis osaleja 3, et iga vaidlus ei vii kuhugi: „*Mõnede inimestega lihtsalt see, et nad ei anna järele ja see vaidlemine lihtsalt on aja raiskamine kokkuvõttes. [...] Vahepeal peab ise järele andma.*“

Ka osaleja 16 jagas arusaama, et vahel on targem olla paindlik, mitte iga hinna eest oma seisukohta kaitsta: „*Alati ei nõustu jah [väitega], et mitte teisele haiget teha või endale vaenlast saada... targem annab järgi, nagu öeldi.*“

Osaleja 20 rõhutas, et ühise tõe või kompromissi leidmine ei ole alati vajalik ega demokraatlikult soovitatav: „*Osad asjad jäävadki lihtsalt inimestele eriarvamusse. [...] Muidu me oleks nagu suure isamaa all, et kõik valime Putinit.*“

Sellest seisukohast peegeldub arusaam, et vaidlus ei pea alati viima kokkuleppeni – teatud määral erimeelsus ja erinevad seisukohad on loomulik osa mitmekesisest suhetest ja ühiskonnast.

7.2.2 Väide: „Rassistlikud ja homofoobsed avalikud väljaütlemised tuleb üheselt hukka mõista.“

Asukoht püramiidis: -2

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejad ei toeta ühemõttelist lähenemist, mille kohaselt kõik homofoobsed ja rassistlikud väljaütlemised tuleb alati tingimusteta hukka mõista. Väite suhteliselt madal positsioon püramiidis viitab sellele, et osalejad peavad konteksti oluliseks ning usuvad, et piiride tõmbamine vaenulikkuse ja isikliku arvamuse vahel ei ole alati selge. Avaliku sõnavabaduse ja isiklike vaadete väljendamise õigust peetakse sageli olulisemaks kui kategoorilist hukkamõistu.

Osaleja 3 väljendas kahtlust, kas kriitilised seisukohad näiteks sooneutraalsuse suhtes peaksid automaatselt kvalifitseeruma homofoobsetena: „*Kui ma olen konservatiivsem ja mulle ei meeldi ühe soo abielu, siis mul on õigus seda arvata. [...] Seda piiri on väga raske paika panna.*“

Ka osaleja 19 tõi esile vajaduse hinnata öeldut konteksti põhjal: „*Ma olen pigem nõus, aga see on jällegi, et mis siin parasjagu öeldi, kas on naljaga mõeldud või halb asi.*“

Osaleja 16 rõhutas individuaalse arvamuse õigust: „*Ei pea hukka mõistma, igal inimesel on ikka õigus oma arvamusele. [...] Muidugi ma võin mõelda, et jobu küll, aga niimoodi kohe kõike hukka mõista – ei.*“

Üldine hoiak peegeldab veendumust, et täielik hukkamõist võib mõnel juhul piirata sõnavabadust või olla ebaõiglaselt üldistav. Osalejad ei õigusta vaenulikku kõneviisi, kuid leiavad, et avaliku sõna hindamisel tuleks arvestada kavatsust, konteksti ja sõnavõtu sisu nüansse.

7.2.3 Väide: „Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.“

Asukoht püramiidis: -1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejad ei nõustu üheselt ideega, et teravaid vaidlusi tuleks vältida suhete hoidmise nimel. Väide paikneb püramiidis negatiivsel poolel, mis viitab kriitilisele hoiakule – osalejad ei pea suhete säilitamist iga hinna eest olulisemaks kui ausat ja otsekohest arutelu. Samas ei ole positsioon kõige madalamal tasemel, mis viitab ka teatavale olukorraspetsiifilisele lähenemisele: vaidluse vajalikkus sõltub teemast, isikutest ja võimalikust mõjust.

Osaleja 9 tõi näite keerulisest olukorrast, kus terav vaidlus võib olla vajalik ja isegi tervislik: „*Kui keegi suhtes tarvitab narkootikume või alkoholi liiga palju, siis on aeg teravaks vaidluseks. [...] See võib suhte ära rikkuda, aga mõlemad lõpptulemused võivad olla head.*“

Osaleja 19 rõhutas, et olukorrad on erinevad ning mitte kõigi inimestega ei peagi suhteid hoidma: „*Mingite inimestega ei pea hoidma nagu alati häid suhteid. [...] Oleneb, mille üle vaieldakse – kas see on mõttetu või väga oluline asi.*“

Ka osaleja 20 leidis, et probleemide korral tuleb need pigem lahendada kui maha suruda: „*Kui on probleeme, tuleb see lahendada. Muidu ei saa edasi liikuda.*“

Nendest seisukohtadest joonistub välja arusaam, et teravate vaidluste vältimine ei ole alati hea strateegia – probleemide eiramine võib hoopis suhteid kahjustada. Kuigi kompromisside otsimist väärtustatakse, nähakse teravat vaidlust sageli vajaliku sammuna ausa suhtluse ja lahenduste suunas.

7.2.4 Väide: „Ma sekkun kohe, kui näen, et kedagi solvatakse.“

Asukoht püramiidis: -1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejad ei jaga üldist seisukohta, et igas olukorras peaks solvangute puhul viivitamatult sekkuma. Kuigi solvangute taunimist ei vaidlustata, nähakse sekkumist pigem valikulise ja olukorrast sõltuva käitumisena. Osalejad peavad oluliseks konteksti, isiklikku seotust ja ka oma turvalisust. Positsioon püramiidis viitab mõõdukale, kuid siiski märgatavale distantstile väitest.

Osaleja 20 leidis, et sekkumine ei ole alati vajalik: „*Inimesed saavad pigem ise ka oma asjad aetud. Ei pea igale poole sekkuma, ainult vajadusel.*“

Sarnast seisukohta jagas ka osaleja 9, kes tõi esile vahe isikliku ja võõra olukorra vahel: „*Kui see on midagi ebatähtsat kahe inimese vahel, siis ma ei näe, miks ma peaksin sekkuma. [...] Kui keegi, kellest ma hoolin, solvatakse veidralt, siis ma sekkuks küll.*“

Osaleja 2 sõnastas sekkumise vastumeelsuse lakooniliselt: „*Ei sekku. Kui sekkun, siis solvatakse mind.*“

Ühiselt kumab vastustest läbi arusaam, et igas olukorras kohene sekkumine ei ole mõistlik ega turvaline. Eelistatakse hinnata olukorda enne tegutsemist ning prioriteediks seatakse oma rolli, suhte ja tagajärgede läbimõtlemine. Tuuakse ka välja inimeste endi vastutus ja võime olukordi lahendada, mistõttu pole sekkumine tarvilik. Selliselt sekkumist ei välistata täielikult, kuid see pole automaatne ega universaalne reaktsioon.

7.2.5 Väide: „Valetada võib, kui tõde teeb haiget.“

Asukoht püramiidis: -1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejad ei toeta üheselt seisukohta, et valetamine on õigustatud, kui tõde võib teisele haiget teha. Väite asetus püramiidis viitab mõõdukale, kuid siiski märgatavale kriitilisusele selle suhtes. Osalejad väärtustavad ausust ja tõerääkimist, kuid tunnistavad, et teatud olukordades võib väikeste valgete valede kasutamine olla vältimatu või isegi vajalik, et säästa teise inimese tundeid või vältida suuremat kahju.

Osaleja 3 rõhutas aususe tähtsust, kuid tunnistas, et mõnikord võivad väiksed valed olla paratamatud: „Mulle meeldib enamasti ausus, aga ma arvan, et seal on üksikud juhud, kuna peab valetama. [...] Üldiselt ma proovin võimalikult vähe valetada, sest et nagu kõik väiksed valged valed lõpuks kui sa lihtsalt harjud sellega ära, et sa hakkad neid aina rohkem tegema.“

Osaleja 16 jagas sarnast seisukohta, märkides, et kuigi tõtt rääkimine on põhimõte, võib mõnikord olla õigustatud valetada, et säästa teist inimest: „Jah, natukene võib, või siis võib valetada, kui säästa teist inimest. Üldiselt pigem mitte.“

Osaleja 9 tõi esile, et tõde võib mõnikord olla valus, kuid see on osa elust: „Vahel lihtsalt teebki tõde haiget. Elus on palju asju, mis haiget teeb, kõik ei saa perfektne olla.“

Need seisukohad viitavad arusaamale, et kuigi ausust peetakse oluliseks väärtuseks, võib teatud olukordades väikeste valgete valede kasutamine olla eetilisel aktsepteeritav, eriti kui eesmärk on teise inimese tunnete säästmine või suurema kahju vältimine.

7.2.6 Väide: „Kriitilist arvamust kellegi suhtes tohib avaldada anonüümsena.“

Asukoht püramiidis: 0 (neutraalne positsioon)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejad suhtuvad anonüümsesse kriitikasse tasakaalukalt ja kontekstitundlikult. Väite neutraalne asetus püramiidis viitab sellele, et osalejad ei toeta ega lükka tagasi anonüümse kriitika kasutamist, vaid hindavad selle sobivust olukorrast sõltuvalt. Anonüümsust nähakse kasuliku vahendina, mis võimaldab ausamat tagasisidet, eriti kui on kartus negatiivsete

tagajärgede ees. Samas rõhutatakse, et anonüümsust ei tohiks kasutada destruktiivse või pahatahtliku kriitika varjamiseks.

Osaleja 20 tõi esile, et anonüümsus võib julgustada inimesi ausamalt arvamust avaldama: „*Kui ei ole midagi anonüümset, siis inimesed ei pruugi nii ausalt ja julgelt oma arvamust välja öelda. [...] Aga kui mingit kogukonda või konkreetset inimest nagu anonüümselt rünnatakse oma ütlemistega, siis see võib rohkem nagu kahju kui kasu teha.*“

Osaleja 19 rõhutas konstruktiivse kriitika olulisust ja tõi välja, et anonüümsuse sobivus sõltub kriitika vormist: „*Kui see on nagu konstruktiivne kriitika, või siis on tuim lahmimine, et see on nagu kaks erinevat asja. [...] Minu meelest kriitika on oluline, aga konstruktiivne kriitika on see oluline.*“

Osaleja 3 märkis, et anonüümsus võib olla vajalik, et vältida isiklike konflikte, kuid rõhutas, et pahatahtlik kriitika peaks olema avalik: „*Kui sa lihtsalt kedagi taga tahad rääkida või, või midagi nagu halba öelda, siis peab näitama nime ka.*“

Need seisukohad viitavad arusaamale, et anonüümne kriitika võib olla õigustatud, kui see on konstruktiivne ja eesmärgiga parandada olukorda, kuid selle kasutamine nõuab hoolikat kaalumist, et vältida ebaõiglast või kahjulikku mõju.

7.2.7 Väide: „Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei tasu poliitikutele pahaks panna.“

Asukoht püramiidis: 0 (neutraalne positsioon)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejad tunnistavad, et manipulatsioon on poliitikas tavaline nähtus, kuid ei pea seda eetilisel vastuvõetavaks. Väite neutraalne asetus püramiidis viitab sellele, et kuigi manipulatsiooni esinemist poliitikas peetakse paratamatuks, ei õigusta see selle aktsepteerimist ega muuda seda vähem problemaatiliseks. Osalejad väljendavad kriitikat poliitilise süsteemi suhtes, mis soosib manipuleerimist, kuid ei vabanda poliitikute käitumist selle kaudu.

Osaleja 9 märkis: „*Oleks lahe, kui see ei oleks paratamatu, aga kui sa vaatad absoluutselt kõiki poliitikuid, kes eksisteerivad, eriti karjääripoliitikuid, siis poliitika on põhimõtteliselt taandarenud valetamiseks ja manipuleerimiseks. Et ma paneks pahaks, aga selline poliitiline süsteem on lihtsalt arenenud ja välja tekkinud, jah. Kahjuks.*“

Osaleja 2 väljendas sarnast seisukohta: „*Paratamatu on, aga ikka panen pahaks.*“

Osaleja 3 lisas: „*Praeguses poliitikas kindlasti see on osa poliitikast. Poliitikasüsteem on nii, ongi valetamise peale üles ehitatud, et su eesmärk on võimalikult suurt haaret mingisugusegi rahvastiku või inimeste üle saada. See on nagu osa mängust manipuleerida ka. See jällegi ei ole nagu minu meelest hea asi, aga see lihtsalt on nagu osa sellest poliitilisest mängust, nii-öelda, minu arust.*“

Need seisukohad viitavad arusaamale, et kuigi manipulatsioon on poliitikas levinud ja võib tunduda vältimatu, ei tähenda see, et seda tuleks aktsepteerida või õigustada. Osalejad rõhutavad vajadust kriitilise suhtumise ja eetiliste standardite säilitamise järele poliitilises diskursuses.

7.2.8 Väide: “Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsta organisatsiooni mainet”

Asukoht püramiidis: 0 (neutraalne positsioon)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejate hoiak selle väite suhtes on kahetine ja mõneti ambivalentne. Väite neutraalne positsioon viitab sellele, et osalejad ei ole üheselt poolt ega vastu, kuid sellegipoolest eristub nende arusaam teiste faktorite omadest. Hoiakutes peegeldub arusaam, et kuigi organisatsioonil võib olla põhjuseid oma maine kaitsmiseks ja sisemiste probleemide avalikustamise piiramiseks, tuleks siiski teatud olukordades läbipaistvust olulisemaks pidada.

Osaleja 20 toetas organisatsiooni õigust piirata teabe jagamist, tuues paralleeli ärisaladusega: „*See on nagu see, miks Krabi ei ütle planktonile, mis ta burgeri retseptisaladus on, sest see*

hoiab tervet tema putkat üleval.“ Tema jaoks on oluline, et teatud info ei leviks konkurentidele ega kahjustaks organisatsiooni toimimist.”

Samas oli osaleja 19 seisukohal, et kuigi mõnel juhul võib maine kaitsmine tunduda põhjendatud, on pikaajaliselt ausus ja muutumisvõimekus siiski olulisemad: *„See sõltub nii olustikust... kui midagi on halvasti, siis muud moodi sa paremaks ei muutu, kui ei räägi.“ Tema seisukoht kaldub toetama läbipaistvust, kuid tunnistab, et on olukordi, kus ajutine vaashoitus võib olla strateegiline valik.”*

Osaleja 16 väljendas samuti tugevat lojaliteeditunnet oma organisatsiooni suhtes: *„No milleks oma selle organisatsiooni mainet rikkuda, kui ma seal organisatsioonis juba olen?“ Tema jaoks on oluline seista oma tööandja eest ka siis, kui kõik pole ideaalses korras.”*

Need vastused viitavad sellele, et faktori 2 osalejad väärtustavad nii lojaalsust kui ka ausust, kuid ei pea organisatsiooni sisemise kriitika avalikustamist automaatselt õigeks ega valeks. Nad tunnistavad olukorra- ja kontekstipõhist lähenemist, mis selgitab ka väite neutraalset asendit püramiidis.

7.2.9 Väide: „Kui kõiki kogu aeg ära kuulata, siis ei saa ühtegi mõistlikku otsust vastu võtta.“

Asukoht püramiidis: +1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejad jagavad seisukohta, et kuigi teiste arvamuste kuulamine on oluline, võib liigne kuulamine otsustusprotsessi takistada. Väite positiivne asetus püramiidis viitab sellele, et osalejad peavad vajalikuks leida tasakaal kuulamise ja otsustamise vahel, et vältida otsustusvõime halvenemist.

Osaleja 10 rõhutas vajadust leida kesktee: *„Seal tegelikult peaks kõiki enam, noh, suurem osa inimesi kuulama, et ka nagu võimalikult palju infot enda ümber aru saada. Aga selles mõttes, et kui jäädkki lõputi kuulama, siis lõpuks ei saagi vastust või otsust vastu võtta.“*

Osaleja 16 märkis, et erinevad arvamused võivad tekitada segadust: „Igal on oma arvamusi, kui kõiki kuulata ja siis tõesti, et ei ole ju need rääkijad ei räägi ühtemoodi ja no siis ei orienteerugi asjas.“

Osaleja 3 lisas, et kuulamine on oluline, kuid lõpuks tuleb teha valik: „Kuulama peaks, aga sa ei saa alati kõikide arvamust nagu rakendada. Pead ikkagi mingi valiku tegema.“

Need seisukohad viitavad arusaamale, et kuigi teiste kuulamine rikastab otsustusprotsessi, võib liigne kuulamine viia otsustamatuse või ebaefektiivsete otsusteni. Seetõttu peetakse oluliseks tasakaalu leidmist kuulamise ja otsustamise vahel.

7.2.10. Väide: „Vihakõne mind ei häiri, sellest pole mõtet välja teha.“

Asukoht püramiidis: +1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 esindajad suhtuvad vihakõnesse mõõdukalt ükskõikselt, pidades seda isiklikult vähehäirivaks ning sageli lihtsalt arvamuse avalduseks. Väite positiivne asetus viitab sellele, et osalejad ei pea vihakõnet reeglina tõsiseltvõetavaks probleemiks, eriti kui see esineb üksikute väljaütlemistena. Samas teadvustatakse, et vihakõne võib muutuda ohtlikuks, kui see levib laiemalt või muutub süsteemseks.

Osaleja 9 leidis, et vihakõne on probleem alles siis, kui see levib ja massiliselt omaks võetakse: „Üldiselt, vihakõne nagu üksinda midagi väga ei tee, mingi ühe, kahe inimese käest, üks ole. Aga ma kujutan ette küll, et see võib problemaatiliseks muutuda, kui see levib edasi ja suured grupid hakkavad ka vihakõnena rääkima. Et mind isiklikult ei häiri, aga kui see kontrolli alt välja läheb, siis võib-olla on mõtet ikka välja teha.“

Osaleja 2 tõi välja, et erinevad inimesed tõlgendavad vihakõnet erinevalt: „Minu jaoks vihakõne on see, kui lihtsalt keegi labaselt kedagi sõimab. [...] Sellised väljaütlemised on lihtsalt arvamus.“

Osaleja 16 väljendas, et vihakõne teda ei häiri: „*Las räägivad. [...] Minule tekitas see rohkem nalja. [...] Jah, et ma mõtlesin, et see on ainult see hetke sähvatus ja kas ta tegelikult niimoodi mõtlebki. Vihas öeldud asjad ei ole tihtipeale päriselt tõsiseltvõetavad.*“

Kokkuvõttes peavad faktori 2 esindajad vihakõnet enamasti kahjutuks või ebaoluliseks, kui see ei muutu kollektiivseks või korduvaks nähtuseks. Väljendatud hoiakud viitavad teatavale fatalismile või sarkastilisele distantsile, millega vihakõnet tajutakse – justkui osa tänapäevasest kõnekultuurist, mida pole alati põhjust tõsiselt võtta ega hukka mõista.

7.2.11 Väide: „Populism on paratamatu, see on igäühe oma vastutus, mida ta usub.“

Asukoht püramiidis: +1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 esindajad peavad populismi demokraatliku süsteemi loomulikuks osaks, mida ei saa täielikult vältida. Kuigi populistlikud lubadused võivad olla lihtsustatud või eksitavad, nähakse vastutust nende uskumise eest eelkõige üksikisikul. Väite positiivne asetus püramiidis viitab sellele, et osalejad aktsepteerivad populismi kui poliitilise protsessi osa, rõhutades samas kodanike kriitilise mõtlemise ja informeerituse tähtsust.

Osaleja 3 märkis: „*Praeguses süsteemis minu arust see on selline üsnagi paratamatu, sest kui keegi ütleb, et ta lahendab kõik su probleemid ja teine ütleb, et see ei ole realistlik, siis suurem osa inimestest, ma arvan, hääletavad selle poolt, kes ütleb, et ta lahendab su probleemid.*“

Osaleja 9 tõi esile, et kuigi vastutus uskumise eest lasub üksikisikul, ei ole kõik inimesed võrdselt võimelised informatsiooni kriitiliselt hindama: „*Jah, see on igäühe enda vastutus, mida ta usub. Aga noh, manipuleerimine, valetamine, kõik need on väga efektiivsed asjad. [...] Kõik ei oska seedita informatsiooni õigelt ega kontrollida üle informatsiooni, mis neile sisse söödetakse.*“

Osaleja 19 rõhutas, et populism on demokraatia lahutamatu osa: „*Kui sa tahad demokraatias elada, siis paratamatult sul tuleb populismi ka. [...] See lihtsalt ei paista välja ja siis tahetakse*

ümber teha, siis noh, jällegi on negatiivne, eks ju. Aga selles mõttes see, see on demokraatia osa niikuinii.“

Need seisukohad viitavad arusaamale, et populism on demokraatlikus ühiskonnas vältimatu nähtus, mille mõju sõltub kodanike võimest kriitiliselt mõelda ja informatsiooni hinnata. Kuigi populistlikud sõnumid võivad olla eksitavad, peetakse oluliseks üksikisiku vastutust oma uskumuste kujundamisel.

7.2.12 Väide: „Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti, näiteks et talle ei meeldi Lähis-Ida põgenikud või ukrainlased.“

Asukoht püramiidis: +3 (kõrgeim võimalik asetus)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 2 osalejad toetavad tugevalt sõnavabadust, rõhutades, et ka ebapopulaarsed ja vastuolulised seisukohad kuuluvad avaliku arutelu juurde. Väite kõrgeim asetus püramiidis viitab sellele, et osalejad peavad oluliseks võimalust väljendada erinevaid arvamusi, isegi kui need võivad olla vastuolulised või vähemusele suunatud. Samas teadvustatakse, et sellised seisukohad võivad kaasa tuua sotsiaalseid tagajärgi, kuid see ei tohiks piirata väljendusvabadust.

Osaleja 9 rõhutas avatud diskussiooni olulisust: „*Jah, sellepärast, et ma arvan, et selle kohta on nagu inglise keeles kaks väga head terminit, diskursus ja echo chamber. Kui kõik lihtsalt räägivad samat arvamust kogu aeg, keegi ei ole mitte millegi vastu, siis tekib noh, see echo asi [...] Diskursus on tähtis.“*

Osaleja 2 märkis, et kuigi selliste seisukohtade väljendamine võib tuua kaasa negatiivseid reaktsioone, on see siiski õigustatud: „*Olen küll nõus. Kuigi eelneva põhjal, jah, kui sa seda ütled, siis sinust saab kohe rahvavaenlane.“*

Osaleja 16 väljendas seisukohta, et igal ühel peaks olema õigus oma arvamust avaldada: „*Nojah, ikka, igal ühel peaks olema oma arvamus ja kui nad mulle ei meeldi ja ma ei taha neid siis, siis võib ikka öelda.“*

Need seisukohad viitavad arusaamale, et sõnavabadus hõlmab ka ebapopulaarsete ja vastuoluliste seisukohtade väljendamist ning et avatud diskussioon on demokraatliku ühiskonna oluline osa. Samas teadvustatakse, et selliste seisukohtade väljendamine võib kaasa tuua sotsiaalseid tagajärgi, kuid see ei tohiks piirata väljendusvabadust.

7.2.13 Väide: „Ma võin oma koolis/kogukonnas kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada.“

Asukoht püramiidis: -3 (madalaim võimalus)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.05$ (eristuv väide)

Selle väite puhul oli osalejate seisukoht tugevalt eitav. Kriitiline eneseväljendus ei tundunud turvalise ega tagajärgedeta võimalusena. Pigem väljendus kartus sildistamise, tagakiusamise või ametialaste sanktsioonide ees.

Näiteks sõnas osaleja 16: „*Minu ajal ei julgenud, ei tohtinud nagu midagi öelda, vald pidid nõus olema, nagu sulle ülemus ütles ja tegema. No, et töökohast jääd ilma või, või, või, või hakatakse viltu vaatama ja kiusama ja igasugused repressioonid. [intervjuuerija] “Kas sa arvad, et tänapäeval on teisiti?” “Ei ole, kindlasti on sama. Inimesed ei muutu, jah. Eriti need, kes positsioonil on ja kes on juhid, kelle alluvuses oled.”*

Sarnaselt väljendas osaleja 2: „*See ei ole kuskil nii, mitte kuskil ei või öelda, mis ma tegelikult arvan. Midagi valesti ütlen ja keegi natuke kõrgemal kohal minu arvamusega nõus ei ole või solvub, rikub mul elu ära. Ei ole lihtsalt mõtet riskida.*“

Ka osaleja 3 kinnitas oma vastumeelsust: „*Kindlasti mitte, sest et jah, inimesed sildistavad väga palju ja [ma] ei taha.*“

Need hinnangud viitavad sellele, et 2. faktorisse kuuluvad osalejad ei näe avatud arvamuseavaldust kui õigust, mida oleks võimalik turvaliselt kasutada, vaid pigem kui riski, mida targem on vältida.

7.2.14 Väide: „Konkreetsetele küsimustele ebamääraste vastuste andmine võrdub valetamisega“

Asukoht püramiidis: +3 (tugev nõustumine)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.05$ (eristuv väide)

Mõned intervjuueeritavad väljendasid otsekohest kriitikat ebamääraste vastuste suhtes, samas kui teised tunnistasid küll ebamäärasuse olemasolu, kuid ei samastanud seda otseselt valetamisega. Üldine hoiak näib olevat see, et selline suhtlemisviis ei ole soovitatav, kuid mitte alati välditav – mis võibki seletada, miks väide on asetatud üsna neutraalsesse -1 positsiooni, kuid samas statistiliselt eristuvana just selle faktori puhul.

Näiteks sõnas osaleja 19: „*Kui sa vastad konkreetsele küsimusele, siis sa vastad seda teise nurga alt, siis see ei pruugi olla nagu kohe valetan... valetamine on pigem see, et sa vastad nagu risti vastupidi... küll aga ta ei ole nagu meeldiv otseselt.*“

Samas väljendas osaleja 3 pragmaatilist suhtumist: „*Vahepeal sa ei saa alati kõigele täiesti niimoodi otse vastata, vaid peab nagu ümaralt ütlema. See küll mulle alati ei meeldi, aga seda peab vahepeal tegema.*“

Kriitilisem oli näiteks osaleja 2, kes ütles: „*Mul kogu aeg [asutuses] niimoodi... kui ma küsin mingi konkreetse küsimuse, ta pajatab mulle maast ilmast, pool tundi vastust ei saa.*“

Kuigi arvamused kõikusid, võib kokkuvõttes öelda, et 2. faktorile on iseloomulik madal tolerants ebamääraste suhtluse suhtes – seda tajutakse ebaausana, isegi kui mitte täieliku valetamisena.

7.2.15 Väide: „Minu põhimõte on mitte jagada avalikult infot oma eraelu ja perekonna kohta.“

Asukoht püramiidis: +3 (tugev nõustumine)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.05$ (eristuv väide)

Selle faktori esindajad suhtuvad privaatsuse küsimustesse tundlikult ja väldivad isikliku elu detailide avalikustamist. Arusaam, et eraelu kuulub ainult lähiringile, on läbiv hoiak kõigi faktorisse kuulujate seas.

Näiteks osaleja 3 selgitas: „*Ma pigem jätaks need ainult privaatseks, jah. Miks ma peaksin kõigile enda eraelu ette söötma, et nad saaksid mingisugustki enda narratiivi ja arvamust luua...*“

Osaleja 9 jagas sarnast seisukohta, rõhutades: „*Ma arvan, et avaliku info jagamine pere ja enda elu kohta on natukene veider. Ma saan aru, miks mõned inimesed teevad seda – Influencer'id näiteks, eks ole. Kedagi ei huvita minu eraelu ja minu perekonnaelu ja minu perekonna jaoks oleks viisakas mitte rääkida asjadest, mida nad äkki ei taha, et avalikustatakse.*“

Samas, osaleja 19 toonitas, et piir era- ja avaliku elu vahel sõltub kontekstist: „*Privaatseid asju pigem mitte, aga mingid pildid ja... vaheetapid või midagi, siis miks mitte, aga enda sõpradega ainult. Võib-olla ka laiema üldsusega, kui on mingi olulisem asi.*“

See näitab, et kuigi kõnealune faktor pooldab üldjoontes eraelu kaitset, on osalejate seas ka varjundeid, kus privaatsust hinnatakse olukorra põhiselt, mitte absoluutse reeglina.

7.3 Faktor 4: Empaatiline tasakaal

-3	-2	-1	0	1	2	3
Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei maksa poliitikutele	Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab.	Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi	Oma arvamuse aus ja otsekohene väljaütlemine on õige isegi	Ma tahan tööl/koolis/kogukonnas mind puudutavates küsimustes	Rassistlikud ja homfoobsed avalikud väljaütlemised tuleb üheselt	Laste ligipääsu otsiaalmeediale peaks rohkem piirama, et neid paremini
Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest	Ärisaladuste kaitsmise põhjendusega tohivad andmete haldajad ka	Kui kõiki kogu aeg kuulata, siis ei saa ühtegi mõistlikku	Inimesel on õigus avalikult väljendada ka ebapopulaarseid ja vastuolulisi	Valetada võib, kui tõde teeb haiget.	Kõigi vähemuste hääl peab olema meedias esindatud.	Minu põhimõte on mitte jagada avalikult infot oma eraelu ja perekonna
Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.	Vihakõne mind ei häiri, sellest pole mõtet välja teha.	Vanadest astraamatutest tuleb eemaldada kõik rassistiikud ja	Kiirete otsuste tegemisel tuleb leppida selle teabega, mis parajasti	Vaielda tuleb seni, kuni kompromiss või tõde on leitud.	Ma tahan otsustada, millist teavet firmad võivad minu kohta	Mulle on tähtis, et mu kolleegid ja juhid kuulaksid minu arvamust.
	Populism on paratamatu, see on igaühe enda vastutus, mida ta usub.	Kriitilist arvamust kellegi suhtes tohib avaldada anonüümsena.	Ma sekkun kohe, kui näen, et kedagi solvatakse.	Inimeste seksuaalelust ja -eelistustest ei sobi	Kedagi avalikult sõimata ei tohi ka siis, kui oled väga	
		Riigil on õigus igaühe kohta teavet koguda ja töödelda.	Võtan enda kohta käivat kriitikat misvõimalusena.	Konkreetsetele küsimustele ebamääraste vastuste andmine võrdub		
			Minu jaoks on tähtis, et minu tööl/koolis räägitakse minuga otse,			
			Sõja ajal peabki meedias näitama sõja õudusi ja vägivalda			
			Laste kuulates ei tohi rääkida sõjast ja muudest elukoledest.			

Legend

- Eristuv väide P < 0.01
- Tugevalt eristuv väide P < 0.05
- Jagatud väärtused

Neljas faktor koondab viit osalejat, kelle hulgas on nii nooremaid kui ka vanemaid inimesi. Statistilises mõttes oli faktor piisavalt tugev, et võimaldada eristuvat tõlgendust: faktorilaadungid ulatusid vahemikku 0.79 kuni 0.34, mis viitab keskmisele kuni heale seotusele. Hajuvus osalejate vahel oli mõõdukas (7%), mis näitab, et kuigi esines individuaalseid erinevusi, leidis ka selgeid kattuvaid väärtusorientatsioone.

Faktorit iseloomustab üldine lugupidamine inimväärikuse ja isikliku vastutuse vastu, kombineerituna sooviga hoida tasakaalu aususe ja empaatia vahel. Neljanda faktori esindajad hindavad võimalust oma arvamust avaldada ja olla kaasatud, kuid samas väärtustavad ka suhtlemisviise, mis säilitavad sotsiaalset harmooniat ja väldivad tarbetut konfliktide teravdamist.

Eriliseks jooneks on siin kalduvus pidada eetilist käitumist kontekstitundlikuks — sageli rõhutatakse, et olukorra tõsidus ja osapoolte heaolu tuleb suhtluses hoolikalt arvesse võtta. Avalik eneseväljendus on oluline, kuid mitte iga hinna eest: oluliseks peetakse siirust ja head tahet, mitte pelgalt oma seisukohtade jõulist pealesurumist.

7.3.1 Väide: „Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsta organisatsiooni mainet.“

Asukoht püramiidis: -3 (madalaim võimalik asetus)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Faktori 4 osalejad ei toeta mõtet, et töötajatel võiks keelata rääkimast organisatsiooni sisemistest probleemidest. Väide on asetatud madalaimasse positsiooni, mis näitab tugevat vastuseisu, eriti olukordades, kus kaalul on eetika, ohutus või avalikkuse õigus informatsioonile. Intervjueeritavate sõnavõttud viitavad sellele, et läbipaistvus ja ausus on väärtused, mis kaaluvad üles organisatsiooni maine hoidmise vajaduse.

Näiteks sõnas osaleja 8: „*Kindlalt ei ole nõus, sest kui organisatsioon keelab töötajatel probleemidest rääkida, siis neil on midagi varjata... See võib olla midagi, mis mõjutab inimesi või loomi väga tõsiselt. Töötajatel on tihti rohkem infot kui tavainimestel ja nad ei tohiks vaikima sundida, kui asi puudutab inimeste elu või tervist.*“

Ka osaleja 4 leidis, et kuigi mõningate firmasaladuste kaitsmine võib olla põhjendatud, ei tohi see olla kattevarjuks eetilisel probleemilisele tegevusele: „*No ongi need suured korporatsioonid... peidavad mingit informatsiooni, mis on eetiliselt, lapsorjad ja keskkonna mõju. Kui on info, mis ei ole kahjulik, siis jah, aga kui see on maine kaitsmise pärast, siis ei.*“

Osaleja 17 tõi esile kahevahel oleku, aga rõhutas, et inimeste turvalisus peab olema esmatähtis: „*Kui probleem on inimestele ohtlik, siis ei tohiks firma hoida salajas infot, mida neil on õigus teada... näiteks kui nad ostavad tinaga täidetud Coca-Colat, peaksid nad sellest teadma, isegi kui see rikub firma mainet.*“

See seisukoht peegeldab arusaama, et organisatsiooniline läbipaistvus ja avalikkuse huvi kaaluvad üles maineriskid, mistõttu peetakse töötajate vaikimakoostust eetilisel probleemiliseks.

7.3.2 Väide: „Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid.“

Asukoht püramiidis: -3 (madalaim võimalik asetus)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Selle faktori esindajad on selgelt vastu seisukohale, et teravaid vaidlusi tuleks vältida. Vastupidi – vaidlusi nähakse kui suhte arenguks ja mõistmise süvendamiseks vajalikku osa. Vaidluste vältimist peetakse kahjulikuks, kuna see takistab avatud suhtlemist ja ausat tagasisidet. Vaidluse kaudu avalduvad tunded ja mõtted, mis osalejate hinnangul on tugevate suhete eelduseks.

Näiteks sõnas osaleja 8: „*Head suhteid tekivad sellest, et sa avaldad oma probleemi ja need võivadki teravateks ja suurteks vaidlusteks minna. [...] Kui sa nagu head suhet tahad, siis sa pead olema nõus vaidlema ja nagu läbi elama need vaidlused.*“

Osaleja 17 rõhutas, et: „*Parem on teravad vaidlused läbi teha, mitte neid siis kogu aeg karta või, või põgeneda nende eest.*“

Ka osaleja 7 kinnitas sarnast seisukohta: „*Kui ikka tuleb point, kus tuleb kõige raskematest asjadest rääkida, ei ole päris see, et kõik tuleb vältida.*“

Need vastused viitavad arusaamale, et konfliktide vältimine ei toeta usalduslikku ja ausat suhtlust, vaid pigem takistab seda. Teravad vaidlused ei ole ohuks suhtele, vaid hoopis võimaluseks seda tugevdada.

7.3.3 Väide: „Vanadest lasteraamatutest tuleb eemaldada kõik rassistlikud ja halvustavad väljendid.“

Asukoht püramiidis: -1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Selles faktorirühmas ei jagata selget toetust mõttele, et vanu lasteraamatuid tuleks puhastada kõigist rassistlikest või halvustavatest väljenditest. Osalejad mõistavad küll probleemseid väljendeid, kuid rõhutavad konteksti olulisust ning ajaloolise arusaamise säilitamist. Sageli nähakse vanade tekstide säilitamist kui võimalust õppida minevikust, mitte kui aktuaalseid ohtusid, mida peaks ümber kirjutama.

Näiteks sõnas osaleja 7: „*Pigem ei ole nõus sellega. See siiski näitas, kuidas tollel hetkel ühiskond toimis, jah, kuidas inimesed nägid, siis võib-olla üksteist [...] ja kuidas nad on läbi aja muutunud.*“

Osaleja 4 lisas: „*[...] just need vanad nagu eksemplarid on head õppimiseks selle kohta, kuidas see vanasti oli ja tänapäeval ei ole enam, et just see võrdlusmoment tekiks. [...] Me lähme nüüd mingi, ma ei tea, ristikesi peale tõmbama.*“

Osaleja 10 oli sisemiselt rohkem kõhklev, kuid järeldas: „*Pigem tahaks, et oleks eemaldatud need rassistlikud väljendid. [...] Aga samas ei ole mõtet lapsi niimoodi nagu hoida ka, nad saavad ju üks hetk aru, kuidas elu töötab või toimib.*“

Kokkuvõttes võib öelda, et selle faktori esindajad pooldavad kriitilist lähenemist ja kontekstitundlikkust, mitte lihtsat tsensuuri. Nad näevad potentsiaali kasutada vanu raamatuid hariduslikel eesmärkidel, selle asemel et neid täielikult „puhastada“.

7.3.4 Väide: „Inimestel on õigus avalikult väljendada ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti, näiteks et talle ei meeldi Lähis-Ida põgenikud või ukrainlased.“

Asukoht püramiidis: 0

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Osalejad pidasid oluliseks säilitada demokraatlikke põhimõtteid, mille kohaselt on igal inimesel õigus oma arvamusele – isegi siis, kui see pole enamusele meelepärane või on tundliku sisuga. Samas tõsteti esile, et sõnavabadus ei tähenda automaatselt ühiskondlikku aktsepteerimist ega arvestamist.

Näiteks sõnas osaleja 4: „*No, kui seda keelaks, siis ei oleks tegu demokraatliku riigiga ja arvamus võib olla – kõik ei peagi inimestele meeldima.*“

Osaleja 10 lisas: „*Tehniliselt inimestel on see õigus väljendada ebapopulaarseid ja vastuolulisi seisukohti. Need võivad olla minu jaoks positiivsed ja kellegi teise jaoks negatiivsed [...] Aga see ei võta seda õigust otseselt ära.*“

Osaleja 7 märkis lakooniliselt: „*Põhimõtteliselt sa võid väljendada ükskõik, mida sa tahad. Keegi ei peata sind otseselt. Aga see, kas sind kuulatakse või mitte, see on omaette asi.*“

Kuigi kõik osalejad tunnistasid õigust avaldada seisukohti, jäi üldiseks hoiakuks, et arvamussvabadus ei vabasta inimest tagasisidest ega ühiskondlikust reageeringust.

7.3.5 Väide: „Kiirete otsuste tegemisel tuleb leppida selle teabega, mis parajasti olemas on.“

Asukoht püramiidis: 0

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Osalejad ei väljendanud selle väite osas tugevat heakskiitu ega hukkamõistu, kuid tõid esile, et kiiretes olukordades tuleb sageli otsuseid langetada piiratud info põhjal – isegi kui see ei ole ideaalne. Samas märgati, et praktilises elus mängib rolli ka varasem kogemus ja oskus tulevikku ette näha.

Näiteks sõnas osaleja 8: „*Sa pead leppima teabega, mis parajasti olemas on, aga see ei tähenda, et sa ainult selle põhjal teeks otsuseid. [...] Tuleb mõelda ka varasemale kogemusele ja sellele, mida tulevikus vajad.*“

Osaleja 10 tõi välja kriisi konteksti: „*Kui on vaja kiire otsus teha, siis mille muu põhjal sa neid teed? [...] Koroonajal tehti otsuseid selle põhjal, mis teada olemas oli.*“

Osaleja 4 märkis aga, et isegi kiiretes olukordades on oluline hinnata, kas vajalik info on piisav: „*Kui mul ikkagi ei ole vajalikku infot mingi otsuse langetamiseks, siis ma ei tee seda. Oleneb, kui kiire otsus.*“

Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi otsuste tegemine puuduliku info põhjal on mõnikord paratamatu, peetakse oluliseks ka intuitsiooni, eelnevaid kogemusi ja otsustusvõimekust konkreetse olukorra piires.

7.3.6 Väide: „Võtan enda kohta käivat kriitikat õppimisvõimalusena.“

Asukoht püramiidis: 0

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Kuigi väide paigutati neljandas faktorigrupis püramiidi keskele, näitasid osalejad, et nad käsitlevad kriitikat kui keerukat ja emotsionaalselt laetud nähtust. Kriitika vastuvõtmise valmidus sõltub nii selle sisust kui ka esitajast, mis viitab laiemale arusaamale enesearengu ja emotsionaalse turvalisuse vahelisest tasakaalust.

Näiteks sõnas osaleja 8: „See on kõige parem mentaliteet kriitikaga – võtta seda õppimisvõimalusena. Mulle meeldib kriitikat saada inimeste käest, kelle kriitikat ma hindan. Mitte nagu mingi Karen, kes lihtsalt kritiseerib. [...] See on jumala tähtis, et sa oleks nõus kuulama ja arvesse võtma, mitte lihtsalt insecure'iks muutuma.“

Osaleja 10 tõi välja konkreetse tööalase näite: „Kui mul näiteks ülemus toob välja mingi vea, mida ma saan meelde jätta, siis ma teen märkmeid ja kontrollin neid enne projektide üleandmist. [...] Aga kui kriitika on mingi välimuse kohta või mõttetu, siis ma ei saa aru, kuidas ma peaks seda õppimisvõimalusena võtma.“

Osaleja 7 osutas aga emotsionaalsele takistusele: „Pigem ei ole nõus. Seal on mingi emotsionaalne pool, mis võtab seda kui rünnakut. Siis ei suuda otseselt läheneda sellele kui õppimisvõimalusele.“

Kokkuvõttes ilmneb, et kuigi üldpõhimõttena väärtustatakse konstruktiivset tagasisidet, sõltub selle vastuvõtt tugevalt sotsiaalsest kontekstist, suhetest ja kriitika toonist.

7.3.7 Väide: „Minu jaoks on tähtis, et minu töö/koolis räägitakse minuga otse, mitte tagaselja.“

Asukoht püramiidis: 0

statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Vaatamata sellele, et väide asus püramiidi keskmes, oli see faktorile statistiliselt eristuv. Osalejate vastustest ilmnas, et otsene suhtlus pole küll kõigile esmavajadus, ent kaudne suhtlus või seljataga rääkimine tekitab enamasti ebamugavust ja võõristust. Otsekohest ei nõutud igas olukorras, kuid ausust ja läbipaistvust peeti suhetes siiski oluliseks.

Näiteks sõnas osaleja 10: „Ega see ei ole vist nagu meeldiv ühelegi inimesele, kes saab kuskilt teada enda kohta midagi, mida ei ole sulle otse öeldud. See tekitab väga kehva tunde.“

Osaleja 7 arvas: „Töö on niigi stressirohke koht, nii et ei peaks väga otseselt mõtlema sellele, et keegi räägib midagi. [...] Halvasti öeldu võiks kuhugi mujale jääda.“

Osaleja 4 võttis kokku pragmaatilisemalt: „*Vahest on mõned inimesed, kellele see võib-olla ei meeldi, aga kui sind ei huvita nende arvamus, siis... las nad räägivad selja taga.*“

7.3.8 Väide: „Valetada võib, kui tõde teeb haiget.“

Asukoht püramiidis: +1

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Selle väite puhul ilmnes neljanda faktori osalejate seas üldine mõistmine nn valgete valede vajalikkusest. Tõe varjamine ei ole küll ideaalne, kuid teatud olukordades peeti seda mõistetavaks või isegi eetiliselts õigustatud käitumiseks – eriti juhul, kui tõde võib põhjustada asjatut kannatust või süvendada kellegi haavatavust.

Näiteks sõnas osaleja 7: „*Teatud asjad võiks nagu välja öelda, aga on ka asju, mis võiks jääda varjatuks. [...] Näiteks kui kellelgi on lootus kadunud, siis ongi parem valetada, et kõik saab korda.*“

Osaleja 17 oli samuti leplik: „*Mingil määral võib valetada. [...] See ei ole mingi elumuutev tõetlemine ja kui see lihtsalt teeb kellelegi haiget, siis ei ole vaja seda välja öelda.*“

Osaleja 10 tõi esile väikeste valede sotsiaalse funktsiooni: „*Kui mu õde küsib, kas ta meik on ilus, ja mulle ei meeldi, siis pigem valetaksin, et ta tunneks end paremini terve õhtu.*“

Kokkuvõttes võib öelda, et selle faktori osalejad nägid väikseid, empaatilisi valesid osana sotsiaalsest delikaatsusest ja harmoonia hoidmisest, mitte pahatahtliku eksitamisena.

7.3.9 Väide: „Kõigi vähemuste hääl peab olema meedias esindatud.“

Asukoht püramiidis: +2

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Väide sai neljandas faktoris tugeva heakskiidu. Toetavad vastused viitavad arusaamale, et ligipääs meediale ja nähtavus ühiskondlikus arutelus on oluline osa võrdsetest õigustest. Mõned osalejad rõhutasid, et see on võimalik tänu kaasaegsele tehnoloogiale, mis võimaldab jagada isiklikke kogemusi otse ja tsenseerimata. Samas märgiti, et vähemuste kaasatus peaks eeldama ka konstruktiivset panust ühiskondlikku dialoogi, mitte ainult nähtavust iseeneses.

Näiteks sõnas osaleja 8: „*Sul on proof, inimesed teevad videod, inimesed teevad pilte [...] kes elab seal Austraalias, onju – ta saab konkreetselt meedias väljendada ennast ja öelda, mis on tema tänapäeva probleemid.*“

Osaleja 7 tõi sisse vajaduse sisulise suhtluse järele: „*Kui keegi vähemusest lihtsalt karjub su peale, tahab midagi – siis võiks ka öelda, mida ta tahab, või kuidas saaks aidata. Mitte lihtsalt nähtavus, vaid ka mõistlik läbirääkimine.*“

Osaleja 17 juhtis tähelepanu sellele, et mitte kõik vähemused ei vääriks automaatselt meediapinda: „*Neonatsigrupp, kes teeb ainult Natsi postitusi ja lihtsalt jagab viha – neid ei ole vaja kajastada meedias. Kuigi mõlemad on vähemused, ei saa seda käsitleda samal alusel.*“

Osalejad tunnustasid vähemuste õigust esindatusele meedias, kuid rõhutasid, et pelgalt kuulumine vähemusse ei taga automaatselt sisu väärtust või konstruktiivsust. Vähemuste hääl on oluline, kuid selle ühiskondlik mõju sõltub ka väljendusviisist ja sõnumi sisust.

7.3.10 Väide: „Ma tahan otsustada, millist teavet firmad võivad minu kohta koguda.“

Asukoht püramiidis: +2

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Osalejad, kes seostusid tugevalt neljanda faktoriga, väärtustasid isiklikku kontrolli oma andmete üle. Usaldus eraettevõtete vastu oli märgatavalt madalam kui usaldus riigi institutsioonide vastu ning just firmade motivatsiooni – kasu saamist isikuandmete pealt – tajuti ebaeetilisemana. Osalejad küll mõistsid, et täielikku kontrolli pole tihtipeale võimalik saavutada, kuid pidasid oluliseks vähemalt teoreetilist õigust sekkuda.

Näiteks sõnas osaleja 4: „*Ma tahan otsustada. Mingid teave on nagu, kui mingid reklaamid on minu huvide järgi, siis see tuleb mulle ainult kasuks. [...] Aga delikaatsemad asjad, mitte üldinfo, et ma ei tea, minu vanus, sugu – ise otsustaks, mis teavet nad koguvad.*“

Osaleja 10 oli kriitilisem: „*Firmad on nagu teine asi minu jaoks. [...] Riik ei teeni kasumit inimeste pealt, aga firma reaalselt teeb ükskõik mida nende andmetega, et raha teenida.*“

Osaleja 17 tõi välja kontrolli illusoorse olemuse: „*See on platseeboefekt, et ma nagu kontrollin [internetiküpsiseid], aga tegelikult seal ei ole valikut. Kui ma ei nõustu, siis ma ei saa teenust kasutada. [...] Mul pole valikut.*“

Neljanda faktori osalejad väljendasid tugevat soovi säilitada autonoomia oma andmete üle, samas tunnistades, et praktikas jääb see sageli pelgaks formaalsuseks. Eraettevõtete andmekogumine tajuti kriitilisemalt kui riigi oma, rõhutades vajadust läbipaistvuse ja ausa informeerituse järele.

7.3.11 Väide: „Laste ligipääsu sotsiaalmeediale peaks rohkem piirama, et neid paremini kaitsta.“

Asukoht püramiidis: +3

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.01$ (tugevalt eristuv väide)

Tegemist on tugeva väärtusliku eelistusega, mis peegeldab muret laste vaimse ja füüsilise turvalisuse pärast. Osalejad toovad esile sotsiaalmeedia keskkonna manipuleeriva iseloomu ning levinud väärkasutuse ohud. Samuti nähakse sotsiaalmeediat kui kohta, kus lastele sobimatu sisu on liiga kergesti kättesaadav.

Näiteks sõnas osaleja 8: „*[...] Ise postitab asju ja siis saab sõpru seal onju tundmatutega [...] hästi palju vanemaid, kes kasutavad ära seda, et nende laps on noor ja atraktiivne [...] neid kontosid on ka jumala palju, kes kasutavad ära seda, et raha lihtsalt saada. see on väga tähtis teema.*“

Osaleja 17 tõi esile neuropsühholoogilise arengu: „*Lapsed ei ole veel päris [küpsed] inimesed. [...] Neid on väga lihtne mõjutada. [...] Pigem peaks olema väga kontrollitud keskkond, mida nad näevad.*“

Osaleja 7 keskendus tähelepanu ja stimulatsiooni probleemile: „*Sotsiaalmeediast levib igasuguseid asju [...] mis ei mõjuta last võib-olla kõige paremini. [...] Tänapäeva maailmas on kõik kiire ja dopamiinirikas.*“

Väide sai kõrgeima võimaliku toetuse ning osalejad käsitlesid seda mitte üksnes privaatsuse, vaid ka neuropsühholoogilise arengu ja ühiskondliku vastutuse vaatenurgast. Laste kaitsmine liigselt stimuleeriva ja manipuleeriva sotsiaalmeedia eest oli siinse faktori tugevalt jagatud murekoht

7.3.12 Väide: „*Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada.*“

Asukoht püramiidis: -3 (madalaim võimalik väärtus)

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.05$ (eristuv väide)

Selle faktori esindajad jagavad selget skeptilisust võimaluse suhtes vabalt ja karistuseta kriitikat avaldada. Kuigi nad tunnistavad, et mõnes olukorras võib arvamust küsida või isegi oodatakse tagasisidet, ei tunta end kriitiliste märkuste esitamisel tegelikult turvaliselt. Sageli kardetakse negatiivseid tagajärgi või nähakse piiranguid selle osas, kellele ja kuidas midagi öelda võib.

Näiteks sõnas osaleja 10: „*Ma arvan, et ei ole mitte ühtegi niisugust kohta. Sa pead olema ettevaatlik sellega, mida sa ütled. Koolis võib-olla... ei ole nii hulle tagajärgi, aga töökohas on küll oluline see, mida sa ütled.*“

Osaleja 4 jagas sarnast kahtlust: „*Ikka alati on see vingeim inimene, kes ütleb sulle, et niimoodi ei saa... ma võin [kriitikat] öelda, aga see ei too mulle midagi head. See on kahe otsaga... tagajärgi kardan väga.*“

Osaleja 9 tõi välja, et ka siis, kui formaalselt oodatakse tagasisidet, ei pruugi see olla turvaline: „Ma natuke ei nõustu... võib-olla peakski olema neutraalne. Sest koolis ja töökohal justkui küsitakse tagasisidet, aga tegelikult inimesed ei julge alati juhile öelda, vaid pigem kolleegile... kriitiline arvamus ei tohiks olla halvasti sõnastatud... Aga noh, see võib mõjuda väga halvana, kuigi ei peaks.“

7.3.13 Väide: „Riigil on õigus igäühe kohta teavet koguda ja töödelda.“

Asukoht püramiidis: -2

Statistiline tähenduslikkus: $p < 0.05$ (eristuv väide)

Selle faktori esindajad suhtuvad umbusuga mõttesse, et riigil võiks olla piiramatult õigus igäühe andmete kogumiseks ja töötlemiseks. Kuigi teadvustatakse, et osa info jagamine on vältimatu ja isegi kasulik (nt terviseandmed), tuuakse välja hirmu tsentraliseeritud kontrolli, väärkasutuse ja usaldamatuse ees, eriti kui võrreldakse tavakodaniku ja poliitilise eliidi kohtlemist.

Näiteks sõnas osaleja 8: „Pigem ei ole nõus... see on nagu ka vajalik, aga... ma panin ta siia selle mõttega, kui ma nüüd kujutangi siis ette mingit düstoopiamailma, kus kasutatakse väga laialdaselt ära neid andmeid sinu kohta... See tähendab seda, et sa pead alluma riigile, täielikult.“

Ka osaleja 17 jagas murelikku suhtumist: „See sõltub, mis määral. Kui KAPO buss istub mul maja ees ja vaatab iga päev, kuhu ma lähen... see ei oleks seaduslik ja tore... aga vabatahtlikult antud info, näiteks tervise kohta, seda võiks.“

Samas leidis ka tasakaalukamaid vaateid, nagu osaleja 10, kes oli põhimõtteliselt nõus: „Mina usaldan riiki... et teha tervet riigisüsteemi paremaks, optimeerida... aga sellega peab kaasnema, et seda teavet osatakse kaitsta.“

8. Jagatud väärtused

Kuigi Q-meetod rõhutab erinevusi arvamustes, ilmnes analüüsis ka mitmeid väiteid, mille suhtes osalejate hoiakud ei erinenud statistiliselt oluliselt ühegi faktori lõikes. Selliseid väiteid võib käsitleda kui valimi sees jagatud väärtusi, mis väljendavad eetilisi arusaamu, mida peetakse olulisteks või vähemalt mõistetavateks kõigis vanuserühmades ja hoiakumustrites. Alljärgnevalt kommenteerin neid viit konsensusväidet.

8.1 Väide: „Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab.“

(F1: -3 | F2: -2 | F4: -2)

Kõik kolm faktorit paigutasid selle väite püramiidi negatiivsele küljele, väljendades üldist tõrjuvat hoiakut selle suhtes, et teised inimesed jagavad sotsiaalmeedias infot kellegi teise kohta. Seda seisukohta iseloomustab soov säilitada kontroll enda kujutamise üle, hirm ebaõige või pahatahtliku sisu leviku ees ning ebamugavustunne seoses avaliku nähtavusega.

Vanemaeliste seas (Faktor 1) tuli esile, et kuigi mõned ei oska täpselt sotsiaalmeedia toimimist kirjeldada, tunnevad nad end selle suhtes ebamugavalt ja ohustatuna. Osaleja 5 rõhutas:

„Sotsiaalmeediasse pannakse igasugust jama inimeste kohta. Seal ei ole paljud asjad kontrollitud [...], siis noh, tõesti inimeste kohta pannakse väga-väga palju häirivat ja jama.“

Sarnast hoiakut väljendas osaleja 1, lisades, et kuigi tal pole isiklikku kogemust,

“Noh, ma arvan, et ikka häirib küll vast. see pigem ikka häirib. Loomulikult häirib! Aga ei oska öelda, sellist asja ei ole nagu juhtunud.”

See viitab instinktiivsele privaatsusvajadusele, isegi kui teadlikkus platvormidest on piiratud.

Ka nooremate seas (Faktor 2 ja 4) oli tajutav selge soov ise kontrollida, millist infot jagatakse ja millist kuvandit luuakse. Osaleja 3 (F2) selgitas:

„Mulle nagu pigem meeldiks kontrollida, millise pildi ma endast laen [...] sest et sealt saab jälle seda väga palju kontekstist välja lugeda kõike [...] pigem ei taheta, et keegi teine jagaks.“

Osaleja 4 (Faktor 4) tõi välja ka psühholoogilise mõjuaspekti, mis viitab sügavamale teadlikkusele sotsiaalmeedia mõjust eriti noortele:

„hästi palju on sihukest infot, mida tuleb kaitsta. Eks see kognitiivselt ka kahjulik – sotsiaalmeedia. Meie generatsioon [23 aastane] juba tajub seda. [...] Ma võib-olla tean nagu naistuttavatest mingid enesehinnangu kompleksid. Et just nooremal generatsioonil seda ära hoida.“

Nii noored kui vanad, hoolimata oma sotsiaalmeedia kasutuse kogemusest, tundsid, et info jagamine nende kohta peab toimuma ainult nende enda nõusolekul. Usaldamatus ei tulene ainult jagamise sisust, vaid kontrolli puudumisest selle üle.

Vaid üksikud osalejad olid selle suhtes ükskõiksed või arvamusel, et „las jagavad“. Huvitaval kombel ei eristunud siin vanuse lõhe üheselt – nii vanemas kui nooremas rühmas leidis haruldasi „ükskõikseid“, kuid nad moodustasid vähemuse.

Kokkuvõttes võib öelda, et kuigi väide klassifitseerus konsensuslikuks, on selle taga selgelt ja tugevalt jagatud väärtus: inimese õigus otsustada oma privaatsuse, identiteedi ja avaliku kuvandi üle. Info jagamine ilma loata seondub usalduse rikkumise, väärinfo leviku ning sotsiaalse haavatavusega.

8.2 Väide: „Laste kuulates ei tohi rääkida sõjast ja muudest elukoledest.“

(F1: -1 | F2: -1 | F4: 0)

Selle väite suhtes oli hoiak pigem vaoshoitud, kuid mitte täielikult eitav. Kõik faktorid paigutasid selle püramiidi keskele või negatiivsele poolele. Osalejad tundsid, et laste kaitsmine raskete teemade eest on mõistetav, kuid ei näinud vajadust teema täielikuks vältimiseks. Pigem eelistati mõõdukust: sõjast rääkimine võib olla vajalik, kuid see peaks toimuma lapse vanust ja

arengutaset arvestades. Kõigi kolme faktori osalejad suhtusid sellesse väitesse ettevaatlikult, kuid mitte eitavalt. Osalejad tunnetavad vajadust ennetada paanikat ja hirme, kuid ei pea õigeks laste liigset koormamist toore reaalsusega.

Osaleja 9 (F4) rõhutas lapsepõlve rahu hoidmise väärtust:

„Lapsi võiks elu nautida siis, kui nad veel väiksed ja süütu on.“

Osaleja 11 (F1) väljendas seda kompromissina:

„Laste kuuldes ei või rääkida, aga paneme selle siia miinus ühe peale. Et see ei ole nii kriitiline asi.“

See viitab soovile kaitsta lapsi, kuid mitte äärmuslikule keeluhoiakule.

Osaleja 5 (F1) tõi välja, et infoallikas on oluline:

„Nii või naa, lapsed kuulevad ja näevad ja parem on, kui ta vanemate käest seda kuuleks.“

Noorem osaleja 2 (F2) selgitas, kuidas eakohane lähenemine võib aidata vähendada hirme:

„Esimene kooliaste – minu arust juba võib rääkida, aga lihtsalt peab see õige lähenemine olema. [...] Hästi loogiliselt. Et vältida seda hirmu.“

Kuigi lähenemisviisides on erinevusi, joonistub konsensuslikult välja kolm põhimõtet: Rääkida võib – aga targalt ja vastutustundlikult; oluline on, kes räägib ja kuidas räägib; vältida tuleb hirmutamist – eesmärk on selgitamine, mitte šokeerimine.

Kokkuvõttes ei käsitleta lastega rääkimist sõjast mitte kui tabu, vaid kui vastutustundlikku kasvatustegevust, millel on oma aeg ja koht. Väite neutraalne paiknemine väljendab just seda tasakaalu – ei kategooriline keeld ega täielik vabadus, vaid hooliv valik.

8.3 Väide: „Oma arvamuse aus ja otsekohene väljaütlemine on õige isegi siis, kui see riivab mõne üksikisiku või grupi tundeid.“

(F1: 0 | F2: 0 | F4: 0)

Kõik kolm faktorit paigutasid selle väite täpselt neutraalsele positsioonile, mis näitab, et osalejad küll mõistavad otsekohesuse väärtust, kuid samal ajal tunnetavad vajadust arvestada teiste tunnete ja sotsiaalsete tagajärgedega. Tegu on selgelt ambivalentsetelt tajutud väärtusküsimusega, kus ausus ja taktitunne on omavahel pingelises suhtes.

Valimi sees joonistub välja kaks peamist suunda.

Ühelt poolt leidub neid, kes peavad ausat väljaütlemist vajalikuks isegi siis, kui see võib kedagi riivata. Näiteks osaleja 17 väljendas veendumust, et ausus võib viia edasiviivate lahendusteni:

„No väga tihti nagu mingid asjad on tähtsamad, kui on mingite inimeste tunded. [...] Tuleb ikkagi tõusta püsti, näidata näpuga ja öelda, et see on lollus. [...] Selline koleda tõe väljaütlemine on ka hästi lahendusi loov.“

Samalaadne hoiak kõlas ka osaleja 9 sõnavõttus, kes suhtus otsekohesusse rahulikult:

„Pluss oma arvamuse, aus ja otsekohene väljaütlemine – mis sellel viga on? Seda saab ignoreerida, see on lõppude lõpuks lihtsalt arvamus.“

Osaleja 3 tõi esile vastuolu teoreetilise õiguse ja praktilise riski vahel:

„Ega see vist õige on, ma arvan, et see võiks olla lubatud. [...] Cancel kultuur on aga nii suur, et inimesed võtavad sinu arvamusele põhinedes, sina oledki see terve arvamus.“

Samas teisest suunast lähtuvad osalejadtunnistavad aususe väärtust, kuid rõhutavad, et avaliku arvamuse jagamisel tuleb arvestada sotsiaalse konteksti ja teiste inimeste tunnetega. Osaleja 2 sõnas:

„Arvamuse võiks välja öelda, aga ma ise seda isiklikult ei teeks, sest mul on sellised arvamused, mille peale inimesed solvavad ja hakkavad mind vihkama.“

Veel selgemalt distantseeris end otsekohesest väljaütlemisest osaleja 11:

„Mina jälle ei ole nõus teisi solvama. [...] Kui ma tean, et see solvab kedagi, et ma seal nii hirmsasti ütlen – ei.“

Samamoodi toonitas osaleja 18 taktitunde olulisust:

„Seda tuleb teha jälle taktitundeliselt.“

Osaleja 13 viitas aga universaalsele tõe, väites, et temal ei pruugi alati õigus olla, ning kuna ta seda ei tea, siis ta tihti pigem vaikib:

„Ei ütle. Mis ma ikka inimesest räägin, võib-olla temal hoopiski õigus ja mina võib-olla eksin. Kui aga valelik ei ole, siis tuleb välja öelda.“

Kokkuvõttes on see väide hea näide väärtusdilemmast, kus osalejadmõistavad aususe olulisust, kuid samal ajal tunnetavad ka selle piire. Ausus iseenesest ei ole probleem, küll aga on oluline millal, kuidas ja kellele seda väljendatakse. Neutraalse positsiooni taga peitub sügav arutlus selle üle, kuidas ühiskonnas navigeerida isikliku veendumuse ja sotsiaalse harmoonia vahel

8.4 Väide: „Ma tahan tööl/koolis/kogukonnas mind puudutavates küsimustes kaasa rääkida.“

(F1: 0 | F2: +2 | F4: +1)

Kõik kolm faktorit toetasid mõõdukalt mõtet, et inimesel peab olema võimalus kaasa rääkida teda puudutavates otsustes. Nooremate osalejate seas (F2 ja F4) oli osalusõiguse toetamine tugevam, samas kui vanemate osalejate seas (F1) oli märgata teatavat ettevaatlikkust, väsimust või tunnet, et aktiivne osalemine pole alati nende jaoks võimalik või soovitatav. Sellegipoolest ei väljendanud ükski faktor sellele ideele põhimõttelist vastuseisu.

Mitmed osalejad pidasid osalemise õigust enesestmõistetavaks ja tõid välja, et see peaks kehtima eriti juhul, kui küsimus puudutab isiklikult. Näiteks osaleja 8 tõi esile ka ühiskondliku tasandi võrdsuse küsimuse:

„See on lihtsalt natuke nagu sihuke basic knowledge, et kui midagi puudutab mind, siis see inimene, keda see puudutab, peaks saama rääkida sellest. [...] Kuidas on võimalik, et Ameerika kõrged mehed otsustavad selle üle, kas ma võin teha aborti või mitte?“

Osaleja 4 väljendas samuti toetust, kuid rõhutas valikuvabaduse olulisust:

„Selles mõttes see õigus võiks mul olla ja see võimalus. Aga just siis, kui ma ise soovin.“

Teised osalejadosutasid, et aktiivne osalemine pole kõigile mugav või omane, isegi kui võimalus eksisteerib. Osaleja 7 sõnas:

„Pigem ei ole nõus. Ei ole lihtsalt niisugune inimene, kes nendest nii avalikult räägib kogukonnas. Üldse ebameeldiv.“

Ka osaleja 20 tõi välja, et kõik ei pea alati kaasatud olema, isegi kui teema neid puudutab:

„Ma arvan, et seal [õpilasesinduses] on 15 inimest, nad suudavad ise ka oma asju planeerida. Et isegi kui see mind puudutab, siis ma ei pea nagu seal kaasa rääkima.“

Samas väljendasid mitmed vanemad osalejad tunnustust osalemise võimalusele, kuigi tajusid oma piiranguid:

„No ja kui ma töötan, siis ikka tahan kaasa rääkida, kui see rääkimine avardab töötajate silmasid.“ (osaleja 12)

„Hea oleks, kui see oleks võimalik. Paljusid asju räägitakse, tehakse minust sõltumata selja taga.“ (osaleja 5)

„Ma olen nii vana, et mina ei oska sinna vastata, mina ei taha midagi siin arvata. Ma ei tunne kedagi õieti enam ja kui sa ei tunne inimest, siis ära, ära arva.“ (osaleja 15)

Kokkuvõttes on tegemist konsensusliku väärtusega, mille puhul eri faktorite esindajad väljendavad üldiselt soovi olla kuulatud ja kaasatud, isegi kui tegelik osalemissoov või -võime varieerub. Vanemate osalejate puhul segunevad aktiivse kaasamise ideega ka väsimus, vaoshoitus või tunne, et nende hääl ei pruugi enam ühiskonnas kõlada. Nooremad, eriti F2 esindajad, väljendavad osalemissoovi jõulisemalt ja normatiivsemalt, nähes seda kui elementaarset õigust. Narratiiv koondub väärtuseni, et kaasatus peaks olema võimalik – aga mitte kohustus.

8.5 Väide: „Mulle on tähtis, et mu kolleegid ja juhid kuulaksid minu arvamust.“

(F1: +2 | F2: +2 | F4: +3)

See väide oli üks enim toetust leidnud hoiakuid kogu valimis ning asetati kõikides faktorites kindlalt püramiidi ülemisse ossa. Eriti tugevalt hindas seda neljas faktorirühm, ent ka esimene ja teine faktor andsid sellele kõrge hinnangu. Tegu on selge konsensusliku väärtusega, mis rõhutab kuulamis- ja kaasamiskultuuri tähtsust töösuhetes, hariduskeskkonnas ja kogukondlikus suhtluses.

Paljud osalejad väljendasid, et kuuldav olemine ei tähenda lihtsalt rääkimise võimalust, vaid seda, et teised ka tegelikult kuulavad, arvestavad ja reageerivad. Osaleja 11 väljendas seda veenvalt:

„Ma tahan, et minu arvamust kuulatakse. Sellepärast, et ega ma ei avalda palju arvamust. Aga kui ma midagi otsustan öelda ja et kuidas midagi teha teisiti või muuta, siis on hehv, kui kellelegi räägid ja pärast nii see jääbki.“

Sarnast mõtet jagas osaleja 14, rõhutades empaatilist mõistmist:

„See on tähtis, et nad saaksid aru, kuidas ma mõtlen, mismoodi ma asjale lähenen.“

Osaleja 17 tõi välja ka kuulamise tähenduse enesekindlusele ja tööõhkkonnale, sidudes selle vaimse heaoluga:

„Enesekindlus ja julgus teha nagu mingeid töid või teha mingeid otsuseid, siis nagu natuke põhineb ikkagi sellele, et kuidas teised nagu minust arvavad. Kui nad kuulavad ja arvestavad, mida mina välja pakun, siis see näitab, et nad peavad hoolt sellest, mida mina arvan. [...] Nad usuvad minu oskustesse või teadmisesse. Ja et see, mida ma teen, sellel on siis impact.“

Mõned osalejad olid pigem neutraalsed, kuid mitte eitavad. Näiteks osaleja 5 sõnas:

„Noh, on hea, aga kui ei kuula, pole ka katki suurt midagi.“

Samas osaleja 2 väljendas tagasihoidlikkust:

„Mis see minu arvamus ikka maksab?“

Ja osaleja 7 tõi sisse vastutuse küsimuse:

„Lõppkokkuvõttes on nemad ikkagi, kes selle otsuse teevad. [...] Mina ei peaks selle eest vastutama.“

Sellised kommentaarid ei eita kuulamise väärtust, vaid kajastavad isiklikku distantsi või madalamat eneseusku, mitte põhimõttelist vastuseisu. Oluline on, et isegi nende osalejate puhul ei ole arvamuse kuulamine väärtusetu, vaid pigem mitte alati oluline või seotud isikliku ebakindlusega.

Kokkuvõttes kinnitavad kõik vastused, et kuulamine on sügavalt inimlik vajadus ning usaldusliku töökeskkonna, koolikultuuri ja kogukondliku sidususe alus. Võimalus arvamust avaldada on oluline, aga selle tegelik väärtus saab nähtavaks alles siis, kui arvamust ka kuulatakse, tõsiselt võetakse ja vajadusel arvesse võetakse. See mõtteviis ühendab erinevas vanuses ja elukogemusega osalejaid, tehes sellest ühe tugevama ühisosa kogu valimis.

9. Faktorite väärtusorientatsioonide võrdlus äärmuslike väidete kaudu

Faktorite omavaheliseks võrdlemiseks on Q-metoodikale omane uurida peale eristuvate väidete ka püramiidi äärmusi – väiteid, mis said osalejatelt kas kõige tugevama toetuse (+3) või kõige

tugevama vastuseisu (-3). Need äärmused võimaldavad selgelt eristada väärtuste rõhuasetusi, mille alusel osalejad mõtlevad ja hindavad eetilisi dilemmasid. Käesolevas alapeatükis võrreldakse kõiki kolme faktorit (F1: *Vaashoitud väärikus*, F2: *Ettevaatlik kohanemine*, F4: *Empaatiline tasakaal*) nii selle kaudu, millised väited said kõrgeima või madalaima hinnangu, kui ka selle põhjal, kuidas samadele väidetele reageeriti erinevalt. Võrdluses kasutatakse ka valitud tsitaate, mis aitavad illustreerida, miks teatud hoiakumuster mingi väite kas omaks võttis või tagasi lükkas.

9.1 -3 väidete võrdlus: mida peetakse eetiliselt välistatuks?

Kõik kolm faktorit lükkasid tugevalt tagasi väited, mis seostuvad teatud normide või usalduspõhiste ootuste rikkumisega – kuid igaüks erineva fookusega:

Faktor 1 seisis tugevalt vastu isikliku info jagamisele ilma inimese nõusolekuta (*„Mind ei häiri, kui keegi minu kohta sotsiaalmeedias infot jagab“*), ajaloolise materjali ümberkirjutamisele (*„Vanadest lasteraamatutest tuleb eemaldada kõik rassistlikud ja halvustavad väljendid“*) ning valetamisele isegi siis, kui tõde võib kellelegi haiget teha (*„Valetada võib, kui tõde teeb haiget“*). Need hoiakud viitavad maailmapildile, kus hinnatakse delikaatsust, kontrolli oma privaatsuse üle ja ausust isegi ebamugavates olukordades.

Tsitaatidest ilmneb, et osalejad tajuvad isikliku teabe jagamist ilma loata ebaeetilise sekkumisena:

„Ei, ei taha. Mind häirib küll. Noh, mina ütleksingi võib-olla, et mina tahaks pigem ise jagada, kui ma enda kohta tahan jagada ja kui ma ei taha jagada, siis ärgu keegi teine ka jagagu.“ - osaleja 13

Samas tuleb välja ka stereotüüp sotsiaalmeediast kui millestki negatiivsest, sest mitmetel osalejatel ei olnud tegelikku kokkupuudet kirjeldatud olukorraga:

“Noh, ma arvan, et ikka häirib küll vast. see pigem ikka häirib. Loomulikult häirib! Aga ei oska öelda, sellist asja ei ole nagu juhtunud.” - osaleja 1

Vanade lasteraamatute muutmine tundub osalejatele olevat kultuurilise autentsuse moonutamine. Tuuakse välja, et ajalooline kontekst vajab pigem selgitust, mitte tsensuuri:

„Ei ole sugugi vaja kõiki asju eemaldada. Sellepärast, et need lood on oma ajastu osad, oma ajastu kultuuri osad. [...] Täitsa hea, kui ikkagi inimesed ka ja lapsed sellega kokku puutuvad.“ - osaleja 5

„See, kes loeb ette, võiks selgitada, et sel ajal oli aeg niisugune ja mõeldi teistmoodi. Aga mitte hakata kunstlikult vähendama ja muutma neid tekste.“ - osaleja 14

Ühtlasi esines selgitusi, et väljendid mida küsimuses mõeldud on omasid varem muud tähendust:

„Ei, see, vanades raamatutes ei olnud mingisugust, mingisugust eesmärki, et see on nüüd rassism või midagi ... Lihtsalt, kui minu vanaisa oleks ka olnud must, las ta olla must. Ma olen tema järglane. Mul ei ole selle vastu midagi ... aga praegu võetakse selle rassismi katte all kõik maha. Ei ole vaja võtta. Las noored teavad ka, kuidas vanasti oli.“ - osaleja 12

Ka valetamise osas jäävad osalejad kriitiliseks kaastundlike või „valgete“ valede suhtes:

„Vahel võib ja vahel ei või. Kui on noh, niisugune olukord, et pead nagu valetama, ei oska öelda. Nojah, vahel võib ja vahel ei või. See peab üksikud erandjuhtumid olema, aga niisugust, no ei oska kohe öelda, kus võiks valetada.“ - osaleja 15

„[ei nõustu väitega] Valetamisel peab olema mingi põhjus. Kui ikka poliitikut valetavad, siis noh, kas ta tahab saada kindlasti parlamenti valituks. Ja siis valitsusse ja siis hakkab ta midagi muud tegema.“ - osaleja 5

Kokkuvõttes näitab Faktor 1 -3 väidete eelistus selget väärtusorientatsiooni, mis põhineb aususel, ajaloolisel järjepidevusel ja isikliku väarikuse kaitsel. Ebaeetiliseks peetakse mitte ainult selget valet või infomanipulatsiooni, vaid ka kultuuripärandi ülearust korrigeerimist ja kontrolli kaotust enda isikuandmete üle.

Faktor 2 lükkas tagasi kolm väidet, mis seonduvad sõnavabaduse, kompromissiotsingu ja kultuurilise muutmise ideedega: „Ma võin oma töökohas/koolis kriitilist arvamust ilma tagajärgi kartmata avaldada“, „Vaielda tuleb seni, kuni kompromiss või tõde on leitud“ ning „Vanadest

lasteraamatutest tuleb eemaldada kõik rassistlikud ja halvustavad väljendid“. Nende väidete asetamine -3 positsioonile viitab teatavale ettevaatlikkusele või skeptilisusele muutuste ja ideaalide suhtes, mis võivad küll kõlada demokraatlikult, kuid mida ei peeta praktikas realistlikuks või turvaliseks. Võib oletada, et selline positsioon tuleneb varasemast kokkupuutest sotsiaalse surve, sildistamise või väärmõistmisega.

Mitmed osalejad väljendasid tugevat umbusku sõnavabaduse toimimisse argipäeva tasandil:

*„Minu ajal ei julgenud, ei tohtinud nagu midagi öelda, vald pidid nõus olema, nagu sulle ülemus ütles ja tegema. No, et töökohast jääd ilma või, või, või, või hakatakse viltu vaatama ja kiusama ja igasugused repressioonid. [intervjueerija] **“Kas sa arvad, et tänapäeval on teisiti?”** “Ei ole, kindlasti on sama. Inimesed ei muutu, jah. Eriti need, kes positsioonil on ja kes on juhid, kelle alluvuses oled.”* - osaleja 16

„See ei ole kuskil nii, mitte kuskil ei või öelda, mis ma tegelikult arvan. Midagi valesti ütlen ja keegi natuke kõrgemal kohal minu arvamusega nõus ei ole või solvub, rikub mul elu ära. Ei ole lihtsalt mõtet riskida.“ - osaleja 2

Ka kompromissi või tõe otsimine vaidluse kaudu ei tundunud selle faktori esindajatele alati mõistlik. Osalejad väljendasid seisukohta, et kõik vaidlused ei vii kuhugi, ja vahel tuleb lihtsalt loobuda:

„Mõnede inimestega lihtsalt see, et nad ei anna järele ja see vaidlemine lihtsalt on aja raiskamine kokkuvõttes. [...] Vahepeal peab ise järele andma.“ - osaleja 3

„Alati ei nõustu jah [väitega], et mitte teisele haiget teha või endale vaenlast saada... targem annab järgi, nagu öeldi.“ - osaleja 16

Leidus ka seisukohti, et kompromissi leidmine ei ole alati vajalik ega demokraatlikult soovitatav:

„Osad asjad jäävadki lihtsalt inimestele eriarvamusse. [...] Muidu me oleks nagu suure isamaa all, et kõik valime Putinit.“

Ka lasteraamatute ümberkirjutamine tundus osalejatele ebavajalik või isegi ohtlik kultuuriline ümberkirjutus:

„Ei, sellepärast et see rikuks originaalse autori loo ära. [...] Sellist informatsiooni oleks parem säilitada.“ - osaleja 9

„Et pigem ei ole nõus, hakata ajalugu selliselt ümber kirjutama. [...] Sellel ajal mõned asjad, mis võivad tänapäeval olla rassistlikud, ei olnud mõeldud nii halvaga.“ - osaleja 19

„Ei tule. [...] Lapsed peavad ikka teadma nagu asi on. [...] Et, mitte ilustada seda maailma, aga nii nagu ta on, nagu kirjanik on teda näinud.“ - osaleja 16

Need vastused viitavad väärtusraamistikule, kus otsustav roll on *realismil, ettevaatusel ja usaldamatusel idealistlike muudatuste suhtes*. Kuigi sõnavabadust, tõearmastust ja kultuurikriitikat ei seata iseenesest kahtluse alla, ei usuta, et need oleksid sotsiaalselt turvalised või alati mõistlikud. Moraalne kaalutus toimub siin sageli isikliku kaitse, pragmaatika ja ajaloolise autentsuse kaudu.

Faktor 4 seisis tugevalt vastu manipulatiivsele suhtumisele poliitikas („Manipulatsioon poliitikas on paratamatu, seda ei maksa poliitikutele pahaks panna“), organisatsioonide õigusele oma töötajaid vaigistada („Organisatsioon tohib keelata oma töötajatel organisatsiooni probleemidest avalikult rääkida, et kaitsta organisatsiooni mainet“) ning soovitusel vältida teravaid vaidlusi („Teravaid vaidlusi tuleb vältida, et mitte rikkuda häid suhteid“). Nende väidete ühiseks jooneks on läbipaistvuse, aususe ja avatuse väärtustamine – isegi juhul, kui see võib kaasa tuua ebamugavusi, konflikte või riskida autoriteedi või maine kaotamisega.

Poliitiline manipulatsioon ei ole osalejate hinnangul aktsepteeritav ega möödapääsmatu. Kuigi mõistetakse, et poliitikas kasutatakse strateegilisi võtteid, ei olda nõus, et seda tuleks käsitleda neutraalse või vältimatu nähtusena:

„Nõustun selle poolega, et poliitikas on see paratamatu. Aga see, et nagu otseselt kellelegi halvaks seda ei peaks panema, see, sellega ei ole nõus.“ - osaleja 7

„Kui poliitikut peavad tõde käänama ja valetama ja manipuleerima oma

valijaskonnaga selleks, et saada valitud või jääda valituks [...] siis on süsteemiviga.“ - osaleja 17

Organisatsioonide katse piirata töötajate sõnavabadust mõjus osalejatele ebaeetilisena, eriti juhul, kui vaikimine teenib ainult mainekujunduslikke huve. Leiti, et vaikima sundimine võib tähendada millegi tõsise varjamist:

„Kindlalt ei ole nõus, sest kui organisatsioon keelab töötajatel probleemidest rääkida, siis neil on midagi varjata... See võib olla midagi, mis mõjutab inimesi või loomi väga tõsiselt. Töötajatel on tihti rohkem infot kui tavainimestel ja nad ei tohiks vaikima sundida, kui asi puudutab inimeste elu või tervist.“ - osaleja 8

„No ongi need suured korporatsioonid... peidavad mingit informatsiooni, mis on eetilisus, lapsorjad ja keskkonna mõju. Kui on info, mis ei ole kahjulik, siis jah, aga kui see on maine kaitsmise pärast, siis ei.“ - osaleja 4

Soovitus vältida teravaid vaidlusi ei leidnud samuti toetust. Vastupidi – osalejad nägid konstruktiivsetes konfliktides võimalust suhete tugevdamiseks ja probleemide läbikaalumiseks:

„Head suhted tekivad sellest, et sa avaldad oma probleemi ja need võivadki teravateks ja suurteks vaidlusteks minna [...] Kui sa nagu head suhet tahad, siis sa pead olema nõus vaidlema ja nagu läbi elama need vaidlused.“ - osaleja 8

„Parem on teravad vaidlused läbi teha, mitte neid siis kogu aeg karta või põgeneda nende eest.“ - osaleja 17

Üldiselt eelistavad Faktor 4 osalejad keerulistes olukordades ausust ja otsekohesust. Nad ei pelga sotsiaalseid pingeid, kui kaalul on eetika, läbipaistvus ja vastutus.

Kokkuvõttes kujundab Faktor 4 väärtuskeskkonda, kus oluliseks peetakse *ausat kommunikatsiooni, sotsiaalset vastutust ja valmisolekut seista tõe eest ka ebamugavates olukordades*. Konflikt ei ole selles maailmavaates oht, vaid potentsiaalne viis õigluse või mõistmise saavutamiseks. Ebamoraalseid või varjatud praktikaid – olgu organisatsioonis või ühiskonnas laiemalt – ei aktsepteerita vaikimisi, vaid neid tuleks vajadusel vaidlustada ja paljastada.

Kõigis kolmes faktorirühmas väljendub -3 all teatav vastuseis utilitaarsele mugavusele – see, mis oleks „lihtsam“ või „praktilisem“ (nt valetamine, vältimine, kontrollitud info), on moraalselt raskemini õigustatav. Ent iga faktor põhjendab seda erinevalt: privaatsuse hoidmine (F1), enesekaitse (F2), eetiline läbipaistvus (F4).

9.2 +3 väidete võrdlus: mida peetakse kõige olulisemaks?

Faktor 1 seadis kõrgeimale kohale intiimsuse ja inimväärikuse hoidmise: „Inimeste seksuaalelust ja eelistustest ei sobi avalikult rääkida“, „Minu põhimõte on mitte jagada avalikult infot oma eraelu ega perekonna kohta“, „Minu jaoks on tähtis, et minu töö/koolis räägitakse minuga otse, mitte tagaselja“. Need valikud viitavad tugevale isikliku ruumi, privaatsuse ja vahetu suhtluse väärtustamisele.

Seksuaalsus on osalejate hinnangul sügavalt isiklik teema, mille avalik arutelu ei ole kohane. Põhjuseks tuuakse nii kultuurilised kui ka isiklikud normid:

„Ei sobi. See on nii, niivõrd individuaalne asi, et sellest ei räägita. No muidugi, kui inimestel on probleemid ja siis nad lähevad nõustamise juurde, nõustajate juurde ja räägivad seal, aga miks ma peaksin seda avalikult kõikidele rääkima?“ - osaleja 13

„On asju, mis jääb inimese enda teada ja ei ole vaja, et see üldise arutelu teemaks kujuneb.“ - osaleja 14

Samuti nähakse piiride seadmist oma eraelu ja perekonda puudutava info jagamisel. Väljendub veendumus, et privaatsus on oluline väärtus ka digikeskkonnas:

„Ma tõesti ei taha seda, ma olen nõus. Mulle ei meeldi, et minust teatakse palju. Ma olen juba sellises eas, et ma ei taha ennast reklaamida kuskil.“ - osaleja 6

„No ma ei tea, mulle ei meeldi, nagu ütleme, et paljud panevad oma beebid ja pildid sinna internetti [...] see beebi kasvab suureks ja pärast leiab internetist pildid, kus ta seal alasti seal siputab.“ - osaleja 11

Otsekohest suhtlust väärtustatakse rohkem kui vahendatud või selja taga rääkimist. Vahetu tagasiside loob võimaluse ennast kaitsta ja probleemidele otsa vaadata:

„Noh, see oleks küll niimoodi, et ma oleksin sellega nõus. Noh, sellepärast, et milleks peab siis keeruga tulema keegi niimoodi, et kõik teised peavad ka teadma, rääkigu parem otse minuga.“ - osaleja 6

„Jah, mulle ei meeldi, kui on midagi viltu, siis tule ja ütle. Aga kolmanda isiku kaudu ei ole mõtet rääkida.“ - osaleja 12

Faktor 2 tõstis esile „õiguse öelda välja ka ebapopulaarsed seisukohad“, taas „rääkimise otse“ ning „vajaduse teha otsuseid olemasoleva info alusel“. Siin põimuvad väljendusvabadus, kiire reageerimisvõime ja isiklikku vastutust soosiv kommunikatsioon.

Osalejad peavad oluliseks, et kõigil oleks õigus väljendada oma seisukohti, isegi kui need ei ühti üldise arvamusega. Vastuolulised arvamused ei peaks kaasa tooma hukkamõistu, vaid aitama kaasa laiemale arutelule.

„Jah, sellepärast, et ma arvan, et selle kohta on nagu inglise keeles kaks väga head terminit, diskursus ja echo chamber. Kui kõik lihtsalt räägivad samat arvamust kogu aeg, keegi ei ole mitte millegi vastu, siis tekib noh, see echo asi [...] Diskursus on tähtis.“ - osaleja 9

„Olen küll nõus. Kuigi eelneva põhjal, jah, kui sa seda ütled, siis sinust saab kohe rahvavaenlane.“ - osaleja 2

Otsekohene suhtlus peegeldub taas läbiva väärtusena – vahetu, aus tagasiside aitab luua usalduslikumaid suhteid ja võimaldab enesekaitset.

„Ma olen alati selle poolt, et inimesed räägivad pigem silmas silma, kui selja taga. Aga tagarääkimine on nagu paratamatu.“ - osaleja 20

„Jah, oleks viisakas ikka otse rääkida, nii. Ma sooviksin ennast parandada, kui see on midagi, mis on tõesti, mis ma olen teinud [...] Et mitte, et järsku minust räägitakse selja taga ja siis see levib.“ - osaleja 9

Samuti rõhutatakse vajadust osata tegutseda ka siis, kui kogu info pole veel teada. Otsustusvõime keerulistes ja piiratud oludes seostub elulise kogemuse ja pragmaatilise suhtumisega.

„Kui on tõesti nagu vaja kiiret otsust teha, noh mingit muud valikuvõimalust põhimõtteliselt ei ole, kui on aeg hästi limiteeritud. Et alternatiiv sellises situatsioonis oleks lihtsalt mitte midagi teha.“ - osaleja 9

„Kui sul on kiire olukord, aga sul ei ole väga nagu informatsiooni, sa ei tea, millal sul abivägi tuleb ja sa pead nagu otsustama. [...] Pead nagu abi andma.“ - osaleja 20

Faktor 4 pani esikohale lastekaitse (*„Sotsiaalmeediat peaks piirama“*), samuti privaatsuse (*„Ei jagata infot eraelust“*) ja väärtustas kuulamist (*„Juhtide ja kolleegide arvamusest hoolimine“*). Need valikud viitavad tundlikkusele sotsiaalse haavatavuse suhtes ning soovile hoida isiklikud piirid ja tööalased suhted ausal, hoolival pinnal.

Laste sotsiaalmeediakasutust peetakse probleemseks eelkõige nende haavatavuse tõttu. Muret tuntakse nii neuropsühholoogilise küpsuse, tähelepanu juhtimise kui ka manipuleeritavuse pärast.

„Lapsed ei ole veel päris [küpsed] inimesed. [...] Neid on väga lihtne mõjutada. [...] Pigem peaks olema väga kontrollitud keskkond, mida nad näevad.“ - osaleja 17

„Sotsiaalmeediast levib igasuguseid asju [...] mis ei mõjuta last võib-olla kõige paremini. [...] Tänapäeva maailmas on kõik kiire ja dopamiinirikas.“ - osaleja 7

Eraelulise info jagamise suhtutakse ettevaatlikult. Osalejad eristavad selgelt tööalast eneseturundust ja isiklikku privaatsust, mida soovitakse kaitsta.

„See, mis minu enda elus toimub, see ei tohiks minna sotsiaalmeediasse otseselt. Kui ma midagi tahan panna sinna, siis ma olen mõelnud selle peale ja panen ise selle.“ - osaleja 7

„Võimalikult vähe jagan mingi isiklikke asju internetis. [...] Aga mitte mu eraelu. Ja ei taha, et keegi ikkagi nagu minu eraelu saaks jälgida lihtsalt veebi kaudu.“ - osaleja 17

Kuulamine ja arvestamine töökeskkonnas on oluline mitte ainult enesetunde, vaid ka töömotivatsiooni ja enesekindluse kujundamisel.

„Enda nagu enesekindlus ja julgus teha nagu mingeid töid või otsuseid, siis nagu natuke põhineb ikkagi sellele, et kuidas teised minust arvavad.“ - osaleja 17

„No ikka tore, kui inimesed arvestavad sinuga ja kuulavad sind.“ - osaleja 4

10. Diskussioon

Q-meetodiga kogutud andmed töid esile kolm selgelt eristuvat hoiakulist profiili – *Vaashoitud väarikus* (F1), *Ettevaatlik kohanemine* (F2) ja *Empaatiline tasakaal* (F4). Diskussiooni eesmärk on neid tulemusi tõlgendada valguses, mida pakuvad dialoogilise kommunikatsiooni eetika (Christians ja Traber, 1997; Arnett, Arneson & Bell, 2006), generatsiooniteooria (Mannheim, 1952; Arnett, 2000; Twenge, 2017) ning narratiivse eetika käsitlus (Arnett et al., 2006). Lähtun põhimõttest, et iga leid seotakse kriitiliselt varasemate uuringutega, hinnatakse meetodi ning valimi piiranguid, ning tuuakse esile nii teoreetilised kui ka praktilised implikatsioonid.

10.1 Tulemuste tõlgendamine

Järgnevalt avatakse iga hoiakulise profiili sisemine loogika ning suhestatakse need varasema teooria ja uurimistulemuste kontekstiga. See lühike sissejuhatus aitab lugejal mõista, kuidas tulemused täidavad töö eesmärki ja rajavad aluse uurimisküsimuse käsitlemiseks.

10.1.1 Vaashoitud väarikus (F1)

Seda profiili iseloomustas rõhutatud privaatsusevajadus ning normatiivne arusaam aususest kui moraalsest kohustusest. Osalejad suhtusid skeptiliselt „valgesse valesse“ ja eelistasid ajaloolise järjepidevuse säilitamist (nt lastekirjanduse tsenseerimise vältimine) ning ranget isikuandmete kaitset. Nende seisukohad kattuvad (Christians ja Traber, 1997) ideega inimväarikusest kui kommunikatsioonieetika alusprintsibiist ning toetavad narratiivse eetika väidet, et eetilised valikud peegeldavad isiklikku elulugu ja kollektiivset mälu.

Generatsiooniteoreetilisest vaatenurgast vastab F1-stiil vanemaealiste sotsialiseerumiskogemusele: ajal, mil ühiskondlik stabiilsus ja autoriteedikuulekus olid kesksed, kujunes eetikakeskne identiteet, milles väärikus tähendab ka info hoidmist enda teada (Mannheim, 1952). See seletab, miks F1 pidas vältimatuks ranges privaatsust, kuid lubas teravat kriitikat, kui see toimus silmast-silma ja võõrastest eraldatud ruumis.

10.1.2 Ettevaatlik kohanemine (F2)

F2 osalejad toetasid sõnavabadust – sh ebapopulaarsete seisukohtade väljendamist – kuid rõhutasid samas vajadust strateegilise enesetsensuuri järele olukordades, kus otsene kriitika võib tuua ebaproportsionaalseid tagajärgi. Tõhus eetiline otsus põhineb pragmaatilisel kaalutlusel: korratakse nii suhtluskeskkonna võimusuhted kui ka oma isikliku haavatavuse hindamist.

Kuigi F2 liikmed olid valdavalt nooremad, ei kinnita see ühetaolist stereotüüpi „radikaalsest läbipaistvusest“. Pigem haakub nende hoiak Arnett (2000) kirjeldatud „emerging adulthood“ faasi iseloomuliku identiteedikatssetusega: katse riskida, ent samal ajal teadlikult hoida tasakaalu sotsiaalsete suhete säilitamiseks.

10.1.3 Empaatiline tasakaal (F4)

Kolmas profiil ühendas eri vanuses osalejaid, kes sidusid läbipaistvuse hoolivusega: töö rääkimine on vajalik vaid juhul, kui see ei põhjusta ebaproportsionaalset kahju teisele. F4 peegeldab narratiivse eetika dialoogilist aspekti – eetiline valik sünnib suhetest ning eeldab teise subjektsuse tunnustamist (Arnett et al., 2006).

Tulemus on kooskõlas Sutropi „sügavate moraalsete lahkkelide“ teoriaga, mille kohaselt konfliktide lahendamisel otsitakse ühisosa hoolivuse ja lugupidamise kaudu. Praktikas eelistab F4 otsekohest, kuid empaatilist dialoogi ning lükkab tagasi konflikti vältimise pelgalt näilise harmoonia nimel.

10.1.4 Jagatud väärtused

Kõigist faktoritest ilmnis laialdane toetus otsekohele suhtlusele ja seisukohtade ärakuulamisele: osalejad tundsid motivatsiooni ja enesekindlust, kui nende arvamust märgati.

Sarnaselt eelnevatele uuringutele dialoogilise kommunikatsiooni kohta kinnitab see, et kaasatus ja nähtavaks tegemine on dialoogilise eetika põhieeldused (Christians ja Traber, 1997).

Teine ühisosa oli üldine vastuseis avalikule solvamisele ja manipuleerivale infotötlusele. See kajastab varasemate rahvusvaheliste uuringute tulemusi, mille põhjal hoolivus- ja kahju vältimise põhimõtted mängivad olulist rolli moraalsetes hinnangutes eri kultuurides.

10.2 Vastus uurimisküsimusele

Uurimisküsimusele "Kuidas erinevad ja kattuvad noorema ja vanema vanuserühma eetilised väärtushinnangud ühiskondlikult tundlikes küsimustes?" annavad käesoleva uurimistöö andmed järgneva vastuse. Erinevused ilmsid peamiselt väarikuse- ja privaatsusloogika tõlgenduses ning konfliktidega toimetulekus. Vanem osalejaskond, keda koondas profiil *Vaashoitud väarikus* (F1), mõistis privaatsust väärtusena iseeneses ning eelistas ranget normatiivset lähenemist: valge vale ja tsenseerimine on eetiliselt küsitavad, sest õnestavad usaldust ja ajaloolist järjepidevust. Noorem rühm, tüüpilisemalt profiilis *Ettevaatlik kohanemine* (F2), pidas privaatsust pigem strateegiliseks vahendiks: olukorrast sõltuvalt võib ennast kaitsvat enesetsensuuri pidada vastutustundlikuks, kui see ennetab ebaproportsionaalseid tagajärgi. Samas suhtusid nooremad avalikku konflikti mõõdukamalt – kompromiss oli eelistatud, kui see hoidis suhteid.

Kattuvused olid selged väarikuse ja lugupidamise baasväärtuseks pidamises. Mõlemad vanuserühmad taunisid avalikku solvamist ja manipuleerivat teavetötlust ning pidasid oluliseks üksteise ärakuulamist. Profiil *Empaatiline tasakaal* (F4) näitas, et empaatia-põhine läbipaistvus võib ühendada eri põlvkondi: tähtis on, et tõde ei tekitaks põhjuseta kahju. Seega sõltub eetiliste väärtushinnangute muster enam sotsiaalsest riskitajust ja suhetest kui bioloogilisest vanusest.

10.3 Metoodilised piirangud ja usaldusväärsus

Esiteks on valim väike (N=20) ja mitteesinduslik, mistõttu ei saa tulemusi üldistada Eesti elanikkonnale. Teiseks tugineb Q-metod isiklikele hinnangutele konkreetsetes olukordades; sama osaleja võiks teises kontekstis väiteid teisiti järjekorda seada. Kolmandaks dokumenteeriti osalejate informeeritud nõusolek suuliselt, mitte kirjalikult, mis vähendab läbipaistvust küll

formaalsuse, kuid mitte sisulise eetika mõttes. Vaatamata neile piirangutele pakub meetod usaldusväärset teavet väärtusorientatsioonide sisemise loogika kohta.

10.4 Teoreetilised ja praktilised implikatsioonid

Teoreetiliselt laiendab töö dialoogilise eetika raamistiku rakendatavust, näidates, et eetilisi eelistusi ei määra vanus üksi, vaid sotsialiseerumiskogemuste ja riskitaju kombinatsioon. Praktiliselt annab leidude võrdlus DIACOMET-i eesmärkideks sisendi selliste arutelukeskkondade kavandamiseks, kus ühised väärtused – kuulamine, privaatsus ja väärikus – toimivad sillana vastandlike väärtusloogikate vahel.

10.5 Edasised uurimissuunad

- Kultuuridevaheline võrdlus samade Q-väidetega näitaks, kui võrd universaalsed on tuvastatud profiilid.
- Kombineeritud disain fookusgrupiintervjuude ja küsitlustega aitaks hinnata profiilide levikut ühiskonnas.
- Lisauuringud võiksid keskenduda meediakasutuse ja sotsiaalse kapitali rollile eetiliste hoiakute kujunemisel.

10.6 Diskussiooni kokkuvõte

Kolme tuvastatud profiili võrdlus näitas, et Eesti elanike eetiline mõtlemine on mitmekesine, kuid mitte juhuslik: iga profiil korraldab väärtused sisemise loogika alusel, kus tasakaalu otsitakse aususe, privaatsuse, hoolivuse ja dialoogilise osaluse vahel. Jagatud väärtused (otsekoheus, kuulamine ja väärikuse kaitse) loovad ühisosa, millele toetudes saab arendada avalikku dialoogi ning vähendada polarisatsiooni. Seega kinnitab uuring narratiivse ja dialoogilise eetika väidet: moraalsed otsused sünnivad suhetes ja ajaloos, mitte abstraktsetes reeglites.

Kokkuvõte ja edasivaade

Käesoleva magistritöö eesmärk oli uurida, millised eetilised väärtushinnangud ilmnevad noorte (19-29-aastaste) ja vanemaealiste (70+aastaste) Eesti elanike seas, ning kuidas need hoiakud

ühiskondlikult tundlikes küsimustes kattuvad või erinevad. Töö lähtus generatsiooniteooriast ja dialoogilise kommunikatsiooni eetikast, mille kohaselt moraalsed väärtused ei ole universaalsed ega ajas püsivad, vaid kujunevad välja kultuuriliste ja ajalooliste kogemuste kaudu. Töö keskendus subjektiivsete väärtushinnangute kaardistamisele ning analüüsis, millised hoiakumustrid kahe vanusegrupi seas esile kerkivad.

Uuringus kasutati Q-meetodit, mis võimaldas siduda kvantitatiivse faktoranalüüsi kvalitatiivse tõlgendusega. 20 osalejat järjestasid 32 väidet eetiliste dilemmade kohta, mille kõrvalt leidsid aset poolstruktureeritud intervjuud. Andmete analüüs Ken-Q Analysis tarkvara abil tõi esile kolm olulisemat faktorit ehk hoiakumustrit, mis peegeldasid erinevaid väärtusorientatsioone.

Esimene faktor koondas vanemaealisi osalejaid, keda iseloomustas konservatiivsem ja sotsiaalse stabiilsuse poole kalduv maailmavaade. Selle faktori esindajad rõhutasid privaatsuse tähtsust, sõnavabaduse piiratust teiste kaitsmise nimel ja normeeritud suhtlemisviise. Teine faktor, mida esindasid peamiselt nooremad osalejad, peegeldas kriitilisemat ja osalusvalmimat hoiakut. Selle grupi jaoks olid olulised ausus, enesemääramine ja soov ühiskondlikes protsessides aktiivselt kaasa rääkida. Kolmas analüüsitud faktor (F4) lõi silla kahe rühma vahele, koondades noori ja vanemaid, kellel oli tugev empaatiavõime, usaldus ühiskondlike normide suhtes, kuid samas ka valmidus vaielda ning oma tõekspidamisi kaitsta.

Töö üheks keskseks järelduseks oli, et eetilised seisukohad ei joonistu üksnes põlvkondadevaheliste erinevustena. Kuigi noorte ja vanade vahel ilmnemid mitmed hoiakulised erinevused, näiteks seoses privaatsuse, kriitika õiguse ja vihakõne taluvusega, esines sarnasusi ka rühmade sees. See viitab asjaolule, et eetilised väärtused ei sõltu pelgalt vanusest, vaid on tihedalt seotud isikliku elukogemuse, meediatarbimise, haridustaseme ja sotsiaalse kuuluvusega. Seda toetab ka narratiivse eetika käsitusviis, mille kohaselt eetiline hoiak kujuneb aja jooksul, läbi lugude ja suhete, mitte ainult abstraktsete normide omaksvõtu kaudu.

Mitmetes väidetes ilmnemid ka üldine konsensus. Näiteks oli kõigi faktorite osalejatele tähtis, et neid kuulatakse ja kaasatakse neid puudutavatesse otsustesse. Samuti seati sageli esikohale teise inimese austamine ning välditi avalikku solvamist. Vastukaaluks ilmnemid erimeelsused sõnavabaduse piiride, vihakõne tõlgendamise ja privaatsuse käsitlemise osas. Need erinevused

võivad kujuneda konfliktiallikateks ühiskondlikus dialoogis, kui ei ole valmisolekut teise rühma hoiakuid mõista.

Kuna töö eesmärgiks ei olnud anda representatiivset ülevaadet kogu Eesti ühiskonnast, vaid mõista väärtushinnangute sisulist mitmekesisust kahe selgelt eristuva vanusegrupi sees, oli valimi suurus ja meetod sobilik. Q-meetod võimaldas esile tuua nii tüüpilised kui vähem levinud arusaamad, mis kvantitatiivse küsitluse puhul jääksid sageli varju. Samas võiks tulevikus sama metoodikat rakendada suuremas valimis ja laiema kultuurilise läbilõikega, et paremini mõista näiteks regionaalseid või sotsiaalmajanduslikke erisusi eetilistes hoiakutes.

Töö tulemused loovad tugeva aluse edasiseks uurimistööks. Esiteks võiks tulevikus võrrelda eri riikide või rahvusrühmade hoiakuid samade väidete alusel, et näha, kuidas kultuuriline taust mõjutab eetilist mõtlemist. Teiseks pakub töö väärtuslikku sisendit Diacometi projekti dialoogilise eetika kontseptsiooni arendamiseks, kuna toob esile väärtused, mis toetavad vastastikust kuulamist, arvestamist ja sotsiaalset sidusust. Kolmandaks võiks süvitsi uurida konkreetseid diskursusi, näiteks sõnavabadust või manipulatsiooni, mille osas ilmnesid kõige suuremad hoiakulised erinevused.

Metoodikaliselt on potentsiaali kombineerida Q-meetod tulevikus nt fookusgruupiintervjuudega või statistiliste küsitlustega, et paremini mõista väärtushinnangute levikut ühiskonnas laiemalt. Lisaks võiks uurida, millised tegurid – nt meediakasutus, haridustase, elukoht või isiklikud kogemused – kõige enam mõjutavad inimese eetilisi arusaamu. Selle põhjal oleks võimalik arendada ka kommunikatsioonistrateegiaid, mis arvestavad väärtuskeskkondade erinevusega ning toetavad ühiskondlikku dialoogi keerulistes või polariseerivates küsimustes.

Kokkuvõttes näitab töö, et eetilised väärtushinnangud on ühiskonnas mitmekesised, kuid mitte juhuslikud – need alluvad mustritele ja on mõistetavad, kui neid uuritakse sisuliselt, kuulavalt ja kontekstitundlikult.

Summary

The aim of this master's thesis was to explore which ethical value judgments emerge among younger (19–29 years old) and older (70+ years old) Estonian residents, and to examine how these attitudes converge or diverge on socially sensitive issues. The study was grounded in generational theory and the ethics of dialogical communication, which view moral values as neither universal nor static but as shaped by cultural and historical experience. Focusing on subjective value mapping, it analyzed the attitudinal patterns that emerged within these two age cohorts.

Using Q-methodology, the research combined quantitative factor analysis with qualitative interpretation. Twenty participants sorted thirty-two statements about ethical dilemmas and then took part in semi-structured interviews. Data were processed with Ken-Q Analysis software, revealing three principal factors—distinct attitude clusters reflecting different value orientations.

1. Factor 1 (Older Adults): Predominantly older participants with a conservative worldview favoring social stability. They stressed the importance of privacy, the need to limit freedom of speech to protect others, and preference for regulated communication norms.
2. Factor 2 (Younger Adults): Mainly younger participants demonstrating a more critical and participatory stance. They valued honesty, self-determination, and active engagement in public affairs.
3. Factor 4 (Bridge Group): A mixed group of young and old characterized by strong empathy, trust in social norms, yet readiness to debate and defend their convictions.

A central conclusion is that ethical positions do not align neatly along generational lines. Although differences appeared—e.g., regarding privacy, the right to criticize, and tolerance for hate speech—significant similarities also existed within each group. This finding suggests that ethical values depend not only on age but also on personal life experience, media consumption, education, and social belonging. The narrative-ethics perspective further supports that moral attitudes are formed over time through stories and relationships rather than by adopting abstract norms alone.

Across all factors, participants agreed on the importance of being heard and included in decisions affecting them, showing respect for others, and avoiding public offense. Conversely, divergent views on the limits of free speech, definitions of hate speech, and the handling of sensitive information emerged—potential flashpoints in societal dialogue when mutual understanding is lacking.

Although this study was not designed to represent the entire Estonian population, its sample and method effectively captured the substantive diversity of values within two clearly defined age groups. Q-methodology proved capable of surfacing both common and less common perspectives that a standard survey might overlook. Future research could apply the same method to larger and more culturally varied samples to explore, for instance, regional or socioeconomic differences in ethical attitudes.

The results lay a strong foundation for further inquiry. Comparative studies across countries or ethnic groups using the same statements could illuminate the influence of cultural background on ethical reasoning. The findings also offer valuable input for the Diacomet project's development of dialogical-ethics frameworks by highlighting values that foster mutual listening and social cohesion. Additionally, focused analyses of specific discourses—such as free speech or manipulation, where the greatest attitudinal differences were observed—would deepen understanding.

Methodologically, Q-methodology could be combined with focus-group interviews or large-scale surveys in future studies to gauge the broader distribution of value judgments. It would also be fruitful to investigate which factors—media use, education level, locality, or personal experiences—most strongly shape an individual's ethical outlook. Such insights could inform communication strategies that acknowledge value-environment differences and support constructive societal dialogue on complex or polarized issues.

In summary, this thesis demonstrates that, while ethical value judgments in society are diverse, they follow discernible patterns and can be understood through attentive, context-sensitive analysis.

Läbipaistvuse deklaratsioon tehisintellekti kasutamise kohta

Käesoleva magistritöö koostamise käigus on kasutatud tehisintellekti-põhist tekstirobotit ChatGPT 4o mudelit, et toetada analüütilist mõtlemist, struktureerida ideid ning täiendada akadeemiliste allikate põhjal loodud tekste. ChatGPT-d on rakendatud:

- Magistritöö struktuuri koostamisel
- Selgitamaks magistritöö autorile teoreetiliste kontseptsioonide algmeid, küsides kindlatel teemadel kirjutanud autorite ja nende teoste kohta, pärast mida magistritöö autor teostega iseseisvalt tutvus
- Lühendamaks tekstilõike mis on magistritöö autori poolt iseseisvalt kirjutatud

Kõik tehisintellekti loodud tekstid on autori poolt üle vaadatud, muudetud ja täiendatud, et tagada nende vastavus akadeemilistele standarditele ning töö eesmärkidele. Lisaks on viited, faktid ja teaduslikud allikad käsitsi magistritöö autori poolt välja otsitud ning korrektselt viidatud.

Selle kohaselt kinnitab magistritöö autor, et seoses hea teadustavaga ta ei kasutanud tekstirobotit:

- Lõputöö teksti suuremahuliseks koostamiseks
- Info võltsimiseks või valeinfo esitamiseks
- Sisuliste arutluskäikude loomiseks

Ning vastutab Tartu Ülikooli tehisintellekti kasutamise suunise kohaselt täies mahus esitatud info täpsuse, kvaliteedi ja viitamise korrektsuse eest.

Viidatud kirjandus

ALLEA. (2023). *Euroopa teaduse eetikakoodeks: 2023 täiendatud versioon (eesti keeles)*. Eesti teaduste akadeemia. <https://doi.org/10.26356/ECOC-Estonian>

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>

Arnett, R. C., Arneson, P., ja Bell, L. M. (2006). Communication ethics: The dialogic turn. *The Review of Communication*, 6(1-2), 62-92. <https://doi.org/10.1080/15358590600763334>

Browning, N. (2015). The ethics of two-way symmetry and the dilemmas of dialogic Kantianism. *Journal of Media Ethics*, 30(1), 3–18.

Christians, C., ja Traber, M. (Eds.). (1997). *Communication ethics and universal values*. SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781452243542>

DIACOMET. (n.d.). *About us*. Kasutatud 27.05.2025, <https://diacomet.eu/about-us/>

DIACOMET consortium. (2021, January 21). *Fostering capacity building for civic resilience and participation: Dialogic communication ethics and accountability* (HORIZON-CL2-2022-DEMOCRACY-01-06, Application form V2.0) [Unpublished project proposal]. European Commission.

Dimock, M. (2019). *Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins*. Pew Research Center. Kasutatud 27.05.2025, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/>

Harro-Loit, H., Lõhmus, M., Parder, M., Juurik, K. ja Lauk, E (2024). DIACOMET projekti raames välja töötatud eetilised Q-väited. Sisekasutuseks. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppekava.

Kant, I. (1870). *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (J. H. von Kirchmann, Hrsg.). Verlag von L. Heimann.

Kent, M. L., & Taylor, M. (1998). Building dialogic relationships through the World Wide Web. *Public Relations Review*, 24(3), 321–334.

Lee, B. (2017). The fundamentals of Q methodology. *Journal of Research Methodology*, 2(2), 57-95.

Mannheim, K. (1952). *The problem of generations*. In P. Kecskemeti (Ed.), *Essays on the sociology of knowledge* (pp. 276-322). Routledge ja Kegan Paul. (Originaal töö avaldatud 1927)

Moree, W. (2017). Q-methodology explained by comparing Q-sort survey with conventional R-sample survey and relating factor analysis described. *Civil Engineering Research Journal*, 1(2). <https://doi.org/10.19080/CERJ.2017.01.555560>

Pilcher, J. (1994). Mannheim's sociology of generations: An undervalued legacy. *The British Journal of Sociology*, 45(3), 481-495.

Rachels, J., ja Rachels, S. (2018). *The elements of moral philosophy* (9th ed.). McGraw-Hill Education.

Rahn, M. (n.d.). *Factor analysis: A short introduction, part 2—Rotations*.

Strauss, W., ja Howe, N. (1991). *Generations: The history of America's future, 1584 to 2069*. William Morrow and Company.

Sutrop, M. (2020). Deep conceptual moral disagreements: Over what do we disagree and why? *Trames*, 24(74/69)(3), 295-314. <https://doi.org/10.3176/tr.2020.3.03>

Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy—and completely unprepared for adulthood* (and what that means for the rest of us). Atria Books.

Watts, S., ja Stenner, P. (2005). Doing Q methodology: Theory, method and interpretation. *Qualitative Research in Psychology*, 2(1), 67-91. <https://doi.org/10.1191/1478088705qp022oa>

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Karl Jõgar ,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Erinevate generatsioonide eetilised seisukohad Eestis ,
(*lõputöö pealkiri*)

- 1.

mille juhendaja(d) on Eleri Lõhmus ,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

autori nimi Karl Jõgar
27.05.2025